

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

Бр. 4 и 5.

XIV.

Његово Величанство Краљ **АЛЕКСАНДАР I**, узевши 1. априла ове године Краљевску власт у Своје руке, издао је ову прокламацију:

НАРОДУ СРПСКОМ

СРБИ!

Кад је год животни интерес Српскога Народа тражио задовољења, Моји преци **ОБРЕНОВИЋИ** увек су похитали да се ставе у службу Српском Нароу и Српској мисли.

Одгајен у Њиховим традицијама, веран духу народном, научен да изнад свега служим српској државној мисли, ЈА имам дужност данас, да следујем примеру Мојих предака.

У данашње време требало би да се народни живот развија мирно под заштитом Устава, који је Мој узвишени Отац, у договору са свима партијама и у сагласности с Народом, дао земљи.

На жалост, Устав је у последње време тако јако угрожен, грађанска права Мојих драгих Срба доведена су у таку опасност, уставни положај Народнога Представништва тако је јако понижен, да Ја не могу оклевати да пусти да ово несрећно стање и даље траје.

СРБИ!

Од данашњега дана Ја узимам Краљевску власт у своје руке.

Од данашњега дана ступа Устав у своју потпуну силу и важност. Ослањајући се на срећну звезду Обреновића, а на основу Устава и закона, Ја ћу управљати земљом, и Ја вас позивам све да Ми послужите верно и одано.

Призивајући благослов Свемогућега Бога на Мој драги Народ и молећи Бога да Ме помогне на сваком кораку, Ја завршујем Моју прокламацију Нароу узвиком:

Да живи Српски Народ!

У Београду 1. априла 1893.

АЛЕКСАНДАР С. Р.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

СЛУЖБЕНИ ДЕО

УКАЗИ ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА КРАЉА

КРАЉЕВСКА ВЛАДА

Његово Величанство Краљ **Александар I.**, разрешивши г. г. Краљевске Намеснике и све досадашње ministre од њихових дужности, благоволео је, указом Својим од 1. априла ове године, поставити:

за председника министарског савета и министра просвете и црквених послова г. **доктора Лазара Докића**, председника Државног Савета;

за министра војног, пешадијског пуковника г. **Драгутина Франасовића**, члана Државног Савета у пенсији;

за министра финансија г. **доктора Михаила В. Вујића**, члана Државног Савета;

за министра унутрашњих дела г. **Светозара Милосављевића**, члана Државног Савета;

за министра иностраних дела и заступника министра правде г. **Андру Николића**, члана Државног Савета;

за министра грађевина г. **Светозара Станковића**, инжињерског потпуковника;

за министра народне привреде г. **Рашу Милошевића**, народног посланика.

Указом Његовог Величанства Краља, од 8. априла ове год., на предлог председника Министарског Савета, постављен је за министра правде г. **Петра Максимовић**, јавни правозаступник из Смедерева.

МИНИСТАРСТВО ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

Краљевим указом од 2. априла ове год. постављен је за начелника треће класе **Стеван Ловчевић**, професор I. београдске гимназије, по потреби службе.

Краљевим указом од 7. априла ове год. отпуштен је из државне службе **Владислав Б. Миловановић**, референт треће класе одељења за црквене послове, а на његово место постављен је за референта четврте класе **Бранимир Рајић**, писар прве класе министарства правде.

Краљевим указом од 8. априла ове год. постављен је за писара прве класе **Јован Д. Јовановић**, пређашњи писар исте класе у министарству просвете и цркв. послова.

Краљевим указом од 20. априла ове год. постављен је за писара друге класе **Михаило Луковић**, контролор на пароброду „Делиграду“.

ВЕЛИКИ ДУХОВНИ СУД

Краљевим указом од 5. априла ове год. уважена је оставка, коју је **Борђе В. Несторовић**, јавни правозаступник, поднео на звање секретара Великог Духовног Суда.

Краљевим указом од 5. априла ове год. постављени су: за секретара **Милан Поповић**, секретар шабачког првостепеног суда; — за писара **Милан Нешиковић**, писар апелационог суда.

ВЕЛИКА ШКОЛА

Краљевим указом од 15. априла ове године постављен је за професора опште историје старог века **Јован Борђевић**, министар на расположењу.

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

Краљевим указом од 5. априла ове год. уважена је оставка, коју је **Јован В. Несторовић**, директор и професор зајечарске гимназије, поднео на државну службу.

Краљевим указом од 7. априла ове год. постављени су:

у зајечарској гимназији: за директора и професора **Михаило Бобић**, професор алексиначке ниже гимназије, по потреби службе;

у чачанској гимназији: за професора **Милорад Павловић**, писар прве класе министарства просвете и цркв. послова.

Краљевим указом од 15. априла ове године постављени су:

у Богословији: за професора, **Божидар Јовановић**, предавач Богословије;

у првој београдској гимназији: за контра-
туалног професора, *д-р Милан Шевић*, предавач
исте гимназије, под обичним условима за стране
поданике;

у другој београдској гимназији: за профе-
сора, *Димитрије Милојевић*, директор и професор
параћинске ниже гимназије, по потреби службе;

у крагујевачкој гимназији: за професора,
Јован Томић, предавач исте гимназије;

у крушевачкој гимназији: за професора, *Ни-
кола Лазич*, предавач исте гимназије; — за кон-
трактуалног професора, *д-р Мита Лукић*, предавач
исте гимназије, под обичним условима за стране
поданике;

у нишкој гимназији: за професора, *Михаило
Гавриловић*, предавач исте гимназије;

у пиротској гимназији: за професора, *Све-
тислав Обрадовић*, предавач исте гимназије;

у пожаревачкој гимназији: за професоре:
Јанко Лукић и *Војислав Вуловић*, предавачи исте
гимназије;

у шабачкој гимназији: за професора, *Павле
Софрић*, контрактуални професор исте гимназије;
— за контрактуалног професора, *Јован Макси-
мовић*, предавач исте гимназије, под обичним усло-
вима за стране поданике;

у алексиначкој нижој гимназији: за про-
фесора, *Тихомир Борђевић*, предавач исте школе;

у вел.-градештанској нижој гимназији: за
професора, *Стеван Станојевић*, предавач исте ниже
гимназије;

у јагодинској нижој гимназији: за профе-
сора, *Бока Анђелковић*, професор зајечарске ги-
мназије, по молби; — за професора, *Љубомир
Протић*, предавач исте школе;

у параћинској нижој гимназији: за дирек-
тора и професора, *Сретен Пашић*, професор друге
београдске гимназије, по потреби службе.

Краљевим указом од 15. априла ове год. по-
стављени су:

у првој београдској гимназији: за профе-
сора, *Стеван Борђевић*, професор београдске учи-
тељске школе, по потреби службе;

у београдској учитељској школи: за про-
фесора, *Драгољуб Павловић*, професор врањске
гимназије, по потреби службе;

у врањској гимназији: за директора и про-
фесора, *Љубомир Давидовић*, професор крушевачке
гимназије, по потреби службе;

у крушевачкој гимназији: за професора,
Димитрије Алексијевић, директор и професор врањ-
ске гимназије, по потреби службе;

у књажевачкој нижој гимназији: за профе-
сора, *Риста Николић*, директор и професор лес-
ковачке ниже гимназије, по потреби службе;

у лесковачкој нижој гимназији: за дирек-
тора и професора, *Павле Аршинов*, пређашњи ди-
ректор и професор у истој школи,

Краљевим указом од 15. априла ове год. по-
стављен је за директора и професора јагодинске
ниже гимназије, *Бока Анђелковић*, професор исте
школе, по потреби службе.

Краљевим указом од 15. априла ове године
постављен је за професора београдске реалке, *Ми-
лош Давидовић*, директор и професор крагујевачке
гимназије, по молби.

Краљевим указом од 25. априла ове год. по-
стављен је за управитеља и професора нишке учи-
тељске школе *Ранко Петровић*, професор књаже-
вачке ниже гимназије, по потреби службе.

Краљевим указом од 26. априла ове год. по-
стављени су:

у крагујевачкој гимназији: за професора,
Коста Ивковић, професор свидајначке ниже гим-
назије, по потреби службе;

у неготинској нижој гимназији: за профе-
сора, *Борђе Стојковић*, професор лозничке ниже
гимназије, по потреби службе;

у свидајначкој нижој гимназији: за про-
фесора, *Петар Деснотовић*, професор ужичке ре-
алке, по потреби службе.

УКАЗИ КРАЉЕВСКОГА НАМЕСНИШТВА МИНИСТАРСТВО ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

Указом Краљевскога Намесништва, од 21. марта
ове год., постављен је за секретара прве класе
Стеван Предић, секретар друге класе.

ВЕЛИКА ШКОЛА

Указом Краљевскога Намесништва, од 21.
марта ове год., постављен је за професора научне
географије и етнографије *д-р Јован Цвијић*, пређ.
државни питомцац.

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

Указом Краљевскога Намесништва, од 21.
марта ове год., постављен је за рачуновођу четврте
класе *Стеван Шајковић*, рачуновођа пете класе.

ОДЛИКОВАЊА

Указом Краљевскога Намесништва, од 21. марта ове год., на предлог министра просвете и цркв. послова, одликовани су: Орденом св. Саве IV степена *д-р Иван Лазаревић*, лекар среза јасеничког; — орденом св. Саве V степена: *Никола Стевановић*, *Сава Константиновић*, *Јован Борђевић*, *Миленко Стевановић* и *Витомир Марковић*, татори Саборне цркве.

ПРЕТПИСИ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

МИНИСТАРСТВО ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

Разрешење

Претписом министровим од 2. априла ове год. разрешен је *Јеврем А. Илић*, професор Богословије, од вршења дужности начелника у министарству просв. и цркв. послова.

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

Постављења

Претписом министровим постављени су:

у I. београдској гимназији: за учитеља језика прве класе *Владимир Малина*, учитељ у оставци, 6. априла ове год.; — за учитеља цртања прве класе *Борђе Јовановић*, учитељ у оставци, 16. апр. ове год.;

у зајечарској гимназији за предаваче: *Светозар Павић*, сврш. философ, 16. марта ове год.; — *Сава Максић*, пређ. предавач и *Сима Златичанин*, предавач у оставци — 10. априла ове год.; — за предавача *Тјешимир Старчевић*, свршени философ, 16. апр. ове год.;

у крагујевачкој гимназији: за предавача *Сава Божић*, пређ. предавач, 11. априла ове год.;

у пожаревачкој гимназији: за предавача *Петра Керечки*, пређ. предавач, 6. априла ове год.;

у чачанској гимназији: за предавача *Јован Илић*, сврш. философ, 1. априла. ове год.; — за предавача *Гргур Јакшић*, сврш. философ, 16. апр. ове год.;

у београдској вишој женској школи: за класну учитељицу *Софија Кондићева*, учитељица II. разр. основ. школе на Ист. Врачару, у Београду, 1. марта ове год.; — за хонор. предавача *Јован Миодраговић*, професор беогр. учит. школе, 7. апр. ове год.; — за учит. јез. *Јулка Јањићка*, пређ. учит., 28. апр. ове год.; — за помоћницу *Босиљка*

Михаиловићева, сврш. учен. в. ж. шк., 27. апр. ове год.;

у ваљевској нижој гимназији: за предавача *Владимир Радивојевић*, пређ. предавач, 10. апр. ове год.; — за хонор. вероучитеља, ђакон *Љубомир Марковић*, 21. апр. ове год.;

у вел.-градишт. нижој гимназији: за предавача *Владимир Поцковић*, сврш. филос., 28. апр. ове год.;

у јагодинској нижој гимназији: за предавача *Јосиф Илић Садомски*, доктор хемије, 8. марта ове год.;

у лесковачкој нижој гимназији: за хонор. вероучитеља, свешт. *Стеван Комненовић*, 18. апр. ове год.;

у неготинској нижој гимназији: за предавача *Софроније Симић*, пређ. предавач, 10. апр. ове год.;

у свилајначкој нижој гимназији: за предавача *Павле С. Павловић*, пређ. предавач, 10. апр. ове год. — за хонор. вероучитеља, свешт. *Павле Крстић*, 18. апр. ове год.;

у смедеревској нижој гимназији: за предавача *Стеван Шарић* пређ. предавач, 21. априла ове год.;

Премештаји

Претписом министровим премештен су:

у врањску нижу гимназију: *Јаков Продановић*, предавач ваљевске н. гимназије, 16. апр. ове год., по потреби службе; — *Лујо Адамовић*, учитељ језика, 11. апр. ове год., по молби;

у ужичку реалку: *Милутин Кутлешкић*, предавач неготин. н. гимн., 11. апр. ове год., по потреби службе;

у алексиначку нижу гимназију: *Живан Михаиловић*, предавач свилајн. н. гимн., по потреби службе, 28. апр. ове год.;

у ваљевску нижу гимназију: *Богдан Јанковић*, предавач алексиначке н. гимн., 16. апр. ове год., по потреби службе;

у гор.-милановачку нижу гимназију: *Светислав Матић*, предавач врањске гимназије, 11. апр. ове год., по молби;

у књажевачку нижу гимназију: *Владимир Петровић*, предавач вел.-градишт. ниже гимн., 16. апр. ове год., по потреби службе;

у лесковачку нижу гимназију: *Мирко Поцковић*, предав. зајечарске гимн., 16. апр. ове год., по потреби службе;

у неготинску нижу гимназију: *Карло Макејка*, учитељ музике, друге класе, 21. апр. ове год., по молби.

Разрешења

Претписом министровим разрешени су:

у I. београдској гимназији: *Стево Чуцурило*, учитељ језика I. класе, 6. апр. ове год.;

у зајечарској гимназији: *Милош Николић*, привр. учит. јез., 30. апр. ове год., по молби;

у ваљевској нижој гимназији: *Симеун Коњевић*, учитељ јез. I. класе, 10. апр. ове год.; — свешт. *Живота Миловановић*, хонор. вероучитељ, 14. апр. ове год.;

у лесковачкој нижој гимназији: хонор. вероучитељ, ђакон *Коста Костић*, 18. апр. ове год.;

у неготинској нижој гимназији: предавач *Борђе Мелентијевић*, 10. апр. ове год.

у свидајначкој нижој гимназији: хонор. вероучитељ, свешт. *Аким Илић*, 18. апр. ове год.;

у беогр. вишој женској школи: *Стево Чуцурило*, учитељ I. беогр. гимн., од дужности хонор. предавача, 6. апр. ове год.; — *Марта Борђевићка*, учитељица свирања, 27. апр. ове год.

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

Постављења

Претписом министровим од 3. апр. ове год. постављени су: за вршиоца дужн. уредника „Српских Новина“, *Милован Глишић*, драматург Народног Позоришта; — за помоћника уредника „Срп. Новина“, *Драгутин Поцковић*, пређ. помоћник уредника.

Разрешења

Претписом министровим од 3. апр. ове год. разрешени су: *Бура Вуковић*, досад. уредник „Српских Новина“; — *Тјешимир Старчевић*, досад. помоћник уредников.

ОСНОВНА ШКОЛА

Постављења

Претписом министра просвете и црквених послова постављени су:

у округу врањском: за учитеља сва 4 разр. у Турековцу, *Димитрије Х. Пешић*, пређ. учитељ, 8. марта ове године; — за привр. учит. у Вањя, *Јелица И. Петровићева*, 5. фебр. ове год.

у округу крагујевачком: за сталног учитеља II, III и IV. р. у Брзану, *Ђурило Јанковић*, привр. учитељ у истом месту, 1. марта ове год.

у округу моравском: за сталну учитељицу I и II. разр. у В. Поповићу, *Милева Окановићева*, привр. учитељица у истом месту, 1. марта ове год.; — за учит. сва 4 р. у Рибару, *Лазар Петковић*, сврш. ђак уч. шк., с испитом, 19. јан. о. г. —; за учит. II, III и IV. р. у Превешу, *Миладин Шумачевић*, сврш. ђак учитељске шк., без испита, 5. фебр. о. г.

у округу пиротском: за привр. вршиоца учит. дужности у сва 4 р. у Конопинци, *Павле М. Поцковић*, сврш. ђак учитељске школе, 1. марта ове године; — за учит. I. р. осн. м. шк. у Власотинцу, *Даринка Марковићева*, сврш. учен. виш. ж. шк., с испитом, 19. фебр. о. г.; — за учит. I. р. осн. ж. шк. у Тија-Бару у Пироту, *Љубица Миловукова*, пређ. учит., 1. фебр. о. г.

у округу подунавском: за сталну учитеља I и II р. у Петки, *Зорка Јовановићева*, учитељска приправница, 1. марта ове године; — за учит. I. р. у Лозовику, *Даринка Стојковићева*, пређ. учит., 29. јан. о. г.; — за учит. II. р. осн. ж. шк. у Смедереву, да врши дуж. бол. уч. Ангел. Видићеве, *Драга Бранковићева*, сврш. уч. в. ж. шк., 11. јануара о. г.

у округу пожаревачком: за сталну учитељицу III и IV р. осн. ж. шк. у Жагубици, *Љубица Баронићева*, привр. учитељица у истом месту, 1. марта ове године; — за учитељицу сва 4 разр. у Јошаници *Бранислава Вишекова*, помоћн. беогр. в. ж. шк., 16. јан. ове год.; — за привр. вршиоца учитељске дужности у сва 4 разр. осн. школе у Пдешу, *Михаило Игрошанац*, пређ. учитељ, 1. марта ове год.

у округу рудничком: за сталну учит. сва 4 разр. у Прељпни, *Даринка Лазаревићева*, сврш. ученица в. жен. шк., с испитом, 16. фебр. о. г.; — за привр. учит. I. разр. у Гучи *Даринка Мугавићка*, пређ. учит., 1. фебр. ове год.

у округу црноречком: за сталну учит. IV. разр. осн. ж. шк. у Зајечару, *Милева Марковићева*, сврш. уч. в. ж. шк., с учит. испит., 1. марта ове године.

у округу ужичком: за учит. II. р. у Г. Добрињи *Паун Јеремић*, пређ. заст. уч., 10. фебр. ове год.

Премештаји

Претписом министра просвете и црквених послова премештени су:

у граду Београду: За учит. II. од. V. разр. м. шк. у Београду, *Коста Димитријевић*, учит. III. и IV. р. м. шк. у Барошевцу, окр. подунавск., 29. јануара о. г., по молби; — за учитељицу II. р. осн. ж. школе на Ист. Врачару, *Ружица Протићка*, учитељица I. и II. р. у Петки, окр. подунавског, 1. марта ове год., по молби.

у граду Нишу: За учит. 3. од. I. разр. ж. шк. у Нишу, *Јелена Петровићева*, учит. I. и II. разр. м. шк. у Марковцу, окр. подунавск., 26. јан., по молби; — за учит. III. и IV. р. м. шк. у Нишу, у Београд-Махали, *Петар Ђорђевић*, учит. сва 4 разр. у Малом Градишту, окр. пожарев., 19. фебр. о. г., по потреби; — за учит. 3. од. III. р. м. шк. у Нишу *Светислав Жујевевић*, учит. сва 4 р. осн. шк. у Житном Потоку, окр. топлич. 21. јануара о. г., по потреби; — за учит. 4. од. III. р. м. шк. у Нишу *Јосиф Костић*, учит. II. III. и IV. разр. осн. шк. у Печењевцима, окр. врањског, 18. фебр. о. г., по молби; — за учитеља III. и IV. разр. м. школе у Београд-Махали, *Петар Ивановак*, учит. III. и IV. р. шк. у Каменици, окр. топличког, 1. марта ове год., по молби.

у округу ваљевском: за учит. сва 4 разр. у Цветановцу, *Аранђел Дмитровић*, учит. III. и IV. р. м. шк. у Нишу, у Београд-Махали, 18. фебр. о. г., по потреби; — за учит. III. и IV. р. м. шк. на Убу, *Јеремија Томић*, учит. сва 4 р. у Новацима, ист. окр., 20. јан. о. г., по молби; — за учит. сва 4 р. м. шк. у Новацима, *Милан К. Хаџић*, учит. III. и IV. р. м. шк. на Убу, ист. окр., 20. јан. о. г., по молби; — за учит. сва 4 разр. у Телијама, *Марко Т. Антоновић*, учит. сва 4 р. у Барајеву, окр. подунавск., 29. јануара о. г., по молби; — за учит. сва 4 р. у Докмиру, *Живојин Поповић*, учит. сва 4 р. у Вел. Крчмиру, окр. топлич., 6. фебруара о. г. по потреби; — за учит. сва 4 р. у Голој Глави, *Михаило Дришаковић*, учит. сва 4 разр. у Доњој Бадањи, окр. подрин., 18. фебр. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 разр. у Славковици, *Јанко Бошковић*, учит. сва 4 разр. у Моштаници, округа врањ., 10. фебр. о. г., по потреби; — за учит. 2 од. II. р. м. шк. у Ваљеву *Даринка Всселићева*, учит. II. р. м. шк. у Вел. Дренови, окр. крушев., 4. фебр. о. г., по молби; — за учит. II., III. и IV. р. осн. м. шк. у Пироману, *Михаило Накић*, учит. сва 4 р. у Поповићу, окр. подунав. 8. јануара о. г., по молби; — за учитеља 2 одељ. II. р. м. осн. шк. у Ваљеву, *Каравиљка Вукомановићка*, учитељица I. одељ. II. р. ж. шк. у Пожаревцу, окр. пожаревачког, 1. марта ове год., по молби.

у округу врањском: за учит. VI. р. м. шк. у Врању, *Сава Шибалић*, учит. сва 4 р. у Петки, окр. пожарев., 19. фебр. о. г., по потреби; — за

учитеља II., III. и IV. р. шк. у Сувојници, *Тодор Станковић*, учит. сва 4 разр. у Винчи, окр. крагујевачког, 9. марта ове године, по молби; — за учит. 1 од. II. р. м. шк. у Врању, *Косара Р. Живковићева*, учит. I. р. м. шк. у Лозовику, окр. подунавск., 11. јануара о. г., по молби; — за учит. сва 4 р. у Преображењу, *Јаков Мојашевић*, учит. сва 4 р. у Рујишту, окр. крушевач., 13. фебр. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Бојинку, *Павле Дробњак*, учит. III. и IV. разр. у Гор. Матејевцу, окр. топличког, 21. јануара о. г., по потреби; — за учит. сва 4 разр. у Кутлешу, *Милета Матић*, учит. сва 4 р. у Сипићу, окр. краг., 18. фебр. о. г., по потреби; — за учит. IV. р. ж. шк. у Лесковцу *Јулијана Лазаревићка*, учит. III. и IV. р. ж. шк. у Доњ. Милановцу, окр. крајин., 24. јан. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Медвеђи, *Јеврем Чакаревић*, учит. I. р. 2. од. м. шк. у Ужичу, окр. ужичког, 10. фебр. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 разр. у Турековцу, *Војислав А. Ђорђевић*, учит. I. и II. р. у Домус-Потоку, окр. моравск., 18. фебр. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 разр. у Бошњаку, *Димитрије Милићевић*, учит. сва 4 разр. у Врбовцу, окр. црнореч., 29. јан. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Големом Селу, *Михаило Ристић*, учит. I, III. и IV. р. у Белици, окр. морав., 18. фебр., по потреби; — за учит. сва 4 разр. у Мрштану, *Маринко Петровић*, учит. сва 4 разр. у Стамници, окр. пожарев., 23. фебр. о. г., по потреби; — за учит. II, III. и IV. р. у Печењевцима *Гаврил Адамовић*, учит. сва 4 р. у Светлићу, окр. крагујев., 18. фебр. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Губеревцу, *Милија Ракић*, учит. III. и IV. р. у Клоки, округа крагујев., 18. фебр. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Разгојци, *Арсеније Поповић*, учит. сва 4 р. у Доњој Сабанти, окр. крагујев. 18. фебр. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 разр. у Богојевцу, *Арсеније Радовановић*, учит. сва 4 р. у Влазнави, окр. крагујев. 18. фебр. о. г., по потреби; за учит. VI. р. м. шк. у Лесковцу, *Михаило Голубовић*, учит. сва 4 р. у Зеленику, окр. пожарев., 19. фебр. о. г., по потреби; — за учит. II, III. и IV. р. у Сувојници, *Максим Радосављевић*, учит. сва 4 р. у Винчи, окр. крагујев. 18. фебр. о. г., по потреби; — за учит. I. II. III. и IV. р. у Лебану *Михаило Стушаревић*, учит. сва 4 р. у Телијама, окр. ваљев., 29. јануара о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Моштаници, *Милорад Грбић*, учит. сва 4 р. у Цветановцу, окр. ваљев. 10. фебр. о. г. по потреби.

у округу крагујевачком: за учит. III. р. у Лапову, *Антоније Обреновић*, учит. сва 4 р. у Докмиру, окр. ваљев., 29. јануара о. г., по потреби; —

за учит. II. III. и IV. р. у Чукојевцу, *Тихомир Константиновић*, учит. сва 4 р. у Ланишту, окр. морав., 21. јан. о. г., по потреби; — за учит. III. и IV. р. у Клоки, *Стеван Живојиновић*, учит. сва 4 р. у Губеревцу, окр. врањск., 18. фебр. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Доњој Сабанти, *Крста Димитријевић*, учит. сва 4 р. у Разгојни, окр. ваљ. 18. фебр. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Спнићу, *Младен Николић*, учит. сва 4 р. у Кутлешу, окр. врањ., 18. фебр. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Блазнави, *Манасије Стојановић*, учит. сва 4 р. у Богојевцу, окр. врањ., 18. фебр. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Винчи, *Тодор Станковић*, учит. II. III. и IV. р. у Сувојници, окр. врањ., 18. фебр. о. г., по потреби; — за учит. IV. р. у Лапову, *Добросав Дуканац*, учит. сва 4 р. у Заблаћу, окр. рудн., 19. фебр. о. г., по потреби; — за учит. III. и IV. р. у Жабарима, *Драгољуб Стевановић*, учит. I. и II. р. у Доњем Крчину, окр. морав., 19. фебр. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 разр. у Светлићу, *Живко Јовановић*, учит. II., III. и IV. р. у Манастирици, окр. пожарев., 19. фебр. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Кошљару, *Димитрије В. Марковић*, учит. II., III. и IV. р. у Ратару, окр. подунав., 21. јан. о. г., по потреби; — за учит. V. разр. у Лапову, *Светозар Милошевић*, учит. II., III. и IV. разр. у Душановцу, окр. крај., 18. фебр. о. г., по потреби.

у округу крушевачком: за учит. II. од. IV. разр. осн. м. шк. у Алексинцу, *Љубомир В. Јанковић*, учит. II. и III. р. осн. м. шк. у Рањњу, исти окр., од 26. јан. о. г., по молби; — за учит. I. р. у Рањњу, *Персида Зарићева*, учит. I. р. III. од. осн. ж. шк. у Нишу, 26. јан. о. г., по потреби; — за учит. III. и IV. р. 2. од. осн. м. шк. у Александровцу, *Урош Ковачевић*, учит. VI. р. осн. м. шк. у Лесковцу, окр. врањски, 18. фебр. о. г., по потреби; за учит. III. и IV. р. у Велућу, *Милан Смиљанић*, учит. III. и IV. разр. у Врусику, окр. крајин., од 8. фебр. о. г., по потреби; — за учит. III. р. у Вел. Дренови, *Петар Ђукић*, учит. II., III. и IV. р. у Чукојевцу, окр. крај., 21. јан. о. г., по потреби; — за учит. II. р. осн. м. шк. у Вел. Дренови, *Зорка Чолићева*, учит. I. р. осн. шк. у Љубовићи, окр. подрин., 4 фебр. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Рујишту *Милован Јевтић*, учит. III. и IV. р. у Ораовици, пожарев. окр., 29. јан. о. г., по казни; — за учит. III. и IV. р. у Ратарима, *Милош Мимовић*, учит. сва 4 разр. у Мелници, окр. пожарев., 23. фебр. о. г. по потреби; — за учит. II. и III. р. 2. од. мушве шк. у Рашкој, *Урош Динић*, учит. I. р. осн. м. шк. у Рањњу, исти окр., 26. јан. о. г., по потреби;

— за учит. III. р. осн. ж. шк. у Алексинцу, *Марија Димитријевићка*, учит. I. р. 2. од. осн. м. шк. у истом месту, 22. јан. о. г., по потреби; — за учит. I. од. II. р. осн. м. шк. у Алексинцу, *Христина Милековићева*, учит. IV. р. осн. ж. шк. у ист. месту, 22. јан. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Почковини, *Гвозден Јовановић*, учит. III. и IV. р. у Сјечој Реци, окр. ужицки, 10. фебр. о. г., по потреби.

у округу моравском: за учитеља II., III. и IV. р. у Глојанима *Цветко Љубановић*, учитељ сва 4 р. у Славковици, окр. ваљев., од 10. фебр. о. г., по потреби; — за учит. III. и IV. раз. 2. одељ. у Александровцу, *Драгомир Агатоновић*, учит. III. и IV. р. у Милутовцу, истог округа, 28. фебр. ове год., по молби; — за учит. сва 4 разр. у Ланишту *Владимир Радовановић*, учит. сва 4 р. у Кошљару, окр. крагујев., 21. јануара о. г., по потреби; — за учит. III. р. у Рековцу, *Борђе Јовановић*, учит. VI. р. осн. м. шк. у Врању, окр. врањ., 10. фебр. о. г., по потреби; — за учит. I. р. осн. шк. у Превешту, *Јелена Аранђеловићева*, учит. I. р. у Гучи, окр. руднички, 1. фебр. о. г., по молби; — за учит. сва 4 р. у Ивковцу, *Милутина Ралегића*, учит. сва 4 р. у Осмакову, окр. пирот., 18. фебр. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 разр. у Плајанима *Драгутин Стојановић*, учит. сва 4 р. у Балта-Бериловцу, окр. пирот., 18. фебр. о. г., по потреби; — за учит. I., III. и IV. р. у Белици, *Борђе Иличић*, учит. сва 4 р. у Големом Селу, окр. врањ., 18. фебр. о. г., по потреби; — за учит. I. и II. р. у Домус-Потоку, *Милан Поповић*, учит. сва 4 р. у Турековцу, окр. врањ., 18. фебр. ове год., по потреби; — за учит. I. и II. раз. у Доњем Крчину, *Станија Нешићева*, учит. I. р. м. шк. у Горњем Милановцу, окр. руднич., 19. фебр. ове год., по потреби; — за учит. сва 4 разр. у Жупањевцу, *Сима Богдановић*, учит. сва 4 р. у Јасеници, окр. крајин., 8. фебр. о. г., по потреби; — за учит. I. и приправног р. у Бигреници, *Милева Јакићева*, учит. I. и II. р. у Шетоњи, окр. пожарев., 19. фебр. ове год., по потреби; — за учит. IV. р. м. шк. у Ђуприји *Василије Живковић*, учит. сва 4 разр. у Плајанима, окр. ист. од 23. фебр. о. г., по потреби.

у округу подунавском: за учит. сва 4 р. у Барајеву, *Никола Михаиловић*, учит. сва 4 р. у Брањини, окр. крушев., 29. јан. ове год., по потреби; — за учит. III. и IV. р. у Шопићу, *Јован Биволаревића*, учит. сва 4 р. у Јаловик Извору, окр. пирот., 18. фебр. ове год., по потреби; — за учит. III. и IV. р. у Михајловцу, *Милош Милошевић*, учит. сва 4 разр. у Крушцу, окр. пирот.,

29. јан. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Рабовцу, *Глигорије Костић*, учит. V. р. осн. м. школе у Власотинцу, окр. пиротски, 19. фебр. о. г., по потреби; — за учит. I. р. у Лозовику, *Јелена Милојковићка*, учит. I. р. у Царини, окр. подрин., 29. јануара ов. год., по потреби; — за учит. II, III и IV. р. у Ратарима, *Миливоје Ковачевић*, учит. сва 4 р. у Добрићу, окр. подрин., 21. јан. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Придворици, *Љубомир Булаковић*, учит. III. разр. у Вел. Дренови, окр. крушев., 21. јан. ов. год., по потреби; — за учит. III и IV. раз. у Барошеvcу *Димитрије Момчиловић*, учит. сва 4 р. у Почковини, окр. круш., 26. јан. ов. год., по молби; — за учит. сва 4 р. у Рптопеку, *Милорад Н. Букановић*, учит. сва 4 р. у Голој Глави, окр. ваљев., 29. јан. ов. год., по потреби; — за учит. I и II р. у Марковцу, *Даринка Страдовцева*, учит. I и II р. у Дубокој, окр. пожарев., 8. фебр. ов. год., по потреби; — за учит. I и II р. у Сараорцима, *Софија Петровићка*, учит. сва 4 р. у Рптопеку, ист. окр., 29. јан. ов. год., по молби.

у округу подринском: за учит. сва 4 р. у Глогоvcу, *Букашин Глишић*, учит. сва 4 р. у Орешковцу, окр. пожарев., 23. фебр. о. г., по потреби; — за учит. I. р. у Царини, *Ленка Карабелићка*, учит. I. разр. осн. школе у Ковиљачи, истог округа, 25. фебруара ове године, по потреби; — за учитеља 2. од. III. разреда осн. школе у Крупљу, *Борђе Којић*, учит. V. р. осн. м. шк. код Саборне Цркве у Београду, 29. јан. ов. год., по потреби; — за учит. I. р. у Царини, *Стана Бурђевићева*, учит. I. р. у Белој Цркви, ист. окр., 29. јан. ов. год., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Добрићу, *Прокошије Дамњановић*, учит. сва 4 р. у Сигама, окр. пожар., 29. јан. ов. год., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Гор. Буковици, *Михаило Недић*, учит. сва 4 р. у Конопници, окр. пирот., 23. фебр. о. г., по потреби; — за учит. III и IV. р. у Љубовији, *Љубомир Балгић*, учит. сва 4 р. у Црвеној Јабуди, окр. пирот., 23. јан. ов. год., по потреби; — за учит. IV. р. у Јадр. Љешници, *Димитрије Стојановић*, учит. II, III и IV. р. у Превешти, окр. морав., 8. фебр. ов. год., по потреби; — за учит. III и IV. р. у Лешници, *Димитрије Тодоровић*, учит. сва 4 р. у Придворици, окр. подунав., 21. јан. о. г., по потреби; — за учит. I. разр. у Љубовиђи, *Тома Тодоровић*, учит. VI. р. м. осн. шк. у Лапову, окр. крагујев., 21. јан. ов. год., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Доњој Бадањи, *Стојан Росић*, учит. VI. р. у Јадр. Љешници, ист. окр., 8. фебр. о. г., по потреби.

у округу пиротском: за учит. сва 4 разр. у Мовлишту, *Витомир Јестровић*, учит. III и IV. разр. у Михаилоvcу, окр. подунав., 29. јан. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 разр. у Црвеној Ја-

буци *Атанасије Поповић*, учит. II. разр. м. шк. у Власотинцу, истог округа, 1. марта ове године, по потреби; — за учит. сва 4 разр. у Суводолу, *Данило Дошић*, учит. сва 4 р. у Преображењу, окр. врањ., 29. јан. о. г., по потреби; — за учит. V. разр. осн. м. шк. у Власотинцу, *Михаило Р. Цветковић*, учит. III и IV. р. у Влaшкoм Дoлу, окр. пожар., 19. фебр. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Балтаберилovcу *Михаило Стевановић*, учит. IV. р. осн. м. шк. у Ћуприји, окр. моравек., 23. фебр. ов. год., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Осмакову, *Лазар Стевановић*, учит. сва 4 р. у Ивковцу, окр. морав., 23. фебр. ов. год., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Јаловик-Извору, *Милан Магић*, учит. III и IV. р. осн. м. шк. у Александрovcу, окр. крушев., 18. фебр. ов. год., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Крупцу, *Михаило Грујичић*, учит. IV. раз. 2 од. осн. м. шк. у Ваљеву, окр. ваљев., 29. јан. о. г., по потреби.

у округу пожаревачком: за учит. сва 4 р. у Бабушници, *Војислав Шумжарац*, учит. сва 4 р. у Вел. Јасикови, окр. крајин., 29. јан. ов. год., по потреби; — за учит. сва 4. разр. шк. у Рабовцу, *Глиша Јовановић*, учит. сва 4 разр. у Маскару, окр. краг., 1. марта о. г., по молби; — за учит. II, III и IV. р. у Манастирци, *Живојин Манојловић*, учит. III и IV. разр. у Жабарима, окр. крагујев., 19. фебр. о. г., по потреби; — за учитеља сва 4 разр. школе у Табановцу, *Љубомир Смиљанић*, учит. III и IV. р. у Ласову, окр. црноречког, 9. марта ове год., по молби; — за учитељицу II. разр. 2. одељ. м. шк. у Пожаревцу, *Даринка Весслићева*, учит. II. р. 1. одељ. м. школе у Ваљеву, 1. марта ове год., по молби; — за учит. III. р. осн. м. шк. у Вел. Градишту, *Петар Јовановић*, учит. сва 4 разр. шк. у Царевцу, истог округа, 1. марта ове год., по молби; — за учит. сва 4 р. у Миљевићу, *Димитрије Лазаровић*, учит. сва 4 р. у Бошњаку, окр. врањ. 29. јан. о. г., по потреби; — за учит. III и IV. р. у Жагубици, *Миливоје Ж. Животић*, учит. сва 4 р. у Малошишту, окр. топлачки, 6. фебр. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Арнаут-Поповцу, *Радоје Јоковић*, учит. сва 4 разр. у Годубињу, окр. крајин., 21. јан. о. г., по потреби; за учит. сва 4 р. у Табановцу, *Петар Јосимовић*, учит. III и IV. р. у Ласову, окр. црнореч., 29. јан. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Дубочкој, *Никола Милорадовић*, учит. сва 4 р. осн. м. шк. у Лукову, окр. црнореч., 29. јан. о. г., по потреби; за учит. I и II. р. шк. у Шапини, *Димитрије Ристић*, учит. сва 4 р. у Секуричу, окр. морав., 8. фебр. о. г., по потреби; — за учит. I. разр. у Кушиљеву, *Пијада Буцкова*, учит. I и II.

разр. у Марковцу, окр. подунавск., 8. фебр. о. г., по молби; — за учит. сва 4 р. у Петки, *Милан Стевановић*, учит. сва 4 р. у Љутовници, окр. руднички, 19. фебр. ове год., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Орешковцу, *Сава Јовановић*, учит. сва 4 разр. у Глоговцу, окр. подрин., 23. фебр. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Баричу, *Светозар Стојковић*, учит. сва 4 р. у Гор. Трешњевци, окр. подрин., 23. фебр. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Добрњу, *Риста Василић*, учит. сва 4 разр. у Гор. Буковци, окр. подрин., 23. фебр. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Зеленику, *Жисојин О. Крстић*, учит. III. и IV. р. у Љубовији, окр. подрин., 23. фебр. ове год., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Орешковици, *Вукашин Глишић*, учит. сва 4 р. у Суводолу, окр. пиротски, 29. јан. ове год., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Костоцу, *Андрија Вукомановић*, учит. сва 4 разр. у Првонегу, окр. врањски, 10. јан. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у М. Градишту, *Благоје Радојковић*, учит. сва 4 р. у Баричу, ист. окр., 20. фебр. о. г., по потреби; — за учит. III. р. 2 од. осн. м. шк. у Пожаревцу, *Милан Марковић*, учит. I. и II. разр. у Шапани, истог окр., 8. фебр. о. г., по молби; — за учит. III. и IV. р. у Ореховци, *Игњат Поповић*, учит. III. р. осн. м. шк. у Пожаревцу, ист. окр., 6. фебр. о. г., по молби; — за учит. сва 4 р. у Стамници, *Димитрије Протић*, учит. III. разр. у Вел. Градишту, 23. фебр. о. г., по потреби; — за учит. I. и II. р. у Дубокој, *Персида Стојковићева*, учит. I. р. у Кушиљеву, ист. окр., 8. фебр. о. г., по потреби; — за учит. III. и IV. р. у Влашком Долу, *Јован Анастасијевић*, учит. сва 4 р. у Доњој Крушевици, ист. окр., 20. фебр. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Доњој Крушевици, *Стеван Добричић*, учит. сва 4 р. у Добрњи, ист. окр. 23. фебр. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Раковој Бари, *Љубомир Николић*, учит. III. и IV. р. у Дубокој, ист. окр. 29. јан. о. г., по потреби; — за учит. III. и IV. р. у Дубокој, *Димитрије Глигорић*, учит. сва 4 разр. у Раковој Бари, ист. окр., 29. јан. о. г., по потреби; — за учит. II. р. у Кличевцу, *Драгиња Савићева*, нв. учитељицу, 1. фебр. ове год.

у округу рудничком: за учит. сва 4 разр. у Враћевшници (гор. школа), *Милутин Филиповић*, учит. III. и IV. разр. у Шошћу, окр. подунав., 12. фебр. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 разр. у Мојсињу, *Михаило Бошковић*, учит. III. и IV. р. осн. м. шк. у Лешници, окр. подрин., 21. јануара о. г., по потреби; — за учит. III. и IV. разр. у Љутовници, *Јован Вукићевић*, учит. III. и IV. р. у Ратајима, окр. круш., 20. фебр. о. г., по потреби;

— за учит. сва 4 р. у Прањанима, *Димитрије Поповић*, учит. III. и IV. р. у Уровици, окр. крајинског, 21. јан. о. г., по потреби; — за учит. III. и IV. р. у Мпоковцима, *Михаило Шванић*, учит. сва 4 р. у Кочанима, окр. топлич., 6. фебр. о. г., по потреби; за учит. сва 4 р. у Заграђу, *Аким Чавдаревић*, учит. IV. р. 1 од. осн. м. шк. у Прокупљу, окр. топлич., 18. фебр. о. г., по потреби; — за учит. I. р. осн. м. шк. у Гор. Милановцу, *Јулка Бошћева*, учит. II. разр. у Горњој Добрњи, окр. ужички, 10. фебр. о. г., по молби; — за учит. сва 4 разр. у Заблаћу, *Михаило Ивковић*, учит. III. разр. осн. м. шк. у Нишу, 18. фебр. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Ласцу, *Тома Соколовић*, учит. сва 4 р. у Јарменовцима, окр. руднич., 21. јан. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Миросавцима, *Андрија Михаиловић*, учит. II., III. и IV. р. у Гучи, ист. окр., 1. фебр. о. г., по потреби; — за учит. III. и IV. р. у Гучи, *Велко Мугавцић*, учит. сва 4 р. у Миросавцима, ист. окр., 4. фебр. о. г., по молби.

у округу топличком: за учит. III. и IV. р. у Гор. Матејевцу, *Милан Н. Димитријевић*, учит. сва 4 р. у Бојнику, окр. врањ., 21. јан. о. г., по потреби; — за учит. III. и IV. разр. у Каменици, *Стеван Окановић*, учит. сва 4 разр. на Ушћу, окр. ваљевског, 1. марта ове г., пошто је школа затворена; — за учит. сва 4 р. у Малошишту, *Станмир Спасић*, учит. сва 4 р. у Жупањевцу, окр. морав., 8. фебр. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Вел. Крчимиру, *Светозар Кушић*, учит. III. р. у Рековцу, окр. морав., 8. фебр. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Кочанима, *Милисав Никитовић*, учит. III. и IV. р. у Мпоковцима, окр. руднич., 6. фебр. о. г., по потреби; — за учит. IV. разр. 1 од. у Прокупљу, *Војислав Саватијевић*, учит. сва 4 р. у Заграђу, окр. руднички, 19. фебр. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Житвом Потоку, *Игњат Маринковић*, учит. III. и IV. р. у Каменици, ист. окр., 21. јан. о. г., по потреби; — за учит. у Каменици III. и IV. р. *Петар Ивановић*, учит. III. р. 3 од. осн. м. шк. у Нишу, 21. јан. о. г., по потреби.

у округу тимочком: за учит. I. разр. у Валевцу, *Станка Протићка*, учит. I. и II. р. у Сараорцима, окр. подун., 29. јан. о. г., по потреби.

у округу ужичком: за учит. III. и IV. р. у Сјечној Реци, *Димитрије Борћевић*, учит. 1 од. IV. разр. осн. м. шк. у Ваљеву, окр. ваљев. 10. фебруара о. г., по потреби; — за учит. 2 од. I. разр. осн. м. шк. у Ужицу, *Христина Поповићка*, учит. I. разр. осн. шк. у Мачкату, ист. окр., 10. фебр. о. г., по молби; — за учит. III. и IV. р. у Карану

Драгутин Спасовић, учит. сва 4 р. у Доброседици, ист. окр., 29. јан. о. г., по потреби.

у округу црноречком: за учит. сва 4 р. у Лукову, *Драгутин Дрињаковић*, учит. сва 4 р. у Дубочкој, окр. пожарев., 29. јан. о. г., по потреби; — за учит. III. и IV. р. у Ласову, *Петар Јосимовић*, учит. сва 4 разр, у Табановцу, окр. пожарев., 9. марта о. г., по молби; — за учит. III. и IV. разр. у Ласову, *Љубомир Смиљанић*, учитељ сва 4 разреда у Табановцу, окр. пожарев., 29. јануара ове године, по потреби; — за учитеља сва 4 р. у Лубници, *Живојин Првуловић*, учит. III. и IV. р. осн. м. шк. у Доњ. Милановцу, окр. крајински, 21. јан. ове год., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Бору, *Никола Р. Поповић*, учит. сва 4 разр. у Медвеђи, окр. врањски, 29. јан. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Врбовцу, *Живојин Милојевић*, учит. III. р. м. осн. шк. у Крушњу, окр. подрински, 29. јан. ове год., по потреби; — за учит. I и IV. р. у Доњој Белој Реци, *Димитрије Мишић*, учит. сва 4 разр. у Моклишту, окр. пирот., 29. јан. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Прлиту, *Светислав Изковић*, учит. сва 4 р. у Лубници, ист. окр., 10. фебр. о. г., по потреби; — за учит. сва 4 р. у Малом Извору, *Милосав Бурчић*, учит. сва 4 р. у Планиници, ист. окр., 12. јан. о. г., по молби; — за учит. сва 4 раз. у Планиници, *Исак Израилевић*, учит. сва 4 р. у Малом Извору, 12. јан. о. г., по молби.

Разрешења

Претписом министра просвете и црквених послова разрешени су: *Живојин О. Крстић*, учит. осн. шк. у Зеленику, окр. пожарев., за то што није отишао на дужност, 3. марта о. г.; — *Милија Јовановић*, учит. II., III. и IV. р. у Душановцу, окр. крајин., за то што није отишао на дужност, 3. марта о. г.; — *Владимир Марковић* учит. у Брусцику, окр. крајин., за то што није отишао на дужност, 3. марта о. г.; — *Борђе Иличић*, учит. I., III. и IV. р. у Белици, окр. морав., за то, што није отишао на дужност, 4. марта о. г.; — *Трајко Петровић*, учит. у Дубњу, окр. морав., разрешен 28. фебр. о. г., што није отишао на дужност; — *Јеврем Чакаретић*, учит. у Медвеђи, окр. врањски, разрешен је 4. марта о. г., што није отишао на дужност; — *Коста Поповић*, привр. учитељ у Владичином Хану, разрешен је 3. марта о. г.

УМРЛИ СУ:

Сирија Рачета, привр. учитељ језика у крајевачкој гимназији, 4. априла ове год., у Бео-

граду; — *Јелена Крстићка*, учитељица I. одељења II. разр. м. осн. школе у Прокупљу, 4. априла ове године; — *Марица Крстићева*, учитељица осн. школе у Кусатку, окр. подунавског, 19. марта ове године у Београду.

РАСПИСИ И ОДЛУКЕ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

РАСПИС

Старешинама средњих школа.

Поводом случаја, да су у шкотској гимназији, приликом ратовања Србије с Бугарском, уништени званични акти те школе, а с њима и главна уписница ученичка, те је постало немогуће издавати уписницама уверења о њихову учењу у време пре уништења школске архиве; даље, с обзиром на опасност, да школска архива може и којим другим несрећним случајем пропасти, те тако издавање од ученика тражених уверења постати немогуће — нашао сам за потребно наредити: да се у будуће у свима средњим школама, ако то до сада није већ чињено, о Петрову дне сваке године издају штампане класификације с именима и оценама ученичким, како би се тим начином што боље очували потребни подаци о учењу и владању ученичком. Трошак око штампања тих класификација исплатиће се из партије одређене на канцеларијске потребе.

Ово вам се саопштава ради знања и управљања.

ПБр. 3384.

9. марта 1893. год.
у Београду.

Министар

просвете и црквених послова,
ЈОВАН ЂОРЂЕВИЋ С. Р.

Свима начелствима окружним и управама градова Београда и Ниша.

У случајима кривица наставника основних школа дешава се често, да неке надзорне власти ове кривице достављају овом министарству на поступак, не учинивши по томе претходно никаква извиђаја; док опет неке друге власти такве кривице следе, али при том пропусте, да окривљеног по његову делу саслушају, па то саслушање, заједно са актима извиђаја, министарству на коначно решење подносе, ма да знају, да према одредбама државног устава без саслушања нико не може бити ни суђен ни кажњен.

И пошто оваке неправилности у велико спречавају и развлаче правилан ток службе и тиме наносе штете њеним најбитнијим интересима, то сам се нашао побуђен, да у погледу поступка са кривицама наставника основних школа наредим ово што иде:

Према чл. 62. закона основним школама, земаљске су власти дужне, да извиђају кривице учитеља, о којима су извештене било наредбом више власти, било по сопственом дознању, било по чијој достави. У том случају надзорна ће власт дело одмах узети у поступак тиме, што ће га потпуно

доследити, и дело ислеђења тек онда миппстарству на даљи рад доставити, пошто окривљеног саслушају или од њега изјашњење узму.

Препоручујем начелству да о овоме све подручне власти извести ради знања и управљања.

ПБр. 3869.

22. марта 1893. год.

у Београду.

Министар

просвете и црквених послова,

ЈОВАН ЂОРЂЕВИЋ С. Р.

РАДЊА ГЛАВНОГА ПРОСВЕТНОГ САВЕТА

ЗАПИСНИЦИ РЕДОВНИХ И ВАНРЕДНИХ САСТАНАКА ГЛАВНОГ ПРОСВ. САВЕТА

САСТАНАК 545-ти

28. октобра 1892. године, у Београду.

Били су: председник, Ст. Марковић; редовни чланови: Јеврем А. Илић, Љуб. Ковачевић, Ђ. Козарац, др. Ник. Ј. Петровић, Ђ. Милијашевић; ванредни чланови: Ж. Милосављевић, Ђ. Станојевић, Св. Никетић, Ј. Миодраговић, Н. Стевановић, Дим. Ј. Путниковић и Ст. Ј. Николић.

Пословођ, Мил. Марковић.

I.

Прочитан је и примљен записник прошлога састанка.

II.

Прочитана су два писма г. министра просвете и црквених послова, од 24. овог месеца, ПБр. 14.921 и 15.145, којим се пита Савет за мишљење о квалификацији г. г. Радомира Комненовића и Саве Ј. Томића, свршених ученика Велике Школе.

Савет је прегледао сведошце ових кандидата, па је нашао: да г. г. Комненовић и Томић, који су свршили природно-математички одсек филозофског факултета Велике Школе, имају прописне квалификације за предаваче у средњим школама, и то за предмете природно-математичке групе.

III.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова, од 19. овог месеца, ПБр. 14.719, којим се шаље Савету на оцену књига „Кућарство“, за школу и народ, од Милеве Симићеве, учитељице више девојачке школе.

Савет је одлучио: да се за преглед и оцену овога дела умоле г. Бор. В. Годоровић и г-ђица П. Пинтеровићева.

IV.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова, од 20. овог месеца, ПБр. 13.446, којим се пита Савет за мишљење о прештампавању „Читанке за II. р. основних школа“.

Савет је одлучио: да се за преглед и оцену ове Читанке умоли г. Ј. Миодраговић.

V.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова, од 20. овог месеца, ПБр. 5399, којим се шаље Савету на оцену молба г. Арона Костића, учитеља, који моли да му се уваже неке године учитељске службе.

Савет је одлучио: да се за преглед и оцену молбе и докумената молитељевих умоли г. Љуб. Ковачевић.

VI.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова, од 27. овог месеца, ПБр. 14.268, којим се шаље Савету на оцену молба г. Чед. Вучићевића, привременог учитеља.

Савет је прегледао молбу и документе г. Вучићевића, па је одлучио: да му се може допустити полагање практичног учитељског испита.

VII.

Саслушан је извештај г. Љуб. Ковачевића, по молби г-ђице Љубице Ристићеве, учитељице из Смедерева, која је молила за одобрење да може подлагати практични учитељски испит.

Савет је усвојио мишљење г. Ковачевића и одлучио: да се г-ђици Ристићевој може одобрити полагање практичног учитељског испита.

VIII.

Саслушан је извештај г. Љуб. Ковачевића, по молби г-ђице Мидеве Павловићеве, учитељице брусничке школе, која је молила за одобрење да може полагати практични учитељски испит.

Савет је усвојио мишљење г. Ковачевића и одлучио: да се г-ђици Павловићевој може допустити полагање практичног учитељског испита.

IX.

Саслушан је извештај г. Љуб. Ковачевића, по молби г. Игњата Миливојевића, учитеља из Трновче, који је молио да му се допусти полагање практичног учитељског испита.

Савет је усвојио мишљење г. Ковачевића и одлучио: да се молитељу могу урачунати заступничке године службе у привремене, и да му се, пошто наврши равно четири године учитељске службе, може допустити полагање практичног учитељског испита.

X.

Саслушан је извештај г. Љуб. Ковачевића, по молби г. Лазара Матића, учитеља, који је молио да му се допусти полагање практичног учитељског испита.

Савет је усвојио мишљење г. Ковачевића и одлучио: да се молитељу може одмах допустити полагање поменутог испита.

XI.

Прочитан је извештај г. г. Љуб. Ковачевића и Дим. Ј. Путниковића, по молби г-ђе Мидеве Шкрљичке, пређашње привр. учитељице, која је молила за одобрење да може полагати практични учитељски испит.

Савет је, усвајајући мишљење г. г. референтата, одлучио: да се молитељци може допустити полагање поменутог испита.

XII.

Саслушан је извештај г. г. Љуб. Ковачевића и Дим. Ј. Путниковића, по молби г-ђице Даринке Петровићеве, учитељице шаркаменске, која је молила за одобрење да може полагати практични учитељски испит.

Савет је, усвајајући мишљење г. г. референтата, одлучио: да се молитељци може допустити полагање поменутог испита.

XIII.

Саслушан је извештај г. г. Љуб. Ковачевића и Дим. Ј. Путниковића, по молби г-ђе Мидице Гајићке, пређашње учитељице, која је молила да јој се заступничке године службе урачунају у привремене и да јој се допусти полагање практичног учитељског испита.

Савет је, усвајајући мишљење г. г. референтата, одлучио: да се молитељци не може уважити молба, јер нема школовање прописано чл. 49. закона о основним школама.

XIV.

Саслушан је извештај г. г. Стојана Марковића и Ж. Мидосављевића, по актима кривице г. Миливоја Павловића, учитеља.

Савет је, усвајајући мишљење г. г. референтата, одлучио: да се не може донети коначна одлука по овоме питању, већ да се дело пошље надлежној власти на накнадно дослеђење.

С овим је свршен овај састанак.

САСТАНАК 546-ти

11. новембра 1892. год., у Београду.

Били су: министар просвете и црквених послова, Јов. Бошковић; председник савета, Стојан Марковић; редовни чланови: Јеврем А. Илић, Јов. Ђорђевић, др. Јован Туроман, С. М. Лозанић, Љ. Клерих, др. Мил. Јовановић — Батут, прота Јаков Павловић, др. Ник. Ј. Петровић и Стеван Давидовић.

Пословођ, Мил. Марковић.

I.

Ову прву седницу Савета, у којој су учествовали новонаменовани редовни чланови Савета, отворно је лично г. министар просвете и црквених послова. Поздравивши нове чланове савета добродошлицом, и напоменув, да је при саставу Савета имао у виду једино то, да у савету буде стручност заступљена, он је у подужем говору своје бацио један поглед на свеколике просветне и културне прилике наше земље, додирјујући најважније реформе, које се морају извести, и изјављујући у напред веру у готовост Просветнога Савета, да ће он својски прихватити сва питања, која му се на оцену буду упутила.

Говорећи о народној мисли, која се мора наслањати на здраву и јаку просвету, он напомиње читав низ рефорама у просвети, које се систематски морају извести почевши од Велике па до основне школе. Поред извођења ових рефорама, морају се установити индустријске и практичне школе за по-

WWW.UNILIB.RS
У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

дизање народног благостања. Ако Србија жели да постане јак центар за умно освајање и задобивање, она мора што пре имати свој универзитет

Говорећи о средње-школској настави, он је на првом месту напоменуо нови наставни план, који је већ издан и који ће се одмах упути на оцену Главне Просветне Савету. Као што ће се из поднесеног плана видети, његова је основна мисао у томе, да се у Србији заведу хуманистичке гимназије а не класичне. И ако идеалистички правац претеже у новоме наставном плану, ипак је дато довољно маха и природним наукама. Садашње наше гимназије нису гимназије у правом смислу ове речи, нити их образованији народи за то признају. По новоме наставном плану учиће се у гимназијама мање но што се до сада учило, али ће се оно што се учи, морати добро изучити. Тиме ће само моћи отпасти досадашња претовареност, површност и растуреност код ученика, који су свашта учили, а опет су мало што добро и поуздано знали и умели. Он је одсудно противан свакој индигестији мозга, већ хоће да се у ученицима развија саморађа. По новоме наставном плану, ученици ће имати мање да уче, али ће за то наставници имати више да раде с ученицима, а ту баш и јесте гаранција за боље васпитање ученичко, на које се у хуманистичким гимназијама мора обраћати много већа пажња, но што је то до сада било. Противан је свакоме голоме моралисању, како је данас у нас у „моралним поукама“, и сматра да је то туђа ствар, која није за нас. Није противан увођењу „философске пропедевтике“ у наше гимназије, али ју је за сада до бољих прилика изоставио због недовољног броја спремих наставника за предавање овога предмета.

После решења питања о новоме наставном плану, г. министар је нагласио као врло важно питање о уџбеницима за средње школе, који се морају подврћи једној озбиљној стручној и педагошкој ревизији, те према томе и удесити боље но што су сада.

Додирнувши још неке важније тачке из новог наставног плана, г. министар је изјавио како се нада да ће с радним снагама, које данас има међу наставницима средњих школа, моћи потпуно извести нови наставни план и правац у средњим школама.

После овога свога говора, г. министар се опростио са свима члановима савета пожедевши им успешан рад на пољу српске просвете.

II.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова, од 2. овог месеца, ПБр. 15.615,

којим се извештава Савет о постављењу нових чланова Савета.

Савет је ово примио на знање.

III.

Према чл. 4. „Пословника Главног Просветног Савета“, приступљено је избору потпредседника савета, и савет је једногласно изабрао за потпредседника г. Јеврема А. Илића, начелника министарства просвете.

IV.

Прочитан је и примљен записник прошлога састанка.

V.

После овога председник је претворио седницу саветску у конференцију, у којој су чланови савета измењали мисли о начину рада у Главном Просветном Савету.

С овим је свршен овај састанак.

САСТАНАК 547-ми

18. новембра 1882. год. у Београду.

Били су: председник, Стојан Марковић; редовни чланови: Јеврем А. Илић, Јован Ђорђевић, др. Ј. Туроман, С. М. Лозанић, др. Мил. Јовановић — Ватут, прота Јак. Павловић, др. Ник. Ј. Петровић, др. Ник. Николић и Стев. Давидовић.

Пословој, Мил. Марковић.

I.

Прочитан је и примљен записник прошлога састанка.

II.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова, од 7. овог месеца, ПБр. 16.137, којим се пита савет за мишљење о квалификацији г. Владимира Петровића, свршеног ученика Велике Школе.

Савет је прегледао сведоџбу овога кандидата, па је нашао: да г. Петровић, који је свршио природно-математички одсек философског факултета Велике Школе, има формалну квалификацију за предавача у средњим школама, али с погледом на неке елабе оцене у сведоџби, Савет мисли да овај кандидат не може предавати целокупну природно-математичку групу.

III.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова, од 1. овог месеца, ПБр. 15.625, којим се пита савет за мишљење о квалификацији г. Настаса Петровића, свршеног ученика Велике Школе.

Савет је прегледао сведоџбу овога кандидата, па је нашао: да г. Петровић, који је свршно природно-математички одсек философског факултета Велике Школе, има прописану квалификацију за предавача у средњим школама и то за природно-математичке науке.

IV.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова, од 5. овог месеца, ПБр. 15.953, којим се шаљу савету на оцену молба и документи г. Милана Касумовића, књижевника, који моли за место учитеља језика у средњим школама.

Савет је прегледао молбу и документе молитељеве, па је нашао: да г. Касумовић има прописне квалификације за учитеља немачког језика у средњим школама.

V.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова, од 14. овог месеца, ПБр. 16.776, којим се шаље савету на преглед и оцену новог наставни план за гимназије.

После начелног говора о овоме питању, савет је одлучно: да се избере једна комисија, која ће проучити цео досадашњи рад министарства просвете и професорских колегија по овоме питању, и упоредити тај рад с поднесеним планом, па о свему поднети извештај савету. На основу овог извештаја водиће се даља дебата у савету.

У комисију су изабрани г.г. Др. Ник. Ј. Петровић, Стеван Давидовић и Љуб. Стојановић.

С овим је свршен овај састанак.

САСТАНАК 561-ви

5. Јануара 1893. год. у Београду

Били су: председник, Стојан Марковић; редовни чланови: Јеврем А. Илић, др. Јован Туроман, др. Мил. Јовановић — Батут, архимандрит Инокентије, др. В. Бакић, др. Ник. Ј. Петровић и Стеван Давидовић.

Пословођ, Мил. Марковић.

I.

Прочитано је писмо министарства просвете и црквених послова, од 29. пр. месеца, ПБр. 18.967, којим се извештава савет да је услед смрти Јована Бошковића, министра просвете и црквених послова, постављен указом г.г. Краљевских Намесника од 26. пр. месеца, за заступника министра просвете и црквених послова, г. К. Алковић, министар грађевина.

II.

Прочитано је писмо г. заступника министра просвете и црквених послова, г. министра грађе-

вина, од 29. пр. месеца, ПБр. 19.056, којим се пита Савет за мишљење о квалификацији г-ђице Лепосаве Бошковићеве, свршене ученице историјско-филолошког одсека философског факултета Велике Школе.

Савет је прегледао сведоџбу молитељкину, и уверивши се да је она свршила с одличним успехом историјско-филолошки одсек философског факултета Велике Школе, одлучно је: да г-ђица Лепосава Бошковићева има прописну квалификацију за предавача предмета историјско-филолошке групе у средњим школама.

Овом приликом савет је изјавио мишљење: да се женски кандидати, који су свршили факултет, могу употребити само у женским школама, средњим и стручним.

III.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова, од 7. пр. месеца, ПБр. 17.086, којим се шаље савету на оцену молба г. Стеве Чутурида, учитеља језика, који моли да му се на основу поднесених докумената уважи у године учитељске службе и оно време, које је провео као учитељ у српским школама ван граница Краљевине Србије.

Савет је проучио молбу и документе молитељеве, па је с погледом на § 4. закона о устројству гимназија, и чл. 57. закона о основним школама, једногласно одлучно: да се г. Чутуриду, учитељу језика, могу, према поднесеним документима, уважити све тражене године службе, које је на страни провео.

С овим је свршен овај састанак.

САСТАНАК 562-ги.

20. јануара 1893. год. у Београду.

Били су: потпредседник савета, Јеврем А. Илић; редовни чланови: др. Јов. Туроман, др. Мил. Јовановић-Батут, архимандрит Инокентије, др. В. Бакић, др. Ник. Ј. Петровић, др. Никола Николић и Стеван Давидовић.

Пословођ, Мил. Марковић.

I.

Прочитан је и примљен записник прошлога састанка.

II.

Прочитано је писмо г. министра просвете и цркв. послова, од 5. овог месеца, ПБр. 133., којим се извештава савет да је указом г. г. Краљевских Намесника, од 4. овог месеца, постављен за министра просвете и црквених послова г. Јован Борђевић, професор Велике Школе.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Савет је узео на знање ово саопштење г. министра просвете и црквених послова, од 18. овог месеца. ПБр. 696, које гласи:

Главном Просветном Савету

Према другој алинеји чл. 5. закона о уређењу Главног Просветног Савета, која гласи: „Ближи пословни ред саставља просветни савет и подноси га министру на одобрење“ част ми је обратити пажњу Главног Просветног Савета на чл. 3. пословника, који гласи: „Да се може на састанцима решавати, иште се да дође најмање седам чланова“.

Због овога члана догађало се више пута, да се заказане седнице Савета нису могле држати само с тога, што је један једини члан изостао. А ово се може врло лако догодити, особито ако се узме, да по чл. 7. закона може бити и само 8 редовних чланова.

Овој незгоди могло би се доскочити, ако би Гл. Пр. Савет усвојио оваку измену у чл. 3. Пословника:

„Да се може на састанцима решавати, иште се да дође најмање половина од фактичког броја чланова и један члан више“.

ПБр. 699.

18. јануара 1893. год.
у Београду.

*Министар
просвете и црквених послова,
ЈОВАН ЂОРЂЕВИЋ.*

Савет је једногласно усвојио ову измену чл. 3. саветског пословника.

IV.

Прочитано је писмо г. министра просвете и цркв. послова, од 13. овог месеца, ПБр. 470, којим се пита Савет за мишљење о квалификацији г. Светозара Павића, свршеног ученика Велике Школе.

Савет је прегледао сведоџбу г. Павића, и уверивши се, да је г. Павић свршио историјско-филолошки одсек философског факултета Велике Школе, одлучио је:

да г. Павић има прописне квалификације за предавача у средњим школама и то за групу историјско-филолошких предмета.

V.

Прочитано је писмо г. министра просвете и цркв. послова од 16. овог месеца, ПБр. 646, којим се шаљу Савету на оцену акти по кривици г. Косте Петровића-Ловчанина, учитеља у Бадинцу, и пита се Савет за мишљење: може ли овај учитељ, према учињеној кривици, остати и даље у државној служби.

Савет је прегледао акта по кривици овога учитеља, па је одлучио:

да га не треба за сада казнити губитком службе, и ако је учинио велику кривицу, него којом другом административном казном.

VI.

Прочитано је писмо г. министра просвете и цркв. послова, од 18. овог месеца, ПБр. 591, којим се шаљу Савету на оцену акти по најновијој кривици г. Милivoја Саковића, учитеља основне школе у Алексинцу.

Савет је проучио акта по најновијој кривици овога учитеља и упоредио их с актима по ранијим кривицама његовим, због којих је био за једно прљаво и неморално дело отпуштен из учитељске службе с губитком свих права, па у службу оне, враћен противно мишљењу Гл. Просветног Савета и једногласно је одлучио:

да се г. Саковић отпусти из учитељске службе с губитком свих права у служби стечених.

VII.

Прочитано је писмо г. министра просвете и црквених послова, од 17. новембра пр. године, ПБр. 16.534, којим се шаљу Савету на оцену акти по кривици г. Милутина Пантелића, учитеља, и пита се Савет може ли овај учитељ с оваквим владањем и понашањем остати и даље у учитељској служби.

Савет је проучио акта по кривици овога учитеља, па је, с погледом на то, што је овај учитељ раније био осуђен саветом на губитак учитељске службе, па му је казна отпуста замењена административном казном, као и с погледом на чл. 66. закона основним школама, одлучио:

да се г. Милутин Пантелић, учитељ основне школе, према чл. 63. тачки под д). отпусти из учитељске службе.

VIII.

Прочитано је писмо г. министра просвете и цркв. послова, од 21. пр. месеца, ПБр. 13.508, којим се шаљу Савету на оцену акти по кривици г. Лазара Кнежевића, учитеља основне школе.

Савет је одлучио:

да се за преглед и оцену кривице овога учитеља умоди г. Стојан Марковић, председник Глав. Просв. Савета.

IX.

Прочитан је реферат г. Ђ. Станојевића, професора Вел. школе, о „Физици за више разреде средњих школа“, од г. Ђ. Милијашевића и Ђ. Ц. Рокнића, који гласи:

Главном Просветном Савету

Пре извесног времена, предао ми је Главни Просветни Савет на оцену дело: „Физика за више разреде средњих школа, написао *Др. А. Хандл*, професор физике на свеучилишту у Черновици, с пишчевом дозволом превели: *Ђорђе П. Рокнић*, проф. III. београдске гимн., и *Ђура Миљачић*, директор III. београд. гимн. Са 208 у тексту штампаних дрвореза“.

На самом уласку у предмет, преводници су сматрали за дужност, да у предговору свом изнесу једну врсту исповести о томе, како они схватају задатак, који је физици намењен у средњим школама. Мислим, да је врло важно познати најпре суд преводаца о том питању, јер ће нам они врло много помоћи, да донесемо правilan суд како о избору дела које су превели, тако и о самој изради његовој.

Одмах у почетку преводници веле: „Не тражи се дакле велика количина градива, нити излагање застарелих назора, него се захтева поглавито вежбање ученика у тачном посматрању и оштром суђењу о узроцима природних појава“. Потпуно се слажем са таким схватањем преводаца. Запста се од физике у средњим школама *захтева поглавито вежбање ученика у тачном посматрању*, па за тим, пошто је посматрање извршено, и у *оштром суђењу о узроцима посматраних природних појава*. Питање је сад: како се могу вежбати ученици у тачном посматрању? По себи се разуме: било у непосредном посматрању појава где је то могућно, било у имитацији тих природних појава, т. ј. у експериментовању. Преводници дакле, захтевајући „вежбање ученика у тачном посматрању“, тим самим признају првенство експерименталном методу у физици за средње школе.

Споменуо сам да се слажем с таким назорима; али не разумем зашто преводници два реда ниже кажу: да „због тога“ (наравно ради вежбања ученика у тачном посматрању), „треба у највишим разредима да преоблађује теоријски — дедуктивни — метод, а експериментом се само у толико служимо, да потврдимо или да оверимо добивени закон“. — Мало час је експериментални метод био поставнут на прво место, сад се опет тражи да преоблађује теоријски метод. То је очевидна контрадикција.

Одобравајући први захтев преводаца, противан сам овом другом. Јер у средњој настави физике, нарочито код првог ступња, метод треба да је скроз експерименталан. У другом ступњу предавања, може се овде онде употребити теоријски метод упоредо с основима рачунским, али

тип уџбеника треба да остане експерименталан. Тек би за највишу наставу могао преоблађивати теоријски метод излагања.

Па како преводници признају да су усвојили уџбеник д-ра Хандла „што и он у вишим разредима даје првенство теоријском методу“, мислим да због горњих разлога избор није био срећан.

„Што се тиче слика, веле преводници такође у свом предговору, наше је мишљење да схеме и дијаграми више задовољавају захтеве, који се од оваког уџбеника траже, него слике разних апарата, који су често друкчије конструисани него што је насликано“.

Овако мишљење преводаца може бити основано и неосновано према приликама. Оно је основано за оне прилике где слушаоци могу да виде саме апарате у добро снабденим кабинетима и нарочито кад су предавања праћена експериментима. У том, и само у том случају потпуне слике апарата у уџбенику нису потребне, јер слушаоци те апарате виде у природи а дијаграми им објашњују састав њихов. Али ако то вреди за оне стране школе, за које је др. Хандл писао своју физику, никако не може вредити и за наше гимназије, за које знамо сви, да нема ни једне, у којој би физички кабинет био комплетован свима оним справама, о којима се у уџбенику говори. Према стању наших физичких кабинета у гимназијама, држим да се потпуне слике из уџбеника *не могу избацити*, него их шта више ваља задржати, да би ђаци бар па слици видели како извесни апарати изгледају, кад их у природи не могу видети. Дијаграме пак и схеме цртаће на табли сами професори, објашњујући радњу извесних апарата, а где би дијаграми били сувише сложени за цртање, они се могу и поред потпуних слика апарата унети у уџбеник.

Преводници наводе незгоду како су апарати „често друкчије конструисани него што је насликано“. Ако је то каква незгода, онда је она у опште незнатна, пошто великих варијација у конструкцији извесних апарата не може бити, да их ђаци не би могли распознавати. Али је много већа и озбиљнија незгода за ђаке, који знају за извесне апарате само из дијаграма, кад такав апарат виде конструисан, па га не могу распознавати, јер га никад ни насликана нису видели.

Према томе, ако употреба схема и дијаграма (у место потпуних слика) може бити добра страна Хандловог уџбеника за стране школе, то не може никако вредити и за наше, па зато држим да ни у том погледу избор Хандлове физике није био срећан.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Али не само да је Хапдл из свога уџбеника избацио потпуне слике и заменио их схемама и дијаграмма, него на више места није употребно ни дијаграме, већ је извео опис справа без икаквог графичког објашњења. Примера ради навешћу само ове случајеве: На стр. 101 говори о ареометру, описујући га како изгледа а не показујући ма п дијаграмом његов приближни изглед. Исти је случај и са електричном машином, код које се говори и о плочи од огледалнога стакла и о кожним јастучићима, шиљцима упирачима, кондуктору и т. д. а ни дијаграмом се не показује бар приближан распоред свију тих делова машине. Ни кондензатори електрични, ни Франклинова табла и лајденска боца, као ни електрофор, нису објашњени никаквим дијаграмом ни представљени сликама. Говорећи о спектралној анализи спомињу се разни спектри као и Фраунхоферове линије, а ничим се бар приближно не представљају све те појединости, које је ипаче врло тешко замислити.

Колико је с једне стране сувишно описивати сваку ситницу на физичким апаратима, као што то чине извесни писци, толико је с друге стране погрешно, педидактички износити саставне делове појединих апарата а ничим, ни дијаграмом, не показати читаоцима бар распоред тих саставних делова. И кад преводиоци траже, да „уџбеник у дидактичком и методичком погледу мора бити што савршенији“, онда сумњам, да су ту савршеност могли наћи у Хапдловом уџбенику. —

Са дидактичког и методичког гледишта, могла би се још која замјерка учинити Хапдловом уџбенику. На стр. 288 стоји: „Што се ултра-црвени зраци уза све своје сважно топлотно деловање не виде и т. д.“. Овде се говори о ултра-црвеним зрацима као познатој ствари, а међу тим се ултра-црвени зраци ту и први и последњи пут спомињу. Сигурно је претходно ваљало напоменути шта су то ултра-црвени зраци и како се до њих долази, кад их очима не можемо видети, од прилике онако, као што је то учињено за „ултра — љубичасте зраке“. —

Говорећи о интерференцији писац је, служећи се потребним једначинама, изнео последице интерференције трептања *једне тачке*. Шта више није пропустио да спомене и елиптичко као и друга сложена треперења. Али је писац пропустио да изнесе, како се при интерференцији понаша *низ тачака*, дакле талас, као и разлику између интерференције с једне и са две стране. Писац на стр. 238 говори о „стојећим таласима“ али нигде не говори да је стојеће таласање резултат интерференције са две стране, као што је то у ствари.

Па онда, зна се да резултат интерференције зависи нарочито од путне разлике појединих таласа и да се та путна разлика исказује парним или непарним бројевима полуталаса. У путној разлици је управо кључ интерференције таласа, па ипак писац о томе не говори у својој теорији таласања.

Пребациће ми се да би било сувишно износити све те појединости у уџбенику за средње школе, па за то их је и писац изоставио. Али онда није требало ни говорити о интерференцији и узимати у помоћ прилично сложене алгебарске рачуне. Јер кад се о интерференцији говори, онда треба казати не само *како* она постаје, него и *зашто* постаје. Писац је изнео само први део, а други није. Изгледа ми, као да је хтео третирати теорију интерференције у свој својој опширности, па кад је, дошав до пода пута, видео да ће то далеко одвести, онда је другу половину скоро збрисао.

Теорија интерференције је веома важна ствар у физици, јер има примене у свима њеним деловима. С друге стране она је и мало тежа за схваћање, нарочито код почетника. За то је требало да писац необичном вештином изради тај део, кад је хтео да га унесе у средњу наставу. Он га не само није израдио вешто, него га је шта више осакатио. —

Кад се писац први пут обраћа ученицима физиком, у којој се физички закони изводе или доказују рачуном (бар такав је случај у нашим средњим школама), држим да тај рачунски елеменат треба да буде што простији и прилагодан ученичкој рачунској спреми. Изгледа као да је Хапдл, навалнично хтео да поступи обрнуто. И не заустављајући се на ситнијим примерима те врсте, којих има по више у делу, споменућу само за ученике средњих школа веома заплетено извођење обрасца за једнако убрзано кретање са почетном брзином, (стр. 14). Узевши у помоћ виртуелне брзине, писац долази до оваког обрасца:

$$v_0 t + \frac{1}{2} b t^2 - \frac{1}{2} b t \tau < s < v_0 t + \frac{1}{2} b t^2 + \frac{1}{2} b t \tau$$

из кога тек философирањем закључује да мора бити

$$s = v_0 t + \frac{1}{2} b t^2$$

До истога се резултата могло доћи много простијим и схватљивијим путем, нарочито да се држао „природног поступка у излагању и прелажењу градива“ као што то с правом траже преводиоци, па да је најпре нашао образац за само убрзано кретање, па тек онда за убрзано кретање са почетном брзином.

Има једна ствар са којом се никако не могу помирити, а која се врло често налази код извесних

писаца. То је, ако се смем изразити, као неко кокетирање са „вишом математиком“. Не хотећи себи дати труда, па извесне законе или појаве објаснити било нижим рачуном, којим и ученици владају, било каквим другим, рецимо експерименталним путем, извесни писци, међу које спада и Хандл, час по час па тек изађу са каквим готовим законом, за који просто кажу како се до њега може доћи само вишом математиком. Ако заиста има таквих закона онда их не треба ни износити неспремним ученицима, јер ваља да с тим треба бити на чисто, да се у физици не смеју давати готови закони па да се уче на памет.

Ево један између осталих примера за то:

На стр. 209 (превода) стоји: „Електромагнетске појаве можемо извести из овога основнога закона: Ако је λ дужина активног елемента струје, v његово одстојање од магнетнога пола, d угао између λ и v , а μ јачина магнетизма, i јачина струје, онда је активна сила, $P = i \mu \lambda \sin d : v^2$. Из посматрања могли бисмо овај закон само вишом математиком извести“.

И ја питам сада, да ли је ученик свестан тога закона, кад га је, рецимо, тим путем научно на памет, и да ли не би било боље да није ни изнесен пред ученике, за које се зна да нису спремни вишом математиком?

Има у Хандловом уџбенику и извесних неверно представљених података.

Примера ради навешћу ово:

„Као практична јединица отпора узима се данас у опште живина јединица (Сименсова јединица S E, или Q E), па име отпор што га изводи стуб живе при 0° од 1^m дужине и попречног пресека од $1mm^2$. као рачунска јединица аналогно као Ampère и Volt, узима се Ohm“; (стр. 118).

Међу тим у ствари то не стоји. Сименсова јединица за отпор, као и јединица британске асоцијације, или још и километарска јединица све су то старе и произвољне јединице за мерење електричног отпора, од прилике онако исто, као што је хват или риф произвољна јединица за дужину. Сименсова јединица јесте због тога и практична јединица, али само за Немачку и оне који с Немцима заједно неће да усвоје научну практичну јединицу за отпор из система C. G. S. и коју је јединицу међународна конференција 3. маја 1884 године огласила као закониту практичну јединицу а то је ом. Према томе, ом није само рачунска јединица, као што тврди Хандл, него је и практична јединица отпора за све оне, који се служе јединицама C. G. S.

То исто вреди и за оно тврђење Хандлово, где се каже, да се као практична јединица за електромоторску силу узима обично удешен Данијелов чланак а за рачунску јединицу те силе узима се Volt.

На стр. 270 (превода) стоји: „Даље се јавља слика свакога предмета у равном огледалу исправљена и у истој величини као и предмет, само је привидно замењена лева страна десном (десна рука испред огледала види се у огледалу као лева)“. — Да се не јавља слика „свакога предмета у равном огледалу исправљена“ ваља помислити само на наше огледање у хоризонталном огледалу, (огледање у води).

На стр. 330: „Тамне пеге на месецу су сенке што их месечни брегови бацају“. — Тамне пеге, ако се то тиче оних пега, које се и голим оком виде на месецу и које су познате под именима разних мора у астрономији, нису сенке месечевих брегова. С друге стране, сенке месечевих брегова, не виде се голим оком.

Ето какав је Хандлов уџбеник посматран као оригинал. Да видимо какав је он у српском преводу.

На више места су преводници преводили доста слободно, што је у осталом корисније, нарочито кад се преводи с немачког. Али у таком случају ваља добро познавати ствар која се преводи па својим речима и слободним стилем изнети мисао пишчеву. Изгледа да преводницима није у том погледу свуда задатак испао за руком. Ево неколиких примера за то:

„Кретање утврђених тела. Поступно и обртно кретање. Ако две или више тачака стоје у размацима који се не мењају, онда се налази утврђено тело у поступном или обртном кретању“. (стр. 45). Узгред да напоменем да је немогућно говорити о „поступном“ (прогресивном) кретању једног утврђеног тела. Свакако преводници не би упали у таку грубу погрешку да су се више привржавали оригинала, јер тамо стоји: *Starre Systeme. Fortschreitende und drehende Bewegung. Zwei oder mehrere Punkte welche in unveränderlichen Abständen von einander stehen, bilden ein starres System.*

У први мах изгледало би као да је то случајна погрешка, међу тим преводници систематично говоре о прогресивном кретању утврђених тела и не пада им у очи противречност која из превода излази. На стр. 56 стоји опет: „Резултанта двеју сила које делују на утврђено тело“. У оригиналу пак: *Resultierende zweier auf ein freies starres System wirkender Kräfte.*

Исто тако на стр. 63: „Нека је неко утврђено тело у поступном кретању...“ у ориџиналу: Ein starres System sei in fortschreitender Bewegung...?

На стр. 79: „Код течних тела можемо до душе, без велика напора, делиће померити, али их не можемо бити зближити нити удаљити а да их не раставимо“. — Ориџинал: „Die Flüssigkeiten gestatten ohne bedeutende Anstrengung wohl eine Verschiebung, aber weder eine Annäherung noch Entfernung der Theilchen“. — Не знам зашто је било потребно додавати у преводу оно *a* да их не раставимо, па и онда „кад их зближујемо“.

На стр. 84: „Разликујемо апсолутну чврстоћу или отпор против предамања, отпорну чврстоћу или отпор против дробљења или стискивања, торзијону чврстоћу или отпор против торзије“. Ориџинал: Man unterscheidet: absolute Festigkeit, den Widerstand gegen das Zerreißen, relative Festigkeit, gegen das Zerbrechen, rückwirkende Festigkeit, gegen das Zerdrücken, und Torsionsfestigkeit gegen das Abdrehen. — Као што се види, проводници не праве разлику између чврстоће против „видања“ и „предамања“ и ако се те две врсте чврстоће изазивају са свим различитим дејствима сила.

„Утицај топлоте и облика тела. Сви појави кохезије не зависе једино од утицаја времена, што смо га пре споменули, него на њих делују и промене топлоте а зависе осим тога и од облика тела“. (стр. 81) у ориџиналу: Einfluss der Wärme und Bearbeitung. Bei allen Cohäsionsverhältnissen ist nicht nur der schon früher erwähnte Einfluss der Zeit, sondern auch der Einfluss vorhergegangener mechanischer Behandlung oder Wärmeveränderungen massgebend. Дакле механичку обраду (ковање, ваљање, и т. д.), која врло јако учине на кохезију извесних тела, проводници преводе са „обликом тела“.

Говорећи о ваздушној лопти проводници кажу: „даље пењање (лопте) бива кад се терет избацује, још више пење се пуштањем гаса (стр. 131). — Пуштањем гаса до душе се лопта пење, али на *ниже*“.

На стр. 233. говори се о једначини за поступни талас па се каже. „Ако је, дакле,

$$s = a \cos \frac{2\pi}{\tau} \left(t - \frac{x}{c} \right) \text{ елонгација покрете}$$

нуте тачке у времену *t*, онда је елонгација друге тачке, која је у размаку *x* од прве тачке:

$$s = a \cos \frac{2\pi}{\tau} \left(t - \frac{x}{c} \right) \dots$$

Прва једначина не представља елонгацију покретне тачке него једначина:

$$s = a \cos 2\pi \frac{t}{\tau}$$

Друга би једначина била добра да није у њој изостављена амплитуда.

Говорећи о прилагођивању ока на стр. 303 каже се: Нормално, здраво око разбара јасно предмете у најразличнијем одстојању (од једно 25 см. до бесконачности); оно се прилагођује свакој удаљености, јер за ближе предмете услед притиска који долази од стакластог тела, сочиво се све више испупчује, да му буде живна даљина мања“. У ориџиналу стоји: „... es accomodiert sich den Entfernungen derselben, indem beim Nahesehen die Krystalllinse durch einen vom Ciliarkörper her ausgeübten Druck stärker gewölbt wird...“ — Као што се види, приликом акомодације не притискује на сочиво *стакласто тело* (Glaskörper) као што се наводи у преводу, него реснати венац (Ciliarkörper) који по ободу обухвата сочиво.

И т. д.

Није ми намера да побројим сва погрешно преведена места којима уџбеник, о коме је говор, обилује, него да само са неколико примера покажем какве су природе те погрешке.

Нећу се задржавати на нетачне преводе секундарнога значаја, као на пример на превођење немачких речи „senkrecht“ са „вертикално“ (у место управно или перпендикуларно, јер проводници кажу: „вертикално на раван цртања“, вертикално на дјрку“ и т. д.); на превођење речи „Kugelfläche“ са „кружном површином“ (место лоптастом површином); на превођење речи: „Jodsilber“ са „бромовим сребром“; на тврђење да се сунчева паралакса може само непосредно одредити, што у ствари не постоји, и т. д. Исто се тако нећу обзирати ни на недоследности у изразима као што су на пример они, где проводници не праве разлику између „топљења“ (топлотом) и „растварања“ (у течностима) него и једно и друго на више места називају „топљењем“; проводници систематички избегавају реч „тон“ и замењују је „гласом“, па се онда заборављају и служе искључиво тоном и ако претходно нису нигде казали шта је „тон“; они називаху свирале „звучним цевима“ а уснене или лабијалне свирале „цеви с устима“ па онда заборављају на „уста“ и говоре свуда о „усници“ и т. д. Али држим да ми све те и такве погрешке и нетачности дају права да закључим, да српски превод Хандловог уџбеника у опште није добар.

На завршетку свога предговора проводници су се оградиле за несавршен превод тиме што су

се журили да дело буде готово још за ову школску 1892—93 годину, „јер је велика негода, веле преводиоци, што ученици у разредима морају да пишу предавања“. — И ако се зна да се при журном раду могу поткрасти многе погрешке које би ипаче биле примећене, ипак мислим да се све непотпуности у преводу не могу протумачити само тиме. —

У првом делу овога реферата извео сам закључак, да Хандлов уџбеник „физике“ није такав да би се могао препоручити као уџбеник за наше средње школе, у другом пак делу видели смо, да тај уџбеник, такав какав је, није преведен на српски онако, како би требало. Према томе не могу препоручити српски превод Хандлове физике да се употреби као стапан уџбеник за наше средње школе.

Али пошто преводиоци тврде, да ученици у средњим школама морају да пишу предавања, то држим, да је тај уџбеник и такав какав је, бољи него никакав, па за то предлажем Главном Просветном Савету, да ово издање Хандлове физике у преводу г. г. Милијашевића и Рокнића прими као привремену школску књигу, док се нарочити уџбеник физике за више разреде наших средњих школа не изради.

На завршетку сматрам за дужност да напоменем, да би Главни Просветни Савет могао предузети потребне мере, да се дође до дефинитивних уџбеника физике, како за ниже тако и за више разреде наших средњих школа.

1. децембра 1892. год.

у Београду.

Ђ. М. Станојевић,
професор.

П. П. По завршеном реферату, добио сам 6 децембра од г. Милијашевића писмо у ком ми накнадно шаље исправке извесних погрешака, напомињући да је те исправке послао и Просветном Савету. Кад Главни Просветни Савет упореди наведене погрешке г. Милијашевића са онима које сам ја већ навео, видеће, да те погрешке — сем једне — нису споменуте у мом реферату, јер сам се већ оградно: да све погрешке нисам ни мислио наводити.

Узгред ћу само да напоменем да и поред наведених погрешака од моје стране, као и осем ових које преводиоци сами накнадно шаљу, остаје ипак приличан број погрешака, које ни при овој накнадној ревизији свога превода, преводиоци нису приметили.

Што се тиче оне погрешке о кретању утврђених тела, напоменуо сам већ у реферату, да то

није случајна погрешка, него систематска, јер сам ја већ још две такве погрешке навео, за које преводиоци не знају, јер их не спомињу у својим исправкама. С друге стране, поуздано знам, да преводиоци исправљају ту погрешку, тек пошто су за њу дознали из разговора, који сам ја имао о томе са извесном личношћу.

8. децембра 1892. год.
у Београду.

Ђ. М. Станојевић,
професор.

За овим је прочитан и други реферат о овоме делу од г. Јосифа Ковачевића, професора беогр. реалке, који гласи:

Главном Просветном Савету.

Прочитао сам „Физику за више разреде средњих школа“ написао Др. А. Хандл, коју су превели г. г. Ђура Милијашевић, директор Ш. беогр. гимн., и Ђорђе Рокнић, професор, и коју ми је Главни Просв. Савет упутно на оцену писмом од 10. децембра ов. г. СБр. 136. Част ми је исказати моје мишљење о тој књизи.

Zeitschrift für den physikalischen und chemischen Unterricht од 1883 г. доноси у другој свесци стр. 99. следећи чланак о овој физици: „Мора се признати да је у тој књизи цела грађа веома јасно сређена. Докле се данас у књигама мноштво апарата описује у овој књизи тога нема, што је врло добро, јер од многих апарата, којима се у школама чине опити, ретко се дешава да дотична школа има оне исте апарате, који се у књизи наводе и описују. Највећа је пажња у овој физици обрађена на прегледно и логично излагање научне грађе. Нарочито пак доноси ово дело битне поправке у механичком делу и т. д. Најпоследње каже се у томе реферату да је том књигом много поможено методици физикалне наставе“.

Поред оваког извештаја и ја немам шта да кажем о распореду научног градива већ једино да обратим преводиоцима пажњу на понеке омање грешке у преводу.

Тако на стр. 9. т. 10. где се говори о координатама стоји при дну: „а оне три величине, које су потребне а и довољне за одредбу положаја тачке према систему, зову се координатне тачке“. Треба да стоји координате тачке.

На стр. 24. т. 26. пише: „Делује ли сила p , која има масу m и брзину v противно телу и т. д.“. То је погрешно, пошто сила не може имати масу и брзину, већ тело може имати своју масу и брзину. Ово у оригиналу гласи: „Wenn einem Körper mit der Masse m und der Geschwindigkeit v eine Kraft p entgegenwirkt“ и т. д., а то значи: Ако

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

на пеко тело, које има масу m и брзину v дејствује сила p супротно.

На стр. 37. т. 36. погрешно стоји код стрме равни: „да се сила има према терету, као висина према основици стрме равнине“. Треба да стоји: као висина према дужини стрме равни. Ово у ориџиналу гласи: „die Kraft muss sich zur Last verhalten wie die Höhe zur Länge der schiefen Ebene. Што се и из слике види.

Одмах за тим није преведено ово: Soll die Kraft P parallel der Basis BC , also in horizontaler Richtung gegen die schiefe Ebene wirken und Gleichgewicht herstellen, so denken wir uns dieselbe in zwei Komponenten, parallel und senkrecht zur Länge der schiefen Ebene, zerlegt; diese Komponenten sind $P \cdot \cos \alpha$ und $P \cdot \sin \alpha$. Gleichgewicht besteht, wenn $P \cdot \cos \alpha = Q \cdot \sin \alpha$ oder $P : Q = \sin \alpha : \cos \alpha = AC : CB$, d. h. wenn Kraft und Last sich verhalten, wie die Höhe und Basis der schiefen Ebene.

На стр. 45. т. 45. стоји „кретање утврђених тела“ а треба да стоји: чврстих тела или система (Starre Systeme).

На стр. 76. т. 75. стоји: „Тога ради употребљавају се котурасти точкови (сл. 63). При том се осовина A , која би се иначе морала влизати на непосредној полузи (Lager), поставља на периферију од два точка“ и т. д. Цела је ова реченица погрешно преведена, јер у ориџиналу она гласи: diesem zwecke dienen auch die Friktionsrollen (Fig. 68). Bei diesen wird die gleitende Bewegung¹⁾ auf dem Umfange zweier grösserer Räder B ersetzt. Овде је погрешно преведена реч Lager — лежиште —, Festes Lager преведено је са „непосредна полуза“ а треба: стално — непокретно — лежиште.

На страни 77. т. 76. код отпора средине стоји: „да је отпор сразмеран густини средине и готово другом квадрату...“ ваља да другом степеном брзине.

На стр. 156. т. 161. где се говори о парном котлу, стоји: „Обично је из тврдог гвозденог лим...; у ориџиналу стоји: „Er wird meist aus starkem Eisenblech genietet“ — Starkes Eisenblech значи дебео лим, а не тврдо лим.

Сем ових грешака у преводу има још и штампарских грешака, које пису поправљене, ну све ове грешке могу се у другом издању поправити.

Узев све ово у вид, као и оскудицу добре физике, мишљења сам да се ова физика може употребити у нашим средњим школама.

¹⁾ Der Achse A . auf einem festen Lager durch die rollende Bewegung.

Благодарећи Главном Просв. Савету на почасти, јесам

Главн. Просв. Савету
на услузи
Јосиф Ковачевић,
професор.

По прочитању ових реферата, савет је одлучио: да се „Физика за више разреде средњих школа“, од г. г. Милијашевића и Рокнића, може примити за привремену уџбеник у средњим школама.

Г. г. референтима одређено је на име хонорара и то г. Станојевићу педесет (50), а г. Ковачевићу четрдесет (40) динара.

X.

Прочитано је писмо г. министра просвете и цркв. послова, од 5. овог месеца, ПБр. 128, којим се шаље Савету на оцену молба г. Николе Ђ. Иванковића, који моли за место предавача у средњим школама.

Пошто молитељ није поднео никакве сведошбе о својој спреми, то се Савет није могао ни ипштати у решавању ове молбе.

XI.

Прочитано је писмо г. министра просвете и цркв. послова, од 27. новембра пр. године, ПБр. 17.360, којим се шаљу Савету на оцену прегледи за „српски вез“, које је озрадио г. Тителбах, професор.

Савет је одлучио: да се за оцену овога рада умоле г. Драг. Милутиновић, професор Вел. Школе и г-ђица Евгенија Војновићева, учитељица Више Женске Школе.

XII.

Прочитано је писмо г. министра просвете и цркв. послова, од 13. пр. месеца, ПБр. 18.192, којим се шаље Савету на преглед и оцену књига: „Женидба Сењанин-Тадје“, од М. Обрадовића, учитеља.

Савет је одлучио: да се за преглед и оцену умоли г. Љуб. Стојановић, професор.

XIII.

Прочитано је писмо г. министра просвете и цркв. послова, од 10. новембра пр. године, ПБр. 16.314, којим се шаље Савету на оцену књига: „Старине у Зети“, од Максима М. Шобајића.

Савет је одлучио: да се за преглед и оцену овога дела умоли г. архимандрит Н. Дучић.

XIV.

Прочитано је писмо г. министра просвете и цркв. послова, од 14. новембра пр. године, ПБр. 16.650, којим се шаље Савету на оцену књига: „Алмасија“, од г. Крајинића.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

Савет је одлучно: да се за преглед и оцену ове књиге умоли г. Момчило Иванић, професор.

XV.

Прочитано је писмо г. министра просвете и цркв. послова, од 18. пр. месеца, ПБр. 18.635. којим се шаљу Савету на оцену две расправе „О ширењу писмености“, од Н. Н. и Н. Н.

Савет је одлучно: да се за преглед и оцену ових расправа умоле г. Дим. Јосић и Ј. Миодраговић.

XVI.

Прочитано је писмо г. министра просвете и цркв. послова, од 16. овог месеца, ПБр. 613, којим се шаље Савету на оцену „Атлас Краљевине Србије са животописима и песама, за III. разр. осн. школе“, од г. Андрије В. Станојевића, учитеља.

Савет је одлучно: да се за преглед и оцену овога дела умоле г. г. Милоје Влајић и Коста Ковачевић, професори.

С овим је свршен овај састанак.

НАУКА И НАСТАВА

ВАСПИТАЊЕ ИЛИ ДИСЦИПЛИНА?

од
СВЕТ. СТ. СИМИЋА

(свршетак)

* * *

По свему што је доде говорено о томе, како треба схватити улогу дисциплине у школи, чинило нам се, да о овом питању не може бити разногласице. Правилима о владању могло би се, доиста, по што шта замерити, али нико не би могао на основу тих мерака изводити, имајући нарочито на уму што је у правилима о казнама речено, да су оне дале маха кривој схваћању: да је дисциплина у погледу васпитања свемоћна, да је она једини сигурни пут који њему води, да она и у школи мора вршити улогу какву има у војсци и т. д. — а сва се та мишљења данас доста често чују, било да се нападају, било да се бране. И кад начела, постављена у основи кажњавању и проведена по том кроза сва правила о казнама, не би потпуно искључивала могућност оваких схваћања; и кад би се могло превидети или не разумети оно често понављање, да се ова правила не смеју схваћати буквално, у духу параграфске правде — онда би бар онако јасно и разговетно изложена и показана средства, којима се треба руководити у васпитању, била кадра потпуно онемогућити појаву оваких схваћања и сузбити рђаво рађење у томе правцу.

Знајући све ово, нас је, разуме се, силно интересовало, да се на делу уверимо,

какве су то појаве, што изазваше ово питање на дневни ред.

Ми смо, још у почетку, изјавили, да руски ђаци надмашају наше у погледу васпитном, нагласивши уједно, и како ову изјаву треба разумети. И после свега што доде говорисмо, не видимо разлоге, да и сада одступимо од те изјаве; да бисмо пак избегли неразумевање или криво разумевање, дужни смо напоменути, да ово још не значи, да је у Руса добро, ако у том стоје боље од нас — то само може да значи, да је код њих зло, а код нас горе.

Посећујући неколике овдашње гимназије, ми смо нарочито посматрали: држање ученика по ходницима и на дворишту у време одмора између часова, понашање њихово на часу у време предавања или пропитивања и, што је најважније, одношај наставника према ученицима. И судећи по свему што смо видели у тим приликама, ми не бисмо могли у свему потписати осуде, које се дижу противу дисциплине у руским гимназијама, и ако се потпуно слажемо са мишљењем, да васпитање у руским средњим школама још није освојило себи место, које му по праву припада. Ми смо противни да дисциплина истискује и замењује васпитање, али опет за то не можемо пристати, да је потпуно оправдана повика на дисциплину, каква је данас у руским сред. школама. Не можемо на ово пристати, јер смо видели, да су у руским средњим школама ређи случајеви извесних појава које су у нас доста честе, да су ученици у опште доста пажљиви једни према другима и учтиви према наставни-

цима, да су односи наставника и директора према ученицима усрднијега, управо сродничкога карактера, да на часу нема шушкања колико у нас, ма да је начин предавања друкчији. Да будемо објективни, морамо признати да смо опазили и то, да се и овде на часу ухвати често пута ученик који или не зна шта се пита или не зна шта да одговори; да у предавању има много формализма, рутине; да сви наставници не схваћају подједнако своје дужности; да се у неким заводима више у неким мање полаже на позитивна средства у васпитању и т. д. Али сва су ова опажања површна, те по њима не бих смео изводити никакав закључак. У овом случају није довољно само ослабљати се на појаве, које избијају, можда и случајно, на површину, него је потребно загледати и мало дубље у њихов извор. Покрај добрих очију, требало би бити у честом додиру и са ученицима и са наставницима, знати друштвене потребе и историју развића гимназија и свих оних унутрашњих и спољњих погодаба, које су му одређивале овакав или онакав правац и т. д. Оспособити се за правилно схваћање — да и не говоримо о критици — свега што чини живот школин у извесном друштву, посао је доста тежак нарочито за странца, који се може најлакше изложити опасности или да нешто криво разуме или, што је још горе, да се у оцени огреши. У осталом ми налазимо, да наш посао и није критиковати него описивати што нам се учини вредно пажње и што може, ма у ком погледу, бити по нас саме од користи. Руковођени овим мислима, ми смо се постарали, да изнесемо како стоји питање о дисциплини и васпитању у педагошкој науци, како је оно схваћено и изведено у руским правилима о владању и о казнама и — сад нам остаје да покажемо, како се та правила и упуства на делу изводе. И сами налазимо да је недовољно ограничити се на оне неколике напомене, које су резултат нашега личнога посматрања — али признајемо да не смемо у овом правцу ићи даље због мало час поменутих разлога. Да бисмо се сачували од могућних погрешака, а, покрај тога, одговорили и дужности да покажемо, како се изводе у руским средњим школама у многоне добра правила и упуства — нашли смо да је најправилније позвати у помоћ

њихове боље педагоге, који су о овим питањима размишљали и писали, јер се њима не може одрећи ни добро познавање школе у свима њезиним односима, ни непристрасност у оцени. Они живе животом школе, чије установе критикују, у непрестаном су додиру и са наставницима и са ученицима и са њиховим родитељима и са друштвом у најширем му значењу — знају добро све што им је потребно за правичну оцену. Да им се не би могла пребацити ни пристрасност у оцени, треба да су у ранијим делима, покрај ових особина, показали да знају резултате сувремене педагошке науке и да су увек тежили, проникнути љубављу према народној будућности, напретку школа у својој отаџбини. А таквих је радника увек било код Руса на свима пољима рада, па и на пољу рада школскога. Један је од таквих био, по општем признању, пок. *Вл. Стојунин*, чијим смо се делима до сад већ неколико пута користили, јер су у њима додирнута и расправљена многа питања, која су у свеzi са темом овога нашега извештаја. Видно место међу данашњим школским радницима заузима и г. Сиповски, директор једне петроградске женске гимназије и уредник педагош. журнала «Образование». Покрај многих других, г. Сиповски се прошле године много занимао питањем о дисциплини, које је данас на дневном реду у руској педагош. књижевности. О овоме је питању било прошле године говора и у скупу руских педагога, баш поводом реферата г. Сиповскога «О дисциплини у руским средњим школама.» Из овога се већ види, да су морали бити доста приметни недостаци у примени правила о владању и о казнама, кад је то питање избило и на јавност. Како је за нас нарочито важно користити се, покрај свога, и туђим искуством, поцрпеним проучавањем недостатака, од којих ни наша средња школа није слободна — то ћемо, по г. Сиповском, показати неке неправилности у схваћању дисциплине и васпитања у руским средњим школама.

И ако је мало необично, после свега што је додде говорено, ипак се мора признати, да се доста слабо појима вредност начела, која су у основи правила о владању и правила о казнама а нарочито начела, која се у упуствима министарским препоручују. Појаве које су сведоџба о

овом слабом поимању и недостаци који су му последица постали су најзад тако очигледни, да се г. Сиповски, приступајући расправљању питања о школској дисциплини, морао, пре свега, запитати: шта је то дисциплина, — разуме се, по схваћању које данас преоблађује међу школским радницима — и откуда то, да се њоме не постижу никакви корисни резултати? «Под школском дисциплином — тако резумише резултате својега проучавања г. Сиповски — разумева се тражење, да ученици испуњавају захтеве школске (прописане, разуме се, у правилима) и у погледу учења и у погледу владања. Да би се овака дисциплина учврстила у школи, наставници имају већу или мању дисциплинарну власт, имају право да употребљавају према ученицима различне дисциплинарне мере — опомене и казне. У кратко — дисциплина је покораване захтевима школским, а главно средство да се ученици на то натерају — страх од казне».¹⁾ Јасно је и без доказивања, да је овако схваћање са свим супротно духу, којим су проникнута правила о казнама и о владању ученика, у којима се, баш на против, предвиђајући зар могућност овога, нарочито наглашује, да се треба, у примени, чувати буквалнога схваћања смисла ових правила и избегавати параграфско вршење правде, које нема никакве везе са смером кажњавања у гимназијама — исправањем и васпитним утицајем на вољу ученикову. На жалост, крај све ове јасности, «у већини случајева, вели г. Сиповски, дисциплина се не разликује у суштини својој од дисциплине, каква се тражи од одраслих који су у служби; дата је заповест, и сви су дужни да је извршују, не изврше ли је — казна. Таква је дисциплина, спора нема, често неопходна ради успешнога вршења службе: рђаво је на пример, ако се војник, у случају рата, откаже од безусловне покорности вођиној заповести. Али не треба сметати с ума, да је у службеној дисциплини на првом месту интерес посла коме су обавезни служити они који га послују, а никако не њихов лични интерес; осим тога, то су људи одрасли, способни да собом управљају, са умом помоћу којег могу са-

гледати далеке последице од нарушене дисциплине. Запитајмо се сад, да ли је могућна таква дисциплина у школи? Пре свега основна задаћа школина, најглавнија сврха њезина — то су васпитање и учење деце, она су њезин главни објекат. После овога треба имати на уму, да су то деца, често неспособна да јасно схвате корист или штету, коју им може донети извесна погрешка, деца која живе у садашњаци и не помишљају не само о будућности него ни о сутрашњем дану. Па, на послетку, зар се може тражити од деце, да владају сама собом, да обуздавају сама себе, зар није најтежа вештина управљати собом? Једном речју, дисциплина у школи има смисла само као саставни део или, тачније, као елеменат васпитања. Схваћена одвојено од њега, примењивана као нешто самостално, дисциплина постаје често насиље над детињом природом, и не само што не води жељеној сврси, него још штети правилном васпитању».¹⁾ Данас је свуда призната истина, да није довољно рећи детету «схвати то што ти се казује», него да треба то што му се казује представити тако јасно и објаснити тако разумљиво, да се свему томе као природна последица јави схваћање. Чудновато је само, што они исти педагози, који ову истину тако добро поимају, не могу да појме тако исто, да је још много мање довољно рећи малишану: «слушај што ти се заповеда», па да се он одмах покори и послуша све. Детету је много теже покоравати се, тј. обуздавати своју вољу и потчињавати је туђој, него ли поимати што му се казује. То је једна од најпростијих психолошких истина, па се опет о њу најчешће греша.

Психолошки основи сувремене педагошке науке, којих смо се ми раније, узгред истина, дотицали, доста су јаки да потврде ове наводе г. Сиповскога. У осталом истинитост ових навода тако је очигледна, да ми и не налазимо да је потребно позивати психологију у помоћ; доста је ако позовемо свакога, да се сети својих ђачких дана, јер ће му то сећање пружити, уверени смо, више него што треба доказа за потврду горњих мисли. Кад се сетимо тога доба из свога живота, лако увиђамо, да ни онда није било доста, да нам наставник

¹⁾ В. Д. Сиповский, Къ вопросу о школьной дисциплинѣ. Сиб. 1891.

¹⁾ Id., ibid. стр. 2.

заповеди: «седи мирно и слушај пажљиво», на што му дају право правила о владању ученика па да све буде како се њему хтело. А нарочито је било тешко не огрешити се о ову заповест, ако је она потицала од наставника, који није ничим импоновао својим ученицима, а још мање удешавао своја предавања тако, како ће пажња детиња наћи у њима доста материјала, те да се не да маха беспослености, којој су последице досада и — немир. «Кад би малиша могао дати рачуна о свему овоме, он би имао права казати наставнику: Ви тражите да будем пажљив, лепо, дајте ми штогод што ће ме подстаћи, изазвати на рад — ја се не могу силом задржавати на оном што ми је или добро познато или недовољно објашњено, што ми је већ досадило, што за мене није занимљиво; ја бих рад био напрегнути сву своју пажњу, али писам у стању, па шта сад да радим? Малиша то неће и не може казати, али ће, у овим случајевима, осећати убитачну досаду, неопходност, да чим било задовољи своју душевну глад и — јавља се ма какав покушај, неуместан испад, шала. Опет казна, опет наставник излази ван себе од љутине, обасипа без нужде погрдним именима нарушиоца тишине, па, по неки пут, изазове на тај начин од стране малишине, чак и дрскост, која може бити по њега од најжалоснијих последица».

Према свему овоме је очигледно, да су дисциплинарни захтеви, несагласни с детињом природом и снагом, пре свега повод, што се међу ученицима и наставницима ствара провала, те се они понашају једни према другима као два непријатељска тabora. Ово је пак једна од најчешћих последица, којима води погрешно схваћена дисциплина, а колико је она штетна може се лепо проценити, ако се има на уму једно од основних правила у васпитању, које, као мото, истакосмо у почетку овога извештаја.

Свега овога не би било и не би могло бити, кад би наставници поклањали више пажње педагошким захтевима и према њима удешавали свој рад и у погледу наставном и у погледу васпитном. Основана на психологији, која је у наше дане силно пошла у напред, педагогија је већ данас доста богата корисним напоменама и погледима,

који би требало да су својина свакога школскога радника. Да је среће, не би требало да и један наставник пропушта упознати се с најновијим тековинама у науци, која му олакшава посао у школи. Ми смо, на пример, већ говорили о покушају рано преминулога францускога научара Гијо, да заснује своју науку о васпитању, на сугестијама, које су у наше дане предмет најживљега испитивања у психолошкој науци. Деца су подложенија утицају сугестија него ли одрасли људи, а њима је, како Гијо вели, задатак, у свест човекову унети уздање, које прелази по том само собом у радњу. «Свакоме васпитању треба да је сврха: уверити дете, да је оно способно за добро а неспособно за зло — ради тога само, да у њему доиста и ухвате корена и та способност и неспособност; уверити га, да је у њега силна воља; уверити га, да је морално потпуно слободно, како би доиста у њему «идеја о моралној слободи» тежила да се оствари».¹⁾ И доиста свакидашњи живот није оскудан у примерима који доказују истину, да је често пута довољно нагласити деци и младићима да их сматрају за способне да нешто ураде, па да они доиста то и ураде.²⁾ Отуда и долази, што рђаво гонашање према њима, незаслужени прекори или рђаво мишљење о њима воде са свим другим резултатима, управо супротним онима, који се желе постићи. «Узвисити човека, лепо примећује Гијо, у његовим сопственим очима и у очима људи који га окружују, најбоље је средство, којим се може утицати на његово поправљање». А свему је овоме последица педагошка истина: «на ученике треба гледати као на такве, какви бисмо желели да су».³⁾ Ову исту истину казао је, само другим речима, и Ф. Рајтер у поменутом већ чланку «о васпитању у гимназијама». «Најбоље је васпитно средство не само познати и испривити што не ваља, него и открити, иза тога што је погрешно, жељу да се учини што је добро: — апеловање на оно што је добро у човеку».³⁾

Како изгледају јадни, према овим психолошким истинама, они наставници, који

¹⁾ М. Гијо, *Éducation et hérédité*, руски превод стр. 25

²⁾ id. *Ibid.* стр. 26.

³⁾ id. *Ibid.* стр. 27.

²⁾ Fr. Reuter, *Die Erziehung in Gymnasien*. (Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik. Heft 1. 1892.)

се старају, улазећи први пут у разред, да се покажу особито строги, како би на тај начин, с почетка још, улили својим ученицима страх и — поштовање. Као да поштовање истиче из страха! А тој је заблуди последица, да ученици овакве наставнике гледају неповерљиво, и онда не може разумети се, ни бити говора о добротворном васпитном утицају њихову на ученике. Покорност сама по себи, несвесна или из страха, није никаква врлина. «Захтевање безусловне покорности потиче управо отуда, што се дисциплина у школи сматра не само као нешто што је засебно од васпитања, него као нешто што га може истиснути и потпуно заменити; при правилном пак схваћању значаја дисциплине и њезина одношаја према васпитању, дисциплина треба да има у школи потчињено место и да се сматра само као једно међу васпитним средствима».¹⁾ Право и правилно схваћено васпитање никад се не може задовољити простом пасивном покорношћу, изазваном страхом од казне; прави је васпитач дужан старати се не да стече оваку покорност, него да развије у својим ученицима осећање дужности и законитости, али не оне обичне параграфске законитости. «Ако закон, страхом од казне, уздржи у друштву, вели Сиповски, изванредан број лица да не учине какву кривицу, то је он извршио свој посао — умањио број злочина. Ако су се пак ученици у школи, само од страха да не буду кажњени, уздржали да не учине што рђаво, то је и тиме добивено нешто за добар ред у школи, али васпитању не само није принесена корист, него му је баш учињена не мала штета. Уклоните ли у даном случају страх, појавиће се опет кривице које се држе страхом од казне, тако рећи у латентном, скривеном стању, али се не искорењују. Пресбајте у школама са, бајаги, красном дисциплином, основаном на страху, оставити ученике самима себи, па ћете видети, како ће све дисциплине нестати без трага, чим се уклоне њезини стражари. Она је била само пријатни мираж или, да се тачније изразимо, самообмана за наставнике; но то је још мало — она је у основи својој штетна, јер је противна правој васпитању. Где је страха, ту је и плашљивости и притворства и пригајене злобе. Страх је души, што је биљу

¹⁾ Сиповски, *op. cit.* стр.

мраз: он јој смета да открије све своје особине, да их развије до потпуна цвета, он је гуши, дави. Правој васпитачу, који је дужан пазити, изучавати своје питомце, упућивати их добру, потребно је, пре свега, побринути се о њихову поверењу, искренности и отворености, и због тога он мора сматрати дисциплину, основану само на страху, као на непријатеља, који му смета у вршењу његова посла».¹⁾ Као што се види, начела која заступа г. Сиповски слажу се с начелима која су у основи правилâ о владању и кажњавању. Да је потребе, могли бисмо масом примерâ и именâ доказати, да г. Сиповски није једини који овако мисли и пише. Ну, и ово је доста да пробуди жељу, у свакоме који воли да размишља, да сазна и испита, откуда долази да се, покрај свега овога, тако мало цени васпитање, а тако много полаже на овако схваћену дисциплину.

Остављајући да на крају говоримо о овоме опширније, ми ћемо на овом месту нагласити само један узрок овој појави не с тога што је он најважнији, него с тога што ће нам он дати повода, да се задржимо на једном реду напомена, које су у најтежнијој вези с предметом овога извештаја.

Што се више удубљујемо у суштину ових питања, све нам јаснија изгледају начела, којима се треба, при њихову извођењу, руководити, али нам тако исто све нејасније бивају појаве у животу школину, по којима се види, да се тим начелима не поклања пажња, коју она заслужују. Откуда све то? Размишљајући о овоме питању, чини нам се, да не ћемо бити далеко од истине, ако пристанемо уз већ исказано мишљење, да оно потиче отуда, што је још и данас у снази уверење, да је таквом дисциплином најлакше одржати ред, а овај је веле — прва погодба и за рад у школи и за васпитање. И доиста, на први поглед, и није ништа простије него ли прописати у правилима: «ово се сме, а ово не сме радити; уради ли се — казна». Просто, кратко, јасно и — што је за васпитаче најважније — лако; њима не остаје, према овоме, ништа друго него да лове оне који се огреше о правила и да их кажњавају. Ово би зар и могло поднети, кад би се овако схваћена дужност могла помирити с узвишеним по-

¹⁾ Јд. *ibid.* стр. 4—5.

живом наставничким, с њиховим светим задатком да стварају људе, како ти лепо рече, још пре четврт века, познати руски педагог Пирогов. Где се овако схваћа дисциплина, ту се ученици брзо привикавају да, варајући своје наставнике, збијају по-тајно преко целе године шале, често пута врло грубе, а сироти наставници живе у уверењу да у њихову заводу цвета дисциплина. Кад се, по несрећи, открије изненадно овако што, у место да се увиди штетност овакога реда и дисциплине, сваљује се сва кривица и баца анатема на породицу, која би, како се нама чини, била много више у праву корети школу, што не поклања и васпитању толико пажње колико настави, и тај би прекор био много више основан.

Школа није могла заостајати за општим напретком, само што се сав тај напредак школн сводио на усавршавање средстава и метода за правилнију и лакшу наставу, а није захватио и васпитну страну задаће школе. Преко основне школе, као што смо видели, продрла је и у гимназију педагошка истина, да наставнику није доста знати само свој предмет, него умети га предавати, удешавајући своја предавања према природи и узрасту својих ученика. У осталом код нас се тек у новије доба пошло у овом погледу нешто мало напред, а како је у Руса казује нам г. Сиповски: «Ако се код нас и показао какав педагошки напредак, тај се види поглавито, ако не — искључно, у настави. Све старање, сва пажња у школи управљени су само на наставу, на образовање умно, као да се не признаје да душа човекова има и других страна, на које би требало обраћати пажњу. Ова једностраност у педагошком раду и код нас и у Германији једна је од најкарактернијих црта, најжалоснијих чињеница. То се објашњује свакојако тиме, што је психологија, којој је педагогија врло много обавезна за усавршавање својих метода и средстава, несравњено даље пошла у испитивању процеса из области ума него ли у испитивању других душевних појава. Али је опет и за објашњење појава, што чине област осећања и воље учињено доста, и педагози — практичари, а нарочито они којима је у део пала брига о васпитању, требало би да покушају изаћи на чистину из ове збрке

апсурдних погледа, ни с чим не сагласних средстава, која истичу из личнога опита, често рђаво протумаченога, и мнимих традиција, које су, будући по некад недовољно објашњене, често устављач свакога успеха, свакога покрета у напред».¹⁾

Запитате ли наставнике, каквим се педагошким начелима руководе у овом или оном случају, чућете најразговорније одговоре, међу којима је најчешћи: «а на што све то, кад су ту правила и упуства надлежних власти». «Једном речи, тако мисли г. Сиповски, понајчешће се срећају, а о се може тако изразити, васпитачи без принципа, најмљени надничари за њима туђ посао, људи који не само не увиђају вредност и смисао свога посла, него им је овај још тежак, досадан, па се по гдекад, шта више, жале, што су изабрали ово педагошко поље за рад»... «Не излазећи из круга својега личнога искуства и посматрања, ја држим да сам у праву — наставља г. Сиповски мало даље — казати, да сам често пута имао прилику посматрати тако педагошки неразвишене поступке, такво квариће детињег карактера, тако насиље над моралним осећањем учениковим, да их с пуно права могу назвати преступима. А вршили су се они потпуно наивно, с уверењем да је тако требало радити. Било је преступа, а преступника не! О њима се могло рећи: «не знају шта раде».²⁾

«Васпитања у правом смислу ове речи — ово је суштина закључака г. Сиповскога. — у нашим школама обично нема; све се своди на то, што се прописују одређена правила, а посао је васпитача старати се о њихову извршењу. По где кад се пишу као руководство више или мање пространа упутства. Средства су да се достигне циљ — казне. Васпитање се своди на дисциплину у њезину опште усвојеном смислу. Пажња, вредноћа и добро владање т. ј. одржање школскога поретка и прописа — то обично тражи школска дисциплина.

Наводећи у оволикој опширности резултате посматрања г. Сиповскога, хтели смо, колико да мотивишемо овај закључак, толико и да укажемо на један низ појава и неразумевања, од којих, можда у знат-

¹⁾ Id. ibid. стр. 6—7.

²⁾ Id. ibid. стр. 7—8.

нијој још мери, пати и наша средња школа. Ма како да је строг судија, г. Сиповски може да се поуцели уверењем, да није далеко време, кад ће се руска школа ослободити свих ових недостатака. Треба само погледати на сувремену руску педагошку књижевност и разгледати ону множину чланака, у којима се расправљају разноврсна питања, од којих зависи правилно решење питања о дисциплини. Да се правилно занује васпитање у гимназијама, покрај многих других погодаба, у многоме зависи и од тога, како ће се целокупним распоредом предмета и извођењем наставе утицати на оно што се данас само дисциплином тежи постићи, и каквим ће се средствима освајати и подржавати пажња ученика при настави. Да се задржимо баш на овом последњем питању, јер је оно пресудно по одржавање реда у разреду за време предавања; на њему уједно можемо примером показати: како је недовољно само прописати правила, па да се ред и одржи, а отуда ће се најбоље моћи проценити, колики је то данас грех занемаривати теоријску педагогију, која нам може много олакшати посао и уздићи га на висину, на којој се он не сме више сматрати као прост занат.

Да пођемо од правила за ученике. Као што смо показали, у параграфу се 13-ом прописује, како да се ученици владају на часу за време предавања. Ту се забрањује, пре свега, ученицима све што би могло нарушити мир и тишину (разговор, шапутање, потказивање, гурање и т. д.), а наређује им се, да буду пажљиви и вредни. На први се поглед види, да првој забрани нема места, ако се ово друго умедне стећи, јер ученик, који пажљиво слуша објашњења учитељева или вредно ради на решењу задатога му посла, не може нарушавати мир и тишину у разреду. «Вредноћа, т. ј. усрдни умни труд у извесном, учитељем показаном правцу, последица је пре свега усредсређене пажње; ученикова је пажња, дакле, главна, основна погодба и вредноће и добра владања ученикова у разреду. Подстакне ли наставник код ученика ову пажњу, неће имати прилике да размишља ни о каквој дисциплини; не узмогне ли пак изазвати пажњу, мораће се старати и мучити о различним мерама за одржање дисциплине».¹⁾

¹⁾ Id ibid. стр. 8.

Да би се све ово боље разумело и јасније показале последице од правилно схваћенога значаја, што га има пажња у настави, потребно је упознати се с некојим њезиним психолошким особинама у детета и одрасла човека.

Говорећи у првом делу о психолошким основима науке о васпитању, ми смо показали, да су све појаве, које чине област духовне радљивости човекове, у најтешњој међусобној свези, и да се, ради лакшега прегледа и систематисања, могу поделити у три врсте: осећање, свест, вољу. Ако се узму на ум унутрашње особине ових појава, оне се могу свести на две групе — појаве афективне и појаве рефлексивне: ове друге се издвајају из првих радњом, која се зове пажња. «Пажња је чин или радња, којом наше ја доводи стање афективно у стање рефлексивно».¹⁾ Из ове се већ дефиниције види, да су у њој доста приметни вољини елементи, и да јој је задатак «усредсредити душевну радњу на чем било, што се сазнаје нашом свешћу, нашим ја, на нашим мислима, осећајима, жељама и т. д. Без пажње се ми не можемо упознати са предметима, примати од њих утиске, имати о њима јасне и разговетне представе. Ток наших мисли, карактер осећања и правац жеља зависи од тога, како се научимо владати пажњом».²⁾ Двоје је што, по Фонсегриву, чини пажњу — слика, извесно унапред смишљено стање у које се хоће да доспе, и потом, духовна радња, која заузима све што би могло сметати стварању овога стања. Према овоме сваки свесни елемент, погодан за ово стање, задржава се, а који му је противан, одбацује се».³⁾

Из овога се већ може увидети да не може издржати критику подела пажње на активну и пасивну, а нарочито у односу њезину према вољи, главном објекту васпитања. (Хефдинг). У одраслих као и у деце она је сразмерна сили надражаја, који су већ дотле постали тековином субјектовом. Пажња је у деце доста слабо развијена, јер снага њезина, према овоме, зависи од јачине нерава и развића воље. У одрасла човека пажња зависи од снаге асоцијација,

¹⁾ G. L. Fonsegrive, *Éléments de philosophie I Psychologie*, стр. 109.

²⁾ И Скварцовъ, *Записки по педагогикѣ*, Спб. 1891. стр. 69.

³⁾ G. L. Fonsegrive, *op. cit.*, 109—110.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

а у детета више од снаге надражаја; пажња је у одраслих сталнија и трајнија због веће силе психичких процеса, који је прате, и дуже навике — у деце је, на против, бујнија и кратковремена. У деце се пажња одликује још једном особином од важне примене у педагогици: утисци, који, независно од јачине, разноврсније делају на душу, изазивају напетутију и трајнију пажњу. Што утиче само на ум, много је мање кадро изазвати у деце пажњу, него ли то што, у исто време, изазива расуђивање и утиче на осећање и на уображење. Овде је објашњење малој способности у деце да се заинтересују за апстрактну истину, логичке проблеме тј. да на њима усредсреде своју пажњу. Појмљиво је, према овоме, зашто једна иста истина, исто логичко умовање, везани с уметничким обликом који утиче на осећање и машту, уз помоћ слика, очигледним објашњењем, могу доста дуго задржати на себи пажњу децу. С већим узрастом, с већим умним развијем расте и способност интересовати се апстрактном истином и чисто логичним радом, јер се умно развије и састоји у томе, што су се у свести човековој створили низови не само представа него и апстрактних појмова и идеја, с којима се асоцијира нова истина, нова идеја, на којој се задржала пажња.¹⁾

Кад се све ово има на уму, није тешко увидети, да су најглавнији узроци непажњи (па према томе и нереду): «једноврсност утисака или врло брзо смењивање њихово; свраћање пажње на појаве које нису у свези с предметом, слабост воље и недостатак у владању собом; одсуство свезе између представа, које се добивају и представа које су већ добивене» и т. д. После свега овога јасно је, зашто и ми пристајемо уз Гија, који тврди, да се у култури пажње састоји сва тајна «умнога дресирања». «Пажња, вели он, групише идеје и представе тако, да се оне узајамно везују према својој логичној или естетичној сличности. Непажња, на против, чини, да се идеје и представе јављају засебно и нестају, не успевши изазвати чврсто груписање. Пажња је, дакле, толико зависна од природне способности колико и од метода предавања. Привести ученика да буде пажљив

значи привести га да свезује идеје међу собом и да располаже њима систематски.... Људи се привикавају, вели Гија мало даље, бити површни, привикавају се одсуству пажње и сталности: тај је недостатак не само морални него и умни, и *може се исправити, при доброј вољи*».²⁾ Кад се ово има на уму, а знају се узроци који изазивају непажњу, није тешко погодити, при каквим се погодбама мора јавити пажња као природна последица, и тек онда нам постаје јасно, колико су за осуду они наставници, који знају само заповедати: «слушај пажљиво, седи мирно» и кажњавати ученике који се о ове заповести огреше. Ово је истина много лакше него старати се о стварању мало час поменутих погодаба, али то још не може бити никакво оправдање за оне, који или неће или не умеју да подесе свој рад и понашање према захтевима сувремене науке, која нам казује или, боље, треба да казује, *шта* у које доба узраста деце треба предавати и *како*, па да се у ученика изазове и развије пажња, из које истиче са свим природно и вредноћа, једини истинити чувари дисциплине, кад се она схвати правилно као једно од средстава у васпитању.

Питање о томе шта треба предавати, дакле питање о избору предмета и одређивању шта из којег предмета у коме реду и у којој опширности треба предавати, врло је важно и тешко, а и пресудно за васпитање у гимназијама. Раније смо говорили о томе, шта се у које време тражило од учења у школи, и видели смо, да је стара школа тражила искључно знања, а новија, на против, не знања него умно развије, полажући не толико на знања колико на т. з. умну гимнастику. Класичари нарочито много полажу на ову последњу и, међу осталим разлозима, којима бране своје погледе о значају класичних језика, врло се често чује, како су они, класични језици, врло погодни за умну гимнастику. Судећи, међу тим, по свему што смо додде излагали, ми не бисмо пристали ни уз једну ни уз другу страну просто зато, што и једни и други не обраћају довољно пажње на психичке особине деце и потребе њихове природе. Чему води сувишно старање о умној гимнастици, лепо је показао Стојунин у своме чланку «Гдџке гнездилось наше

¹⁾ Сишовски, *op. cit.*, стр. 9.

²⁾ И. Скворцов, *op. cit.*, стр. 70.

с) М. Гија, *op. cit.* стр. 174—175.

зло?» Одбијајући од руске средње школе прекоре, да је она крива, што све већег маха хватају нихилистичка учења, Стојунин је говорио :

«Ако се може кривити школа ма за што, то се може кривити једино за слаб морални утицај на омладину, зато што се врло много бринула о умној гимнастици, те није давала уму материјала из живота да га прерађује, заборављајући, да је *срце* главни покретач у свима људским поступцима и да само оне идеје и учења могу прећи у живот, које прођу кроз срце, у њему оживе и од њега добију снаге да пређу у дело. Сами по себи учења и поуке, ма какви они били, могу, рецимо, развити и обогатити ум, али ће прећи у дело само тада, кад се сједине са осећањем, т. ј. кад нађу одјек у срцу. Гимнастичка вежбања у школи врло су корисна — то сви признају — за ојачање снаге и здравља, али пробајте вежбати ученика само у гимнастици, па ћете видети, да ће од њега морати постати фокусник, комендијаш, клаун; умеће вешто и брзо прегибати своје тело да забави тиме и друге па и себе. Такав морални фокусник може изаћи и из малише, ако га натерују да се занима једино умном гимнастиком. Неће она изазвати у срцу његову узвишених осећаја, нити ће му дати оне високе идеје, које облагорођују срце; осећања ће се, без сумње, у њему развијати, али независно од школина утицаја, а може бити и противно њима, па, при неуспесима у животу, противно и самоме друштву. Одавде је јасно, какве идеје могу, пре свију, проницати у такво срце».¹⁾ Ово је питање врло важно, о њему се чују разноврсна мишљења, оно се често потраже у споровима педагошким о правцу и задатку гимназијске наставе, те с тога и налазимо да је потребно задржати се на њему још мало. «Бринући се о умном развићу, вели Каптерев, немогуће је ограничити се само старањем о формалном развићу расуђивања, о умењу састављати суђења, изводити закључке, избегавати у опште промашаје, погрешке у процесу мишљења, него је потребно имати на уму и материјалну страну дела, тј. богаћење ума знањем. Задаћа је васпитању створити од детета не специјалисту, него васпитати човека, пробудити у њему вољу за умни рад, интере-

совање за најразличније сфере знања, дати му правилан поглед на природу и појаве у човекову друштву које га окружују. У школама треба да се пробуђују, развијају и задовољавају све умне потребе, а то се може постићи само тако, ако се деца уче најразноврснијим знањима тако, како би могла кад постану одрасла, казати за себе: *homines sumus, nihil humani a nobis alienum putamus.*

«Да би се избегла једностраност у умном развићу, неопходно је вежбати мисао детињу у разним правцима, на разним предметима. Какво је то у самој ствари васпитање, које чини, да је човеку неприступан и туђ већи део умних интереса човечанства, које га држи у уском кругу његове професије, изван које за њега и не постоји ништа друго. Опширна специјална знања без општега образовања резултат су неправилнога васпитања. Сваки човек мора бити пре свега образован човек, па потом специјалиста.

«Истичући непоходност да се деца уче разноврсним знањима, ми не тражимо, разуме се, да се детиње главе набијају одломцима разних наука, како би по мало знали од свачега. Знања не треба да се натурују ученику насилно, да им се механички утурају у главу, него треба да их они органски усвоје и прераде, како би не само умножили материјал за мишљење његово, него би му разјаснили и само мишљење, умешност расуђивати правилно, основано. Саопштавање знања мора неопходно водити развићу умне саморадње, јер је без ње маса знања мртви капитал, који не приноси никакве особите користи».¹⁾

По овим се речима види не само у чему су недостаци система, којим се тражи т. з. умна гимнастика, него је њима уједно показан нов правац у настави, који потиче из правилнога појимања психичких особина детињих и потреба њихове природе. Тај се нови правац датира од немачког педагога Хербарта (1776—1841), који је тежио, да васпитање и наставу постави на психолошку основу, истичући као неопходну погодбу учења и умнога развића — *интерес*. «Познат је, вели Хербарт, педагошки пропис, да учитељ мора тежити за

¹⁾ Стојунин, Сочинения, стр. 436.

¹⁾ Каптеревъ, Педагогическая психология изд. II. Сиб. 1883. стр. 270—272.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

тим, да се његови ученици интересују оним, што им он предаје. Само се овај пропис тако даје и разумева, као да је учење циљ, а интересовање средство. Ја то узимам овако: учење треба да служи на то, да из њега потиче интересовање. Учење је пролазно, а интересовање треба да остане за цео живот".¹⁾ Разностраност интересовања пробудити у ученицима, задатак је настави, а интересовање је, по Хербарту, врста духовне радљивости коју треба да изазове настава. Тек кад се ова начела проведу како треба на праксици, учење ће бити од васпитнога утицаја и науке ће се учити где, кад и колико устреба према особинама и потребама дечјег узраста. Из ових се општих начела може увидети, од колике је важности за васпитни утицај наставе, покрај садржине и начина излагања самих предавања, још и распоред предмета по часовима и лични ауторитет наставников и т. д.

Како се данас не само у нас него готово свуда поклања мало пажње свима овим начелима, може се видети по оним силним жалбама, ради којих је гимназијско питање и изашло данас на дневни ред. Ну, ипак неће бити на одмет чути шта о овоме говори г. Сиповски, који тврди, да наставници мало размишљају о томе како је страшно тражити од ученика да усредсређују своју пажњу на то, што за њих није ни од најмањег интереса ни по садржини ни по облику, и да већина ради свој посао као најмљени занатлија. «Програм прописан, уџбеник указан, на испит треба извести ученике са извесним знањем и добрим владањем. Учитељ је дужан да то изврши и за то је одговоран. Какав значај има предмет за развиће интелектуалних способности ученикових, како га треба предавати, о томе мало њих размишљају. Већина наставника мисли да то и није њихов посао — заповеђено и ученици су дужни извршивати. Да помогне ученицима, још нејаким за тачно вршење дужности, да их у томе укрепи, дата су му средства: може забележити рђаву оцену за пажњу, вредноћу, оставити сат, два у разреду и т. д. Често понављање рђавих оцена и различне казне воде томе, да сви наставници добију рђаво мишљење о ученику, а то се најзад свршава тиме, што се родитељима,

¹⁾ Umriss pädagog. Vorlesungen v. J. F. Herbart стр 38.

на леп начин, предложи да своје дете као неспособно узму из школе и даду га на други посао. По некад се то свршава и брже. Ко је имао прилике, седећи на пример у позоришту, осећати страховиту досаду, кад је међуакт и сувише дуг, тај може знати, како је често недољива тежња дати маха осећању нетрпљивости и нестрпљења, јасно га исказати или мало полупати. Свако издржавање осећања нетрпљивости и досаде умањава ту тежину. Што је човек млађи, све му је теже задржавати излив осећања, и отуда потичу нетрпљивост, чама, досада, који се, кад су производ заморног и досаднога предавања, показују у виду какве пошалице или лакрдије за леђима наставниковим. Ученик је у овом случају не само шаливац, који би да насмеје другове, него и дрски рушилац дисциплине, који не поштује школске законе и т. д. Према таквоме ученику, разуме се, треба употребити строже мере, па га шта више може и из завода изагнати. А и на што га жалити? Шугава овца све стадо зарази".²⁾ Сиповски нам је овде показао природну последицу, која истиче из неправилнога схваћања наставничкога позива и непоимања начела, којима наставник треба да се руководи у своме послу. Само се нама чини да је он опет био сувише строг у својој оцени. И Стојунин је признавао, да се у «руској педагошкој сфери идеал правога педагога поодавно већ сужавао, ситнио и понижавао», али је бар признавао и то, да се напредак показивао у дидактичној страни наставничкога посла, који је кренуо у напред, те су бољи наставници тежили, да што лакше изведу програм и утврде ученике у томе, чему су их, по програму, били дужни учити, стварајући што практичније методе за предавање. «Ја их не мислим осуђивати за такав посао, вели Стојунин, — на против — признајем да је он неопходан за правилно вршење наставничких дужности. Ја само изјављујем, да педагог не треба само на то да своди сав свој посао; ја наводим да у школи васпитавати може само педагог, а не наставник — дидактик; педагошка се сфера делања може освежавати само идеалом, који се не ограничава на уски обим једне или друге катедре, него истиче из моралних потреба и захтева породичнога и

²⁾ Сиповски' op. cit, стр. 11—12.

друштвенога живота. Уски дидактички идеал помаже развићу занатскога схватања свога педагошкога позива. Наставник, који успе стећи неколико корисних средстава наставних, лако се може понети тиме и помислити да је достигао идеал наставника и педагога, лако може заборавити пут ка неопходном усавршавању, ограничивши се на своја свакодневна предавања, на којима, на послетку, понавља махинално све једно те једно, јер се за њих не мора спремати, па да му посао иде како треба. Ето, то ја називам занатским схваћањем педагошкога задатка; ту нема никаквог идеала, никакве педагошке силе. Такав је занатлија у педагогији способан срдити се, грдити, кажњавати, али није способан васпитавати; он је способан с успехом спремити ученике за испит, али их није способан спремити за живот». Ово је Стојунин писао још 1375. године, а од тога се времена много што шта изменило на боље, и ова му је исповест и потекла баш услед једнога расписа министарскога, који је у Стојунину подстакао наду, да ће бољи наставници, који правилно схваћају свој позив, умети оценити благотворну тежњу министрову да изазове на рад праве педагошке силе, те да се створи бољи идеал наставнички. «Треба само, додаје Стојунин, да те силе нађу и све погодбе, погодне за своје развиће: указавши тежњи циљ, треба пружити и средства да се она достигне; оставивши захтеве, неопходно је створити и могућност, да се они испуне. То је аксиома, а по њој се огледа мудрост администратора».¹⁾ Како је пак виша административна власт схваћала своју дужност и питање о коме је реч, показали смо раније, говорећи о правилима о владању и казнама, те мислимо да можемо, пре него што завршимо, прећи на још једну напомену, која стоји у вези с овим, што их доведе истицасмо. Та се напомена односи на питање о начину, како треба предавати па да се ујемчи пажња, пробуди вредноћа и — избегне могућност да се употребљавају, чешће него што је потребно, дисциплинске мере против нарушавања правила о владању. Ово је питање од таквог истог утицаја на дисциплину као и прво, јер су методи предавања тако исто важни као и њихова садржина.

Кад се зна, шта је задатак настави,

¹⁾ Вл. Стојунин, *op. cit.* стр. 438—439.

није тешко знати и при каквим погодбама може она бити успешна. Разуме се, да овде на прво место по својој важности долази сама садржина. Ну, и сам начин како се та садржина износи и саопштава ученицима готово је тако исто важан. С тога је зар већ у уставу гимназијском у најглавнијим цртама показано, како треба водити предавање; тамо је казано, да је у предавању најважније пробудити код ученика саморадњу разноврсношћу интересовања. Ово нам већ казује, да су се творци устава гимназијскога у овом питању држали Хербартових начела, што је само за похвалу. Да се ово постигне, препоручено је у уставу пазити да ученици још на часу савладају, колико се може више, задатак, радећи сви скупа с наставником, који руководи заједничким радом. Из овога се већ види, да од самога наставника зависи поглавито успешност овакога рада. Ако је наставник вредан и вешт, ако зна свој предмет и воли свој посао, никад неће пасти у опасност, да му предавање буде досадно, а у досади и чами главни је повод, као што смо видели, свима ученичким изгредима. Нарочито се тражи вешт и своме послу предан наставник при предавању предмета, чија је садржана сува и апстрактна. Ако је наставник невешт и немаран, а предмет тежак због своје сувоће или апстрактности; ако се наставник не труди, да у предавање унесе разноликости и живости, него предаје монотono и с досадом — онда му, разуме се, није могућно одржати ред или ће га одржавати дисциплинским мерама и застрашивањем. «Сваку методу у предавању, лепо вели Шрадер, треба одбацити, ако она није кадра изазвати живу и снажну духовну саморадњу у ученика, него само тражи од ученика — колико се то може — да седе мирно или бар да су сношљиви. И доиста је бесмислено, наставом пружати ученицима нова знања и утиске, а не тежити у исто време, да се ови утисци ојачају и утврде у ученицима, како би, пошто их прераде и усвоје, постали њихова рођена текомина. Не пробуди ли се ова младићска саморадња духовна због невешта нагомилавања или поступања у предавању, настава је, значи, изгубила свој смисао, наставник се одрекао свога утицаја на ученика, нестало је живе свеже између на-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

ставника и ученика”.¹⁾ Као што се види, од предавања нема успеха, ако нема пажње, пажње не може бити тамо, где није прибраности духовне, јер је она најпреча погодба за саморадњу. А да се све ово пробуди, ојача и одржи, треба да је наставник на висини свога позива, да све ово појима и у свему овоме предњачи. «Постојанство и решеност, вели Гијо, пријатни су деци и онда, када се према њима употребљавају. Енергична воља, која тежи да одржи и потпомогне правду и добро, импонује деци. Она се диве моралној сили онако исто као и физичкој — то је инстинкт врло удобан за одржање реда. Дете опажа највидније стране одраслих људи, који га окружују, и подражава им. Према овоме, дакле, владати силном вољом значи утицати на њезино развиће и код деце; показивати им пример постојанства у добру и правди, значи радити и помагати да и она буду постојана и праведна у својим радњама. Само што средства и методи васпитачеви не треба да су ни у чем слични методама, којима укротитељ зверова тежи да у животињи развије само механичку покорност. Сломити вољу детињу то је тежња, која се не може измирити са задатком васпитања, јер је, баш на против, потребно *јачати ту вољу, упућујући је, у исто време, добру*. На чему, дакле, треба да се заснива ауторитет наставнички и како се ваља њиме користити? Ауторитет се састоји из три елемента: 1) љубави и поштовања; 2) навике покоравати се, која се развила из саме практике покоравања; 3) страха. Сваки од ова три елемента може бити у основи ауторитета наставничкога, али се последња два потчињавају првоме. Љубав и поштовање ублажавају васпитање и уклањају свакојаке казне. Дете које воли покоравати се родитељима, да их не ожалости». Казне су потребне само онеме, који није умео стећи себи љубав и који не воли: ако сами више волите, неће вам требати да бијете и кажњавате, јер ће се ваша љубав наградити љубављу учениковом, а — то је осећање главни покретач свакога васпитања. Љубав сем тога треба да је и једина награда ученику, ако је он заслужује са својега владања: «Буди добар, па ће те сви волети». И потребно је ићи за тим, да ученик цени

ту аграду толико, да све остале, упоређене с њом, изгубе за њ вредност. Што се више код ученика развије расуђивање, то све више треба да нестаје прво страха, а потом и покоравања из навике, те да на њихово место дођу љубав и поштовање или, још боље, само љубав, јер поштовање и није ништа друго него облик тога основнога осећања. Ну расуђивање треба да потисне навику и страх тек тада, кад се љубав толико развила, да их може потпуно заменити. Расуђивање, кад је довољно развијено, руши и покоравање из навике и страх — ово осећање може само онда бити морално, кад потиче из поштовања. Ако га дете почне анализирати и мерити, с једне стране задовољство да ради што му се хоће, а с друге пак непријатност од казне, то ће се оно или са свим узбунити или уступити због плашљивости — а дете зар није преступник, кога друштво кажњава, не бринући се, какав ће утисак учинити на њега казна. Потребно је, дакле, старати се, да се дух анализовања не усели у детету сувише рано и не разруши прве елементе родитељскога ауторитета, док још нису довољно ојачали свесна љубав и поштовање, који ће их заменити”.¹⁾

Нама су се ови погледи учинили врло основани, те их, кад је већ реч о значају личности наставникове, и исписасмо, ма да се, строго узев њима не казује, како треба да се влада наставник при предавању, него се обележавају психолошки основи, из којих потиче васпитни утицај личности наставникове у опште. Да покажемо значај личности наставникове по одржање реда у разреду при предавању, послужимо се опет г. Сиповским, чији су закључци о овим питањима резултат рада и посматрања, стечених у руској школи. Значај личности наставникове и у овом погледу долази отуда, што су деца необично осетљива и прилагодна за лични утицај. Ако виде пред собом човека, вели Сиповски, човека који потпуно влада знањем, који предаје свој предмет озбиљно и с вољом и искрено жели да својим ученицима олакша учење својим предавањем — то и ученици таквога наставника не само што поштују него га, тако рећи, и обожавају. Такав наставник, ма и не био виртуоз у методи предавања,

¹⁾ Шрадер op. cit. стр. 317.

¹⁾ М. Гијо, op. cit. стр. 37—38.

може бити уверен, да ће његова предавања бити од сјајних резултата, те му неће бити потребно бринути се — о дисциплини у разреду. Али тешко наставнику с великим претензијама а малим знањима, који је у понашању своме према наставницима сув (да не кажемо суров), а у предавању тром и немаран — ученици ће му бити нештедни тирани, који су, ако их застрашава, потајни, а ако и тога нема — јавни и дрски.¹⁾ Читајући ове ретке и размишљајући о овоме питању, и невољно смо се сећали своје гимназијске прошлости, пуне примера, који су нам потврдили истину, да дисциплина у разреду у многоме зависи од личности наставника.

Мислили смо да су ове напомене потребне за правилно разумевање погледа, које је г. Сиповски бранио, расправљајући питање о дисциплини у руским средњим школама. Пре него што приђемо његову главном закључку, напомињемо, да се, по ономе што се нарочито истиче као потреба, види, шта данашњој средњој школи у Русији недостаје. А тај се закључак своди на то, «да готово и престаје потреба бринути се о дисциплини у разреду, ако се испуњавају у свему разумни захтеви педагогије, основане на психологији. Ако садржина предавања сама по себи изазива интересовање и одговара снази ученика, ако се предавање води тако, да се у њ уноси очигледност, разноликост и подстиче саморадња код ученика; и, на послетку, ако се учитељ, знајући потпуно свој предмет, живо интересује својим предавањем, а према деци је добар и праведан — онда ће се он ретко жалити на непажњу и леност својих ученика и неће се морати бринути о њихову владању. Буду ли се пак појављивали, од времена на време, недостаци у овом погледу, то ће они бити случајне опозиције, чије је узроке школа у праву да тражи ван својих зидова — у породици, у друштву, у индивидуалним особинама учениковим и т. д. Школа је дужна борити се противу ових недостатака свима разумним средствима која су јој у власти. Дисциплина се, у овом случају, слива с васпитањем не са свим нормалних природа. И прво на што школа мора обратити пажњу, то је истраживање узрока, због којих се појављују недостаци,

¹⁾ Сиповски, *op. cit.*, стр. 14.

и испитивање погодаба породичнога живота, основнога васпитивања и т. д.»¹⁾

Покрај већ поменутих погодаба, од којих зависи добар ред у разреду за време предавања, потребно је истаћи још неке околности које, сметајући правилном ходу учења, изазивају дисциплинске мере. До школе је кривица, што се те околности и јављају као: 1) претоваривање ученика домаћим задацима, с којима се ученици муче дуго још после поноћи, те са бесаница, долазе у школу неиспавани и клонули, без потребне умне свежине и енергије; 2) рђаво састављен распоред часова по предметима, због чега тешки предмети долазе одмах један за другим, а не смењују се лакшим, који би дали мало одмора мозгу; 3) по времену незнатан одмор, због чега ученици не могу оданути умно од предавања и физички од дуга седења у загушљиву разреду; 4) забрањивање (у већини завода) да се трчи и креће у рекреационој сали или по дворишту, а то је инстинктивна потреба дечја, јер се тако убрзавају дисање, крвоток и други процеси, којима је ослабила енергија од дуга седења».²⁾

О свему овоме треба размишљати пре него што се приступи дисциплинским мерама, које су иначе врло често не само до крајности неправедне, него су још и од најштетнијег утицаја на морално васпитање ученика, а то је са свим супротно ономе, што се њима хоће и жели постићи.

Да потпуно испрнемо ово питање о дисциплини у средњим школама, остало би нам да проговоримо коју — кад је реч о руским средњим школама — о дисциплини ван школе и о дисциплини у интернатима. О овој последњој нећемо говорити у овом извештају зато, што се оно нас мало тиче, пошто у нашим средњим школама нема интерната. Остаје нам, дакле, да се још мало задржимо на питању о дисциплинским мерама за понашање ученика ван школе.

Показујући у прошлим напоменама, од чега зависи дисциплина у разреду и заводу, ми смо уједно показали начела и погледе, којима се наставници, ако хоће да буду прави васпитачи омладине, морају руководити у опште и при оцени мера за владање ученичко ван школе. Оно је, сумње нема, у

¹⁾ Сиповски, *op. cit.*, стр. 15—16.

²⁾ Сиповски, *op. cit.*, стр. 16.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

великој зависности од првога; добар ред, у разреду и заводу, ујамчен погодбама које истицасмо као захтеве педагошке науке, у исто је време и основа за добро понашање ученичко ван школе, у друштву и породици. Држећи се тих начела, школа чини што до ње стоји; покажу ли се пак, покрај свега тога, ученички изгреди, они ће бити, свакојако, ограничени на врло мали број ученика, чија је природа таква, да у њихову васпитању, осим школе, мора узети учешће и породица и друштво. Ту је она додирна тачка између школе и средине, у којој, и ради које она и постоји. Разуме се, да школа не може бити и није, у овом погледу, свемоћна, и да наставничко особље не може бити једино и у свему одговорно за добро понашање ученика ван школе, као што може бити и јесте за ред у заводу и разреду. Али се мора признати, да је школа учинила са своје стране врло много добра, ако је успела, да ученике привикне реду и раду у школи на часу, да развије тако у њима осећање за ред, правилност и законитост. уверивши их на примеру, да без њих нема напретка, у коме је прва залогом и опстанка и благостања народнога. Навика је, вели се, друга природа, те је, по томе, са свим оправдано очекивати, да навике течене и стечене у школи неће пропасти него се одржати и пренети после и ван школе у живот.

Овим нећемо да кажемо да школа треба на овоме и да ограничи свој утицај на владање ученика ван школе. Шта више ми баш хоћемо и желимо, да тај утицај буде јак и у том погледу, а ту ће му јачину дати само правилна веза и сагласност у раду с породицом и друштвом и добар ред у школи. Она иста начела, којима се треба управљати, одржавајући ред у школи, остају у снази и кад је реч о дисциплинским мерама ван школе. И овде је потребно поставити васпитање на прво место, а дисциплину му потчинити као средство, као елемент његов. Као год у школи, тако исто и кад је реч о владању ученика ван ње, не треба заборављати, да је ученицима, што су млађи, све недоступније поимање па према томе и правилно управљање према прописима законским у њихову апстратном значењу. Из овога се већ види, да није доста прописати правила, ма како

тачна и одређена, како треба да се понашају ученици ван школе на улици, у кући, у друштву, тражити да им се они без говора покоравају, па, у случају какве било погрешке од њихове стране, одмах прибегавати кажњавању, не упуштајући се у свестраније испитивање свих погодаба које су кривицу изазвале и не показујући ни најмање саучешћа према окривљеноме. Признавши једном зависност школе од друштва у коме постоји и зависност ученика од средине у којој се крећу, треба нарочито према овоме и подешавати своје понашање према ученицима, тражити средства за што јачи васпитни утицај на њих како би он био осетан и ван школе, а кажњавању прибегавати тек тада кад других средстава нема. Како се нама чини, у овом се погледу не би могло желети ништа више, него да наставници добро проникну у дух правила о казнама и упуштава, којима се она пропраћају, али да се чувају само буквалнога схваћања њихова. Од овакога су се схваћања, као што смо видели, плашили и сами творци ових правила, те су се, баш зато, на више места ограђивали, обраћајући нарочито пажњу наставницима на то, да осећање законитости треба да се јавља у школи, као што је то било и у друштву, као израз и последица развијенијега ума и развијенијега осећања моралнога. А то баш и недостаје деци, те им је с тога у почетку потребан, да би се ово достигло, жив, лични ауторитет оца у породици, наставника у школи. Показавши, по Гију, психолошке елементе ауторитета, ми смо тим у једно показали, како треба да се понашају наставници са својим ученицима, па да га задобију и постану прави васпитачи-педагози, а не наставници-занатлије. Само такви наставници могу утицати и утичу васпитно на ученике више него сва правила о казнама и према њима буквално схваћена и извођена дисциплина. Утицај ће се оваквих наставника простирати и бити осетан и ван зидина школских, а у школи ће цветати ред и рад. Овакви наставници и немају потребе мислити о дисциплини и мерама којима ће је обезбедити, јер ће им она тако рећи, сама собом доћи као неопходна последица њихова правилно схваћенога задатка наставничкога и добро смишљеног рада и понашања према учени-

цима, из којег избија љубав, искреност и — праведна строгост. Друкчији су наставници, који буквално схваћају дисциплину; они су само строги представници дисциплине и, као такви, по речима г. Сиповскога, «о деци и не мисле, јер су им све мисли узете дисциплином, која треба да је непоколебљива, поступна и строга; ради тога они чак и лицу своме дају некакав особити, правничко-полицијски израз, важан, озбиљан и строг, не говоре већ командују, не престано опомињу и — покрај свега тога — у очима деце нису ништа друго него зловне будале, те им је и врло пријатно, ма да грубо, задовољство подсмевати се мало на њихов рачун».¹⁾ Ученици се, лепо је примећено, понашају зловно-подсмешљиво према оваким наставницима баш зато, што они, због дисциплине, не виде у својим ученицима жива створења, па заборављају, да ученици нису ради дисциплине него дисциплина ради ученика.

Мој поштовани директор г. Ђ. Козарац походио је ове године новосадску мађарску гимназију, па је о тој својој походи реферовао пододбору проф. друштва у I гимназији. Саопштење мога поштованог директора у многеме је слично с овим, што смо ми доведе саопштавали о дисциплини у руским средњим школама. И г. Козарац је запазио да наши ученици надмашају ученике мађар. гимназије у погледу умнога развића, али заостају у погледу васпитном. Г. Козарац приписује то нарочитој нажњи, која се поклања васпитању, а за тим правилима о казнама, из којих нам је по нешто и изнео. По свему овоме видео сам, да се готово све слаже с оним, што смо и ми доведе износили. То није ни чудно ни необјашњиво. И руске и мађарске гимназије имале су пред собом исти образац — немачку гимназију. Ну, и ако нам се саопштења потпуно слажу, морамо признати да се са својим поштов. директором не можемо сложити у оцени. Он, на пример, тврди, да је васпитна страна у мађарској гимназији изврсна, а то изводи из примера, на основу којих би смо ми, држећи се до сад излаганих погледа, извели са свим супротан закључак. Први утисци често преваре човека, те по спољашњости оцењује унутрашњу садржину, а кад се мало боље у

њу загледа, одмах се запази, како је наш народ имао потпуно права, кад је казао: «није све злато, што се сија». Док се нисмо боље упознали с педагошком литературом, ми смо, судећи по првим утисцима, готови били иставити васпитање у руским средњим школама као узор, на који се треба угледати. А кад смо почели читати дела Стојунина, Каићерева, Сиповскога, показаше нам се многе појаве, којима смо се пре дивили, у друкчијој и не баш тако светлој боји као први пут. Г. Козарцу се, на пример, допало, кад је видео, како ученици, по свршетку предавања, правилно излазе из скамија и марширају поред наставника на поље. Нека ми је допуштено навести, баш поводом овога, једну анегдоту, коју нам прича г. Сиповски. «Дошао ми, вели, једном један гимназијски наставник из Аустрије, па, видећи како у нашим заводима, кад избије час, прво излази наставник, а за њим ученици, зачуђен запита ме: «За бога, зар можете тако што допуштати? Код нас, у Аустрији, наставник командује ученицима, на свршетку часа, „Vorwärts!“ и они у реду пролазе испред њега и иду на поље, а он излази после њих». На питање, зашто је то боље у дисциплинском погледу, одговорио ми је. «Кад учитељ иде напред, а ученици у гомили за њим, мало ли му што могу урадити — могу плунути на њега, убости га и т. д., па ви после тражите кривца, ако га можете наћи». Ово је уједно образац дисциплине у њезину најстрожем смислу. «Човеком мора обладати жалост, наставља г. Сиповски, кад чује ваљане а поштовања достојне педагоге да тврде, како се, пре свега, треба старати о дисциплини у школи и како се за то не тражи особита спрема од разредних старешина и наставника. Жалосно неразумевање! Не, и по хиљаду пута не! Школа не треба да се стара о дисциплини у овом уском смислу, већ о правилном васпитању својих питомаца, а за то се траже људи, који како треба схваћају задаћу васпитања, дакле људи добро образовани и уз то још за таква посао способни и по своме душевном склопу... Прописати 10—15 правила ученику и казати му, да ће бити кажњен, ако им се не покорава, не само што не значи развијати у деци осећање дужности и законитости, већ, са свим обратно, значи при-

¹⁾ Сиповски, оп. cit. стр. 18.

викавати их, још с детињства, с првих корака у животу, кад се код њих јављају прве обавезе, на мисао да се испуњавање обавеза по нечем сматра као тешко, непријатно, те се зато застрашавају раније казном. При првим корацима у животу ученик види да се закони, који се њему јављају у виду школских правила, могу сви од реда рушити, да саме казне, које су томе рушењу последица, нису баш тако страшне. Једном рецју, превременим дисциплинским мерама понајчешће се профанише закон; у место да се на њ гледа као на свету заповест, која се не може рушити, као на израз моралне дужности, привикавају децу у школи, још из рана, гледати на њ као на ситничарски, самовољни, непотребни захтев лица, којима је у власти кажњавати их. Казне не само што губе морално-васпитни значај, него мало по мало, због честе употребе, губе и своју важност, ако постојно с употребом не буде расла и њихова суровост". Мало даље Сиповски опет овако говори: "Само да ме не ухвате" — то је главна девиза наших ученика, и она је не баш тако незнатан, као што на први поглед изгледа, производ дисциплине, која у опште влада у нашим школама место истинскога васпитања. Ко зна, можда ова службена недобросавесност, на коју се у нас тако често жале, усрђе и журба пред вишом влашћу и нерад и одлагање свакога посла "за други пут", кад ње није, па можда чак и они незавидни изгреди, само да се ухвате — воде сви свој постанак из школе, у којој нису васпитали осећање за вршење дужности, нити су развијали навику, савесно и у своје време вршити обавезе, него су само кажњавали оне, које ухвате да их не врше".¹⁾

Из свега што је догде говорено о дисциплини у опште и посебице, јасно је, да смо имали потпуно право, кад смо на завршетку првога дела, између осталог, казали, да се дисциплина не може узети и изводити независно од васпитања, коме је она само једно од средстава; да је умно образовање, тек удружено с правилно схваћеним и широко заснованим моралним васпитањем, кадро утицати на развиће воље и карактера код ученика, и да моралном васпитању с тога треба у средњим школама

¹⁾ Сиповски, *op. cit.* стр. 21—23.

дати места као и умном образовању. Основана на строгом надзору, дисциплина непријатељује с поверењем, које је једно од најјачих васпитних средстава, јер упућује и обавезује онога, коме се поклања, да буде поштен и савестан. Излажући погледе Шрадерове о казнама, ми смо ово нарочито нагласили. "Осећање страха, хладни надзор, неповерење — то су главна обележја дисциплине како се она већином схваћа и примењује, а таква дисциплина само деморалишући може утицати на још неразвијену душу ученикову".¹⁾ Људи, који правилно схваћају значај васпитања, ретко прибегавају дисциплинским мерама, а таквих је људи, у опште узевши, данас још врло мало. И ово ће свакојачко бити један између оних многих узрока, због којих се у наше дане показује доста приметно незадовољство с резултатима, што их дају средње школе. Свуда се већ почело увиђати, да њима нешто недостаје, да међу тим недостацима није ни најмањи ни најнезнатнији недостатак правога, истинскога васпитања и свемоћ дисциплине у њезину ужем смислу. Откуда потиче ова свемоћ, ми смо већ показали. Од ученика се тражи да много знају, њихово се незнање уписује у грех наставнику и онда је са свим појмљиво, за што наставник употребљава сва средства да ученика намора на учење, те да се тако, постигавши какав успех, ослободи одговорности, макар она била чисто моралнога карактера. Да би ученику било лакше учење, треба да је пажљив и миран, то, у осталом, од њега траже и правила, — и на што онда наставнику, крај свих других брига и мале награде, да разбија главу о педагошким захтевима и средствима, којима се постиже и утврђује пажљивост, кад су у правилима прописане казне за оне, који се о њих огреше. Не послуша ли, казни га, па — мир Бог! Просто, јасно, кратко и, што је главно, без бриге. А резултат? А задатак школин? А потребе друштвене? Та ко ће исправити криву Дрину? — Нека иде, како иде — прост је и лак одговор на сва ова питања. И кад се мало дубље проникне у суштину свих ових прилика, о којима је догде говорено, мора се признати, да г. Сиповски има право, да не пада за све ово кривица на наставнике. У осталом није наш задатак упуштати се дубље у ово

¹⁾ *Id. ibid.* стр. 35.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

питање. На овом месту само још неколико речи о дисциплини.

Ми смо већ напред говорили о томе, како су чамотиња и досада главни поводи изгредима ученичким, а уједно смо показали средства, како се они могу уклонити. У допуну свему томе можемо рећи, да омладина треба да је увек у бадром и веселом душевном расположењу, ако хоћемо да васпитамо из ње добре и озбиљне раднике. Ако се ово једанпут призна, одмах истиче потреба, да се наставници старају стварати и одржавати такве погодбе, од којих зависи овако душевно расположење¹⁾. Међу овим је погодбама прва уредно, пространо, добро намештено здање, у коме је неопходно имати пространо двориште или две-три повеће сале, у којима би се ученици могли проћи после дуга седења у школи. После овога важне су у овом погледу екскурсије, школске и народне свечаности, у којима треба дати омладини више учешћа, јер се тако, покрај осталог, уздиже и ојачава национални понос и патриотизам. Од не малог је значаја и ручни рад, којим се, уз то, привикава још и физичком труду. Естетичко осећање — а оно је особито важан елемент у васпитању — могло би се знатно подстаћи и развити, поред учења књижевности и читања класичних дела песничких, још и певачким и књижевним ђачким дружинама, које би могле имати више слободе у раду и т. д. Као што се види, средстава је доста, само треба правога разумевања свога васпитачкога посла и — воље, па да се много уради; њима се уноси у школски живот задовољство и радост, да се сузбије штетни утицај чаме и досаде. У енглеским, шведским и немачким школама унесено је много што шта од овога, и резултати су били врло добри. А што се код њих показало као добро, не би зар било на одмет и нама, ако би се само, при том, мало повише припазило на наше друштвене прилике и потребе и народне нам задаће.

Надајући се да смо довољно исцрпили питање, које смо узели за предмет овог извештаја, ми ћемо, ради потпуности, исписати још и резултате, до којих је дошао г. Сиповски, разматрајући питање о дисциплини у руским средњим школама, и из-

¹⁾ О свему овоме видети у Шрадеру, *op. cit.* стр. 315—323.

ложио их прошле године педагошком збору. Резултати су г. Сиповскога:

- 1) Владати собом једна је од најтежих вештина, која се не може од једном изучити и присвојити, те, према томе,
- 2) Дисциплину општу, за све обавезну, која, основана на страху од казне, ово захтева, уводити у школу значи крупно грешити, јер
- 3) Дисциплина тражи од деце баш то, у чему васпитање види само један свој циљ те, по томе, узета засебно од васпитања, само му може шкодити.
- 4) Дисциплина мора бити чврста, за све подједнако обавезна, мора бити, тако рећи, равна самој себи и у циљевима и у средствима, а то је баш са свим противно задаћи васпитања, које води рачуна и о узрасту и о индивидуалним особинама учениковим.

5) Дисциплина утиче поглавито страхом од казне, а тиме она може само шкодити правом васпитању, јер је овај страх једно од најопаснијих и најрђавијих средстава, којим се наставник сме користити у врло ретким приликама и врло обазриво.

6) Својих задаћа у школи, одвојено од васпитања, дисциплина нема: све што она тражи улази као незнатан део у обим задаће моралнога васпитања и, према томе, она се не може сматрати као нешто самостално и кадро заменити у школи васпитање¹⁾.

Чини нам се да није без интереса знати, како ово питање стоји данас у руским педагошким круговима, с тога ћемо изнети још и ток седнице у Педагош. Музеју, на којој је ово питање о дисциплини расправљено баш поводом ових закључака г. Сиповскога, које је он изнео био у виду реферата пред збор педагошки још у 1888/89 школ. години. Овај је реферат г. Сиповскога изазвао други реферат г. А. Острогорскога «о дисциплини и васпитању», коме је, у главном, ово садржина:

«Дисциплина није васпитање, и о васпитању се може говорити и код најстроже дисциплине. Задатак је школској дисциплини утврдити спољњи поредак у разреду и ван разреда и очувати без повреда елементарне захтеве заједничкога живота и физичкога васпитања. Дисциплинарни про-

¹⁾ Сиповски, *op. cit.* стр. 38—39.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

писи морају бити исказани категорички, па било то да се што допушта или забрањује, и, ако је потребно, без мотивације, ослањајући се просто на власт и право завода. Дисциплина има у виду масу, а не појединце, она треба да је чврста, непоколебљива, али не и сурова. Дисциплина има пред собом одређене спољње цели, које се достижу за извесно време, а васпитање то не може имати у виду. Деца, кад ступају у школу, обично се радо покоравају дисциплинарним захтевима и ретко нарушавају дисциплину. Али, доцније, кад виде, да се рад у школи не састоји у заједничком раду са учитељем него у томе, да се добију добре оцене, ученици почињу нарушавати дисциплину. Ово нарушавање често потпомажу сами наставници, који су често немарни према дисциплини и несагласни у својим захтевима, јер се правила често прописују без њихова учешћа и потом натурају да се по њима владају и т. д. Где је случајно више јединства у дисциплинским захтевима, где су творци дисциплине уједно и њезини чувари, на пример у основним школама, тамо је и дисциплина од већега утицаја.

«Школска дисциплина, у опште говорећи, има у себи и васпитнога елемента онако исто као и васпитање, које се врши под утицајем средине, обичаја и т. д., јер младић прерађује самостално утиске, који долазе с поља, без надзора наставничкога; дисциплина може створити навике, привићи умерености и потчињавању своје воље општим захтевима.

«Али дисциплина може донети и штете, јер по гдекад јој може бити последица само спољашње потчињавање, притворност, којом се скрива незадовољство, изазвано ограничавањем дисциплинским. Као и дисциплина у опште, тако и дисциплина у разреду по себице састоји се из два елемента: правог дисциплинарног (спољни поредак) и васпитног, који истиче из начина, како се ради и предаје у школи, и дидактичких захтева, који се постављају наставнику.

«Стварање идеја, уверења, наклоности, утицати на поједине личности према њиховим индивидуалним особинама — све је то посао не дисциплине него васпитања. Васпитање је, на пример, на своме месту, кад треба привићи поретку ученике, који се не подају

дисциплинским мерама, кад почну избијати појаве, у којима се показује рђава нарав, штетне навике и т. д. Значај појединих васпитних циљева може се одредити, кад се пође од основног циља васпитања — образовати озбиљан поглед на свет у младићу, јер се, на тај начин, можемо разабрати не само у појединим циљевима његовим, него се и одрећи захтева да ученици, који из школе излазе, буду потпуно васпитани и образовани. Васпитна су средства у општем умном развићу, које је производ свега учења, у васпитном утицају некојих предмета и у личном утицају наставниковоу. Ради овога се баш и тражи, да су наставници сами и умно и морално на високом степену развића, да су у ближем додиру са животом ученика, како би могли пратити његово развиће и потпомагати га, служећи им као пример, у коме се огледају погледи и најбољи завети поколења, које је претходило поколењу ученика. Таких је наставника бивало и биће их и у будуће, и они ће умети наћи у себи довољно сила, помоћу којих ће како треба испунити своје обавезе, понашајући се хумано и праведно према ученицима».

На крају свога реферата г. Острогорски је изјавио, да успех учења и заслуга школина пред друштвом не допуштају да она сав свој рад сведе на наставу и школску дисциплину; потребно је још и васпитање, које помаже и олакшава школи да достигне и дисциплинске задаће. Ако школа прими на се и дужност васпитања, онда треба да се постави разлика између школске дисциплине и васпитања, јер они траже, према друкчијим задацима, и друкчија средства.

Ови су реферати били предмет расправљања на неколиким седницама у Педагош. Музеју. Како су се том приликом исказивали најразноврснији погледи и начела, то се нашло да је најбоље изабрати једну нарочиту комисију од најбољих педагога и ставити јој у дужност, да, на основу оба реферата и мишљења изказаних приликом расправљања њихова у седницама, изведу, ако је могућно, опште погледе на дисциплину, са којима би се могли сви сагласити. А да би им се још боље одредила задаћа, скуп им је формуловао ова 4 питања да на њих одговоре:

1) Је ли дисциплина нешто независно од васпитања, или је само једно од васпитних средстава?

2) Ако је дисциплина самостална, на што се онда своди њезина задаћа, каква су јој средства и одношај према васпитању?

3) Ако је пак дисциплина једно од васпитних средстава, које су онда њезини специјални циљеви и колико је простран круг њезина рада?

4) Одношај дисциплине, као дела васпитања, према свему васпитању.

Разматрајући ова питања, чланови ужега тог одбора исказали су, у главном, оваква мишљења:

И В. Руссе признаје да је дисциплина једна неопходна појава у људском заједничком животу: где је неколико људи, ту мора бити и дисциплине. Отуда дисциплина у војсци, манастирима, школама и т. д. Дисциплини је потребан устав или правила, која одређују владање чланова у друштву и са спољње и са унутрашње стране, а у случају, кад се неко о њих огрешни, казне, које су само средства, да дисциплина постигне своје задаће, а средства могу бити различна. Дисциплина је у сфери васпитања и представља собом, у исто време, и циљ и средство васпитања, она је пре стање него ли радња, она постоји, али не ради.

М. Г. Гуревич је одредио дисциплину, као захтев безусловнога потчињавања утврђеном мање или више разумноме поретку. Дисциплина има у себи васпитних елемената, јер она привикава ученика да потчињава своју личну вољу општем правилу. Дисциплина у школи припрема дисциплину у животу. Дисциплина може бити строга и, у исто време, и хумана, јер строгост не искључује хуманост. Школа дисциплинује више него ли породица, јер је у школи врло важан утицај другова. Неправедно је мислити, да деца ступају у школу готова да се покоравају, али се у школи развраћају.

М. С. Зеленски разликује дисциплину спољашњу и унутрашњу. Спољашња је дисциплина потчињавање заповести без унутрашњег уверења. Таква је дисциплина немогућна без кажњавања, а васпитни јој је значај — пролазан. Потребно је тежити, да се овака дисциплина замени дисциплином унутрашњом, која нагони ученика да ради

по разуму и савести, а не по спољашњој заповести.

П. О. Капћерев држи да се дисциплина може разумети само као васпитно средство. Школи је задаћа васпитање, те, према томе, и не треба у њу уносити ништа, што не служи васпитању. Признати да је дисциплина самостална појава у школи, да је независна од васпитања, значи признати дуализам у школи, створити неизбежну подвојеност у задаћи школиној, изазвати борбу међ представницима дисциплине и васпитања, чега је већ бивало у нашим средњим заводима и што је врло много отежавало правилно развиће омладине. Ако се узме да је дисциплина једно васпитно средство, она се може одредити шире, као остваривање задаћа школних у погледу физичког, моралног и умнога васпитања, или уже — као целокупност поглавито спољњих погодаба, посред и под утицајем којих се свршава то развиће. Одредити дисциплину као безусловно потчињавање школском поретку незгодно је зато, што се тиме поглавито истиче на видно место послушност, особина, која нема сама по себи никакве особите вредности ни у погледу моралном ни у погледу васпитном.

Мишљења г. г. Острогорскога и Синовскога, исказана на седницама овога ужега одбора, позната су нам из њихових реферата. Ако упоредимо сва ова мишљења, видећемо, да се она не одликује сагласношћу у појединостима, а, судећи по целини, могла би се свести на два супротна тора — за и против дисциплине, каква је данас у обичају по средњим школама. На постављена питања, већином је гласова решено.

1) Дисциплина је само васпитно средство.

2) Дисциплина се може одредити као безусловно потчињавање поретку, који је утврђен као погодба за правилно васпитање и наставу.

3) Школа је дужна тежити, да спољашње стимуле за одржање поретка што скорије замене морални стимули. (Ова је тачка усвојена једногласно.)¹⁾

Ово је последња реч у развоју питања о дисциплини, како оно стоји у руским педагошким круговима. Ми бисмо овим могли и завршити овај свој извештај, да нам се, тако рећи силом, не натура под

¹⁾ Педагогический музей военно-учебных заведений ть 1889-1890 год. Спб. 1890. стр. 99—104.

перо поређење између мисли исказаних на овим седницама и у овим резолуцијама и мисли, исказаних у правилима о казнама и о владању а нарочито у упутствима министарским, којима се та правила пропраћају. Поређење нас није могло уверити, да су у овим резолуцијама изнете нове мисли, које већ нису биле исказане у упутствима министарским. Међутим сам тај факт — да не говоримо о позитивним уверавањима Стојунина и Сиповскога — што је ово питање и могло ускрснути на дневни ред, покрај онако јасно исказаних начела у министарским упутствима, значи, дакле, да се правила о казнама и о владању ученика, дакле правила о дисциплини, нису на делу изводила онако, како би то одговарало смислу и духу начела, која су упутствима препоручена нарочитој пажњи наставничкога особља. Где је узрок овоме? То је питање, које са свим природно истиче из ове околности и на које није тако лако одговорити.

Тражећи у првом делу овога извештаја узроке слабом продирању нових мисли и рефорама у средњој школи, ми смо обратили пажњу на велику захвалност средње школе од државе и моћ традиције као најважније међу овим узроцима. Чини нам се да се у њима крије прилично правилно објашњење и овога питања, које нас у овај мах занима. Не налазимо да смо позвани улазити у расправу његову, али само додајемо, да се овим узроцима може, по нашем мишљењу, придружити и доста слаба педагошка литература, која још није успела разрадити и на чисто извести сва питања, од којих зависи правилан напредак школа у једноме народу. На ово нас је мишљење навео један чланак Стојунина, изазван баш једним министарским расписом, у коме се школи ставља у задатак да се бори противу распрострања нихилистичких учења. Размишљајући о положају школе и наставника у друштву и о маси питања, која се пред наставником истиче да их реши, Стојунин није знао, шта да на њих одговори. «Знамо само то, вели он, да је положај педагога — наставника жалостан и незавидан, кад је међу оцевима и материма који му се, знајући значај његова позива, поверљиво обраћају, као и искусном лекару, с молбом, да их упуту и поучи у педагошкој хигијени: ви знате закон психичког развића, у колико их је разјаснила

сувремена наука — говоре они — знате шта може шкодити правилном развићу, знате од чега зависи срећа наше деце и породице па, према томе, и благостање друштвено. Да, он зна то или бар треба да зна. Али он треба да зна тако исто, да се психичке силе развијају и управљају према спољашњим утисцима, који долазе из света што нас окружује, да све друштво суделује у развићу и управљању тих сила, да сви појави друштвенога живота имају своје ближе и даље узроке, које треба пронаћи, разгледати и испитати; он треба да зна, да без јаснога знања, како и из каквих узрока зло проистиче, његови се савети могу показати непрактични, неумесни, непотребни или фантастички. А ко је све то истраживао и испитивао? Његови сопствени покушаји посматрања довољни су за њега само, али су незнатни, кад се узме на ум све што је потребно, па да се могу изводити разнострани и сигурни закључци, које треба да потврде други људи за те послове потпуно способни. А како да се све то уради, кад су сви ћутали? Шта је остало педагогу да одговара на поверљиво питање отаца и матера? — Показати, какви утисци из спољашњег света могу штетно утицати на морално развиће деце и младића и како да се отклоне или бар ослабе. Одговарати је он могао са искреним признањем, да његова наука није још завладала довољном масом знања о томе предмету, да његови савети могу истицати само из познавања психичких закона, али не и из темељнога познавања појава сувременога живота, који одређује и управља психичким силама младога колена. До данас се он могао користити искључиво радовима западних психолога и педагога. Али он признаје, да је за успех правилнога рускога васпитања то само половина потребнога му знања, а другу половину треба да стече дубоким изучавањем живота рускога друштва, живота не само савременога него и прошлога, треба да изради, на основу знања стечена у Европи, руску педагогију, јер иначе сва та знања неће донети жељене помоћи на пракци. Та је половина још не стечена и...»¹⁾ судећи по данашњем стању руске педагошке литературе, није далеко време, када епитет, који је Стојунин дао руској педагогији 1875. године, неће више имати места. Ми се томе надамо, јер се

¹⁾ Стојунин, *op. cit.* стр. 431.

искрено радујемо свакоме напретку своје северне браће, у чијој снази гледамо залогу опстанку и бољој будућности свих осталих словенских народа.

21. јуна 1892. год.
Петроград.

ГРЧКА ДРЖАВА И ЊЕНЕ УСТАНОВЕ У
СРЕДЊЕМ ВЕКУ
МАКЕДОНСКА ДИНАСТИЈА

(ЈЕДНА КЊИГА ИЗ ПАНАРИОПУЛОВА ДЕЛА: „ИСТОРИЈА ГРЧКОГ НАРОДА“)

(СВРШЕТАК)

Финансије. Целокупна снага, коју је горе изложени механизам концентровао у руке владалачке, имала је као главни смер, стварање оних двају средстава, којима се могла једино држава одржати, т. ј. што обилатије утицање прихода у државну благајну и скупање што јаче војске и флоте.

Што се тиче суме порезе, која је текла у државну благајну, можемо смело рећи, да је мало држава на земљи, које могу да покажу онакве успехе, којима се морамо дивити, као што их може показати наша средњевековна држава. До сада смо о томе судили само по неким делимичним подацима, као на пр. по приходима Цариграда, уштедама разних царева и другим сличним околностима. Ну сад ћемо овде навести један доказ о целокупном годишњем приходу државе. У првим годинама XIII в., кад су западњаци завладали Цариградом, говорили су сами, да је Балдуин, наименовани цар исте државе, имао дневни приход од 30000 златника. Хоф, који сматра ту суму као цивилисту, држи, да је толика сума са свим невероватна. Но јасно је, да ту није била реч о цивилисти, јер 30000 златника на дан чине годишње око 160 милијуна драхми. А пошто не може бити говора о цивилисти, вероватније је, да је говор био о годишњим приходима цара Балдуина. Па ипак то веће бити онај приход, који су Балдуин и његови наследници могли стварно да скупе, јер су, са њихове луде невештине, њихови годишњи приходи одмах снажи на врло незнатне суме, а за кратко време толико су се смањили, да су ти наследници Јустинијана, Василија и Комнина дошли до тога, да нису имали ни насушни хлеб.

Сигурно је, дакле, да се овај податак односи на оне приходе, које су некад грчки цареви купили од земаља, које су у то доба потпаде под

власт Балдуина. Те приходе могли су западњаци најбоље сазнати из књига главног логотета, које су нашли, кад су овладали Цариградом, и у које су, са свим природно, загледали ради свог управљања. Усвојимо ли ово тумачење, а морамо га усвојити, јер по овоме важном предмету немамо повода за какво друго, онда можемо приближно да одредимо целокупну суму прихода државних. Казали смо, да 30000 златника дневно износи 160 милијуна драхми годишње. Ну Балдуин је добицао само четвртину државних прихода. Дакле целокупна сума прихода државних може се приближно рачунати на 640 милијуна драхми.

На први поглед, ова сума изгледа заиста огромна. Нарочито, ако помислимо, да је релативна вредност новца била у то доба много већа но данас, услед чега 640 милијуна равни би били данашњој суми од 3 милијарде. Такве годишње приходе немају ни Енглеска, ни Француска, ни Северна Америка данас, кад је опште благостање тако умножено и кад се финансијска управа тако усавршила. Осим тога, податак, на основу којег смо одредили ту суму, датира из почетка XIII в., а у то доба држава није имала ни близу обим, који је имала у IX и X веку. Већи део Мале Азије заузели су Мухамеданци. Доњом Италијом су завладали Норманци. Крсташки ратови нанели су велике штете, које су морале утицати на смањивање државних прихода. И што је најважније, колоније, које су основали у Цариграду и по другим местима Млечани, Беневљани и Пизанци, добиле су толике привилегије о ослобођавању или смањивању данка, да је услед тога морало наступити смањивање државних прихода, а нарочито царине. Ако бисмо, дакле, усвојили, да су у XII веку, када су наступили толики узроци смањивању државних прихода, исти опет износили 640 милијуна и више динара тадање монете, онда нам ваља претпоставити, да су приходи у IX и X веку били несразмерно већи. Али онда постаје са свим неразумљив тај финансијски феномен. Највероватније је, да су се Франци при оцењивању прихода послужили рачунским књигама не последњих већ много ранијих времена. И то је тим вероватније, што су ти освајачи држали, да им ваља освојити целу Малу Азију и целу Сприју. Али и кад бисмо узели да је тако т. ј. да је сума од 640 милијуна била годишњи приход државе за време цветања у IX и X веку, опет остаје неразумљиво, на први поглед, да је та држава могла да има ма кад приходе веће од прихода, што их имају прве међу данашњим културним државама.

Међу тим, сви подаци, које имамо о приходима византијске царевине, допуштају, у главном,

WWW.UNILIB.RS
УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

да се горња сума усвоји, ма колико да изгледа да је претерана. Имали смо већ прилику да наведемо сведоштво Еврејина Венијамина Тудела о приходима, које је само Цариград давао у XII в. државној благајници. Венијамин Тудела, који је посетио византијску царевину за владе Мануила Комнина, дивећи се, нарочито, луксузу и велелепности престонице, тврди, да је Цариград по подацима, које је добио, плаћао цару дневно 20000 златника, што се наплаћивало од дућана, механа, пијаца и од многобројних трговаца, који су се у њу стицали сувим и морем од Багдада, Мидије, Персије, Египта, Палестине, Русије, Угарске, крајева печенешких, Италије и Шпаније. Дакле, 20000 златника на дан износе око 160 милијуна драхми годишње. Кад је сам Цариград давао толико, онда није немогућно, да је остала држава давала још 500 милијуна, нарочито у X веку. Цариград је био истина најбогатија и највећа трговачка варош у држави, али није био једина богата и трговачка варош. Из званичног списка вароши, у којима су Комнини доцније допустили Млечанима, да подижу трговачке колоније, види се, да су тада, осим Цариграда, постојале ове важније трговачке вароши: у Азији: Лаодијеја, Антиохија, Мамистра, Адана, Тарсос, Аталија, Стровилос, Хијос, Теологос, Фокеја; у Европи: Драч, Авлона, Керкира, Вопица, Метони, Корони, Навилион, Коринт, Тива, Атина, Евија, Димитријас, Тесалоники, Хрисоподис, Перипсорнон, Авидос, Редеспос, Адријануполис, Атрос, Ираклија и Сидирија. Ваља приметити, да се овде спомину само оне трговачке тачке (места), у којима су Млечани основали трговачке насеобине. Али је познато, да су у држави биле и многе друге важне трговачке вароши, нарочито на обалама Црног мора, на Кипру и на Криту. Од ових вароши и острва сам Крф плаћао је државној благајни у XII в. око 1,600.000 драхми т. ј. готово 9 милијуна наше монете више, но што данас грчка краљевина прима од свих Ј. острва. Атина и Тива биле су вароши тако богате, да су мало за тим руке атинске, чија је власт обухватала само Атину и Виотију, могле да држе један од најсјајнијих и највелелепнијих дворова у тадашњој Европи. И принципи Мореје нису живели с мање сјаја, благодарећи благостању и трговини Навилије, Коринта, Патра, Короне, Метоне, Лакедемона и многих других вароши полуострва. Један незнатан део око Никеје, у Малој Азији, не само да је био у стању да оснује једну од најјачих држава истока, под Ласкарисом и Ватацем, већ је у брзо освојио Цариград. Крит, Кипар, Хијос, Родос, Лезвос, Наксос били су франачке кнежевине, више или мање самосталне, све

на гласу са њиховог богатства и снаге. У Епиру, Тесалији, Акарнанији и Етолији Михаило Ангелос Комнин, који се звао *десаотом јелидским*, основао је државу, која је успела да се одржи на дуго времена у равнотежи према целој сили франачке државе на истоку. Шта је, дакле, чудно, ако су све те земље, уједињене под скиптар владалаца византијских, могле да дају главном доготету помешути велики годишњи приход? Па онда, како ћемо друкче да објаснимо оне огромне уштеде, које су могли по жељи грчки цареви одвојити на страну у то доба, пошто су подмирени сви трошкови на унутарњу управу, спољне ратове и подигнуте многе и велелепне зграде? Теофило и његова жена Теодора скупили су благо од 1000 твара злата и 3000 сребра т. ј. на 140 милијуна драхми тадашње монете, што чини данас 700 и више милијуна. Василије Бугароубица оставио је 250 милијуна драхми, што чини више од милијарде и 250 мил. драхми данашњег новца. Тешко је посумњати у постојање тих уштеда, јер их посведочавају многи савремени писци. А кад то стоји, не би могућно било да појмимо, како би могле постати такве уштеде, кад не бисмо у исто доба усвојили, да су годишњи приходи били онолики, колике смо горе рачунали.

Али и друге неке оболности доприносе објашњењу оне огромне суме годишњих прихода. Виз. царевина, нарочито до XI в., стајала је према осталој Европи и великом делу Азије и Африке, у погледу индустрије и трговине, не онако као што данас стоје према осталом свету Енглеска, Француска, Германија, Северна Америка, свака за се, већ као све те у погледу индустрије и трговине најразвијеније земље скупа. И допста, тада се само у источној (Грчкој) царевини справљала већина предмета луксузних, па и обичног угодног живота, што их је свет потребовао и много градиво, нужно за справљање тих предмета, само се у њој неговало и производило. Читалац се сигурно сећа пурпура, свиле, ланеног и памучног платна и сваковрсног вуненог ткива, од којих смо видели, да је у IX веку тако лепе примерке слала из оностране Грчке у Цариград богата удовица Данигида из Патра, и који се, међутим, нису правили само у правој Грчкој, већ и по многим другим местима у држави. Осим тога, у њој су се вештачки израђивале златне, сребрне, бакарне, земљане и дрвене ствари. Даље, разноврсни предмети од скупоценог камена, као опалка, алабастра, кристала, од стакла и од другог градива, којим су се украшавале куће великаша и цркве или који су били намењени за општу употребу колико толико имућних људи на северу, истоку, југу, а нарочито на западу Грчке Царевине

у средњој и западној Јевропи. Сви ови предмети или бар већина њихова, слати на све стране тада познатог света, изазвали су са свим природно притицање неизмерних повчаних капитала у државу, услед којих су се јавни и приватни приходи у држави попустили до сума, које данас изгледају баснословне, а које међу тим нису необјашњиве, кад помислимо на са свим изузетни положај те државе у тадашњем свету. У исто доба ваља нам признати, да је тада наплата порезе, било непосредне или посредне, редовне или ванредне, била у оно доба теретнија но данас. Порезе, које обично налазимо по хронографима, јесу: на земљиште, редовна и ванредна, димница, асрикон, царинске и пристаничне таксе, порезе на стоку, таксе за акта, пореза од наслеђа, од нађеног блага, пореза којом се замењивала лична служба у војсци. Али шта је све то било, према оним небројеним обавезама, које су падале на становнике провинција, и чији нам је бескрајни и неразумљиви списак сачувао Алекспје Комнин у његовој 30. новели? Заиста се може узети, да становници грчке источне државе нису плаћали порез, као становници данашњих цивилизованих држава, према некој правилној стопи, која је одговарала њиховим годишњим приходима, већ много теретније, према личном нахођењу владаоцем и према наступелим ванредним приликама и потребама. Али нам ваља приметити оно, што смо већ казали, да је ово оптерећење, ма колико да је било тешко, имало своје границе т. ј. није никад било толико, да онемогући трговачки, индустријски и у опште радни (привредни) живот. Кад би било друкче, онда би било немогућно, да византијска држава опстане 700 и више година и да непрестано у целом том размаку времена непрекидно прима онакве огромне приходе. Људи су, дакле, у то доба плаћали много веће порезе но данас и то нам помаже донекле, да објаснимо како је источна царевина у то доба имала приходе, који су већи од прихода најбогатјих и најбоље управљаних народа модерних. Зар нешто тако слично није било и у старој персијској држави? Провинције те државе, по подмирењу свију потреба државне службе, а нарочито војске и двора, давале су редовно царској благајници годишњи приход од готово 120 милијуна тадашње монете, што сигурно претпоставља, да сви државни приходи нису били испод 600 милијуна. Кад је дакле персијска држава, која није имала ни трговачки ни индустријски значај средњовековне Грчке, давала толике порезе, не видимо зашто би било невероватно да их даде држава, којој су на челу стајали цареви у Цариграду и која се још налазила у онако ванредно повољним приликама.

Војска. После купљења порезе војска је била најглавнија брига државне управе. Цареви је називају час *десном руком*, час *главом државе*, као што се то види из 8. новеле Константина Порфирогенита. А кад је цар говорио војсци, онда је поздрављао војнике с речима: „браћо, јунаци, браћо моја“ (стр. 231. и 232., III. св. овог дела) или их је називао „децо моја“, као што се види из додатка књ. I царског церемонијалника, а њихове жене „кћери моје“. При доласку царском у логор, војници су му излазили три миље на сусрет и поздрављали га, а он је свакој легији и теми одговарао: „Боље вас нашао. Како сте? Како су моје кћери, ваше жене и деца? Како сте на путу провели? Трудите се, војници Христови и децо моја, да покажете, кад дође час, вашу храброст и јунаштво, а према Богу и царству нашем праву верност и љубав итд.“ Овај додаток препоручујемо и нашим књижевницима на читање и проучавање, јер у њему има много речи из данашњег простог језика, које су се још онда употребљавале, нпр. *σφαγτά* (месо од заклане стоке), *κρίάτια* (ован), *ἀγελάδια* (чопор волова), *πιωχά ἄλογα* (мршине и т. д.

Војска и флота биле су подељене на два засебна дела: 1. на праву царску војску и флоту, која је била састављена из тзв. *легиона* и *царских бродова*, и 2. на *теме* и *тематске бродове*. Легионе и царске бродове скупљала је и опремала централна управа, а теме и тематске бродове стратизи појединих тема. Осим тога, царска је војска била стајаћа, а тематска је била сведена за време мира на број, који је био неопходно потребан за одржање јавног реда и сигурности, и повећавала се само за време рата, али су тада биле врло велике размере, јер видимо и видећемо од времена на време војске, које се шаљу против непријатеља, од 100 000 и 200.000 људи и флоте од 1000 ратних бродова и 2000 товарних лађа.

Легиони су били састављени 1) из *скола*. Тако су се некад звали легиони царске гарде, али су се сада тако називала у опште војничка одељења царске војске; 2) из *царске гарде*. Споменићу се много више одељења царске гарде: Етерија, Екскубити, Аритмос, Иканати. Етерија се састављала већим делом из страних најамника, а нарочито Варјага т. ј. Скандинаваца, чије се прво име — Варјага — на послетку, одржало као главни назив за царску гарду састављену из страних најамника. Али у ово доба, ово се одељење звало Етерија, као што смо раније казали, и делило се опет у *велику*, *средњу* и *малу* етерију, што донекле подсећа на поделу царске гарде под Наполеоном I, која се

делила на стару, средњу и нову. Задатак етерије је био „да чува владаоца од сумњивих лица“. Њеп старешина, велики етеријарха, био је један од највиших достојанственика државних. Ескубити су били састављени, као што се види и из значаја те латинске речи, из чувара краљевих спаваћих соба. Може бити да су некада ескубити или ескубитори имали задатак, који је доцније поверен етерији, а доцније је остало само као име за једно одељење царске гарде. Тако исто не знамо, какви су били посебни задаци одељења Аритмос и Иканата. Оба се ова одељења ретко спомињу по хронографима. Под год 858. спомиње се Лав Лалакон као доместик Аритма. Такође видели смо Никиту, унука цара Никифора, који је именован за старешину Иканата. Остала царска војска делила се у два велика дела т. ј. источни или азијски и западни или јевропски, над којима су била два највиша стратига у држави т. ј. *доместик над источним школама и доместик над западним школама*. Ну и међу овом двојицом први је био виши од другог и сматрао се за највише достојанство у држави. Највиши заповедник флоте називао се *Друнгарије бродовља*. Један део флоте рекрутовао се такође из странаца, нарочито Руса. Једно важно одељење флоте биле су тзв. лађе потпаљачице т. ј. лађе, које су биле наоружане течном ватром, чију су тајну имали још само наши преци.

О начину рекрутовања војске и флоте немамо довољних и јасних података. Неоспорно је, да су страни најамници, који су се званично називали *мистоборици (μισθοφορικόν)*, састављали замашан део војске, изузимајући етерије и царску флоту. Ти су најамници били, осим већ поменутих Варјага и Руса, Енглези, Франци, Немци, Бугари, Алани, Авазги и од XI в. Турци. Али је такође неоспорно, да је највећи део војске, а нарочито сва војска у темама, била састављена од урођеника. Но сви урођеници нису били војнички обавезници. Целокупно домаће становништво делило се у *грађане и војнике*, од којих први нису никад били војни обавезници, али су одржавали државу порезима, које су плаћали, а други опет нису никакву порезу плаћали, али су је њиховом крвљу одржавали. Ова је разлика толико завладала, да се у државним наређењима прави разлика између *грађанских и војничких кућа*. Узроци ове разлике били су стари.

Још у прво време римске царевине, војници, који су служили по пограничним местима, а делимично и унутрашњости, добивали су у место плате земљу, ослобођену од сваке порезе и терета, изузету испод сваке забране и неотуђиву, али под обавезом за поседника, да служи као војник, а на-

рочито да брани границе. Тако су исто добивали често такве земље и ислужени војници, под условом, да и њихови синови врше ту исту службу. У VI в. под Јустинијаном, ова се установа још више развила, јер је тај владалац подигао многобројна мала и велика утврђења по целој земљи, од Дунава до Коринтског земљоуза, а у Азији од Црног мора до персијских граница, а чување њихово, по свој прилици, поверено војницима, који су добили војничка имања у околинама таквих утврђења. У почетку IX в. видели смо цара Никифора где подиже такве војничке насеобине око свих оних крајева Тракије, Македоније и Јеладе, које су Словени били заузели. На тај начин постојао је по целој држави многобројан ред људи, који су добили у својину *државну земљу*, која се често зове *царском земљом*, под условом, да служе као војници они и њихови наследници, и од тог реда људи састављала се домаћа војска. Остали становници били су, као што изгледа, потпуно ослобођени од војничке службе. Отуда је подела на војнике и грађане, на војничке и грађанске куће. Од тих обвезника састављале су се тзв. нарочите *теме* т. ј. тематски легиони и бродовље. У том смеру, у свакој теми довољан број људи, уживали су као сопственици делове државног имања, и из чијих су прихода могли подмиривати своју прву спрему за ратовање на суву или мору. Са ступањем у рат примали су од државе плату за цело време трајања њихове активне службе. Закони, који су нам се очували о томе, говоре само о имањима простих војника и морнара, али из других текстова може се извести, да су се у свакој теми налазили и многи већи сопственици, који су имали почасну титулу протоспатарија, спатарокандидата, спатарија, спатора, који су, с једне стране, служили као војне старешине у војсци или флоти, а с друге стране састављали помесну аристократију, која је више пута била од важног утицаја на судбину провинције.

Војничке старешине теме били су: *стратизи, турмарси, друнгарији, комити, кентарси, стотинари, друнгарокомити или декарси*, а по поморским темама *протокарави и навклири*. Заповедништво (штаб) се састојало из старешине штаба, комитатис курпис, харпугарија теме т. ј. главног интенданта, и *доместика* теме, који је помагао стратигу, кад је био присутан, а заступао га, кад је био у одсуству. Разни су подаци о бројној јачини појединих тема. Као што изгледа, највећи је број био 10.000 људи, а толико је ваљда било и у списковима теме. Но од тог се броја много мањи број слао ван теме. При експедицији критској, која је била за време

Константина и Романа, послато је, по 40 гл. царског церемонијалника, из теме харпецикијеле, (која се овде први пут спомиње), 276 чинова и 428 војника. При експедицији у Лонгобардију, Тралдисјанци и Македонци послали су 202 чина и само 700 војника. Из друге једне теме ишли су само чиновници и вође а ниједан војник. Ако у овом последњем случају није био какав нарочити, нама непознати узрок, онда нам ваља претпоставити, да је зло, да има много официра а мало војника, постојало код нас од старина.

Такво устројство тематске (обласне) војске има неку сличност са установом феудализма, која је у она доба завладала на западу, а нарочито показује, да је и на истоку као и на западу имовина земље била основа војничке обавезе. Али су се те две установе разликовале опет тиме, што је феудални систем био као пека хијерархијска конча између владоца и поданика, а у Источној царевини становници војничких добара зависили су непосредно од једног и јединог господара и то цара. Већа је, као што изгледа, сличност између византијског и шведског система, који до данас постоји и о коме ћемо, као врло мало познатом, проговорити нешто више.

Провинције краљевине Шведске подељене су у мале кругове, од којих сваки има да да држави једног војника, који је за то добивао извесно имање на издржавање његово и његове породице од тог круга. Осим тога тај му је круг и иначе помагао, нарочито тиме, што му је давао војничко одело, које се обнављало сваке 2 године, а народно одело и оружје падало је на терет државе. За време мира војник је обрађивао своје добро, а могао је радити и друге корисне радове, а нарочито на државним грађевинама на надницу, која му се одређивала према месној цени. Кад је полазио у рат, добивао је плату од државне благајне, а његово су добро обрађивали остали земљорадници круга коме је припадао, који се у исто време старао и о његовој породици. Војника помаже његов круг и за време трајања великих годишњих вежбања. Одређени за војнике служе док су способни за то, а кад одслужи, онда круг обично прима на се издржавање његове жене и његове малолетне деце. Војсковође, официри и нижи чиновници те војске уживају сваки извесно државно добро, које носи приход, који је одговарао рангу уживалаца. Добро војсковође даје 8—10.000 франака годишњег прихода; добро пуковника 5—6000, мајора 3000, па и најнижи официр (чин) добива од свог добра преко 500 динара. Само је добро било везано с рангом уживалаца њихових, тако да је онај који је ранг

мењао у исто доба мењао и добро. Осим тих добара било је и других, чији су сопственици били дужни да даду једног коњаника и спрему с оружјем и коњем за њега. Овако је састављен највећи део шведске војске. Овај део војске, који се зове *indelta*, броји 34.000 људи, скупља се годишње у месецу јуну у логор и ведба се у њему 21 дан, а стајаћа војска, коју састављају артиљеријске регименте и владалачка гарда, износи само 8000 људи.

Враћајући се на устројство, које је постојало у византијској царевини, морамо признати, да је имало многе знатне мане. У првом реду, услед таквог устројства већина је становника била ослобођена од војне службе, тиме се знатно смањивала снага државна. Ну и у самом тако суженом кругу обавезника поткрале су се многе злоупотребе. Стратизи су често присвајали имања војника и ослобађали их од војне службе, а на место њих узимали људе „купљене, лене, без војне спреме, плашљивије од зечева, а грабљивије од курјака“, као што узвикује у својој 8. Новели Константин Порфирогенит, који су им служили да изнуђавају новац од поданика, кад нису имали (могли) непријатеља да приме, кога би могли уценити“. Често се дешавало и то, да су и други људи од уплава по провинцијама постајали господарима војничких добара, на разне начине, те тако лишавали државу њених обавезника, који су, кад су остали без имања, одлазили на друго место, или, и ако су остајали у земљи, нису били више у стању да одговоре својој војној обавези. Због тога су царевини из македонске династије предузели у X веку да разним наређењима врате у колико је било могуће војничка имања (стратиотоније) њиховим старим господарима и да у будуће спрече њихово отуђивање. У тој је намери Роман Лекапин у његовој 5-тој Новели од год. 922. наредно између осталог „да се сва војничка имања, која су од 30 година на овамо, ма на који начин, отуђена или, која би се у будуће отуђила, бесплатно повраћају под обавезу и дужност војничке службе, која је с њима скопчана, осим, ако би и после отуђења војнику преостало толико колико би било довољно за образовање једног новог војничког имања. Јер у колико недостаје имања за то, у толико се отуђење ништи“. Много опширније говори о том већ поменутом 8. Новели Константина Порфирогенита (944—959), а на основу те Новеле, издате су и друге од тог истог Константина, Романа млађег и Никифора Фоке, које у главном ово наређују: добра, која су под војничком обавезом, морају имати вредност од 4 литре злата, што је било и за коњанике и

морнарске обвезнице у теми егејског мора, самоској, кивиротској, док су остали морнарски обвезници могли имати имање у вредности од 2 литре. Никифор је тражио у опште вредност од 4 литре, а код *кливанофора* и *емилиоринифора* т. ј. као што је највероватније, код оклопника коњаника тражило се посебице имање од 12 литри злата. Сва та имања могла су се само у ванредним приликама отуђити и докле није настала застарелост, сопственик је био у праву, да себи поврати отуђено имање, са накнадом или без накнаде, према околностима.

Али сва та наређења нити су могла да потпуно поврате стара војничка имања нити да их за у будуће одрже неокрњена. Прво, по смрти војника његово добро прелазило је на његове природне или тестаменталне наследнике, а како се могло десити, да има више наследника, то сваки од њих није имао довољно имања да од свог дела подмири његову војничку спрему и издржање. Осим тога, више пута или се никако није успело, да се војничка имања врате њиховим старим сопственицима, или се у томе успело само делимично. Због свију тих узрока непрестано је смањиван број војника, који су били у стању да потпуно одговоре својој обавези, те тако су постаде разне врсте обвезника. Прво, санаследници, који нису били у стању, да сваки за се одговоре војној обавези, морали су сви скупа давати једног војника и дати му заједнички војну спрему и издржање. Такви су се обвезници звали *синдоте* (приложници). Друго, који нису имали потпуно прописно имање, већ су неколицина њих заједнички сремали једног војника звали су се *сингелесте* (суплатежници). На пометку, војници, који нису имали никакво имање, дакле потпуно сиромашни, узимали су се у војску као лако оружани или као послуга војсци. Ваља међу тим приметити, да се нигде не одређује имање за пешаке, већ само за коњанике и морнаре. Јасно је, да су у том погледу извори недовољни, јер у таквој организацији војске немогуће је било, да и за пешаке није било одређено никакво, ма и најмање, непокретно имање. Осим тога, казали смо горе, да је за коњанике и за морнаре у теми егејског мора, самоској и кивиротској било прописано непокретно имање од 4 литре, а за остале поморске теме од 2 литре. Константин Порфирогенит објашњује ту разлику између морнара тих тема тиме, „што су морнари првих тема (Егејског мора, Самоса и Кивиреотске) имали да испуне тешке обавезе тиме што су имали њихове сопствене лађе (автостоле) и весларе (автерете) којима су сами управљали, док су они који су служили на царским и осталим лађама били под платом, па је за њих уобичајено,

да се тражи имање од 2 литре, што и нама изгледа да је довољно“. Из тог објашњења могли бисмо донекле да закључимо, да се од осталих морнара тражило мање имање, јер је за морнаре на царским и осталим лађама доказано, да су морнари на првим били под платом, а други су били или такође под платом, или су били одређени на лакшу службу, док су морнари Егејског мора, Самоса и Кивироти свосили све своје дужности из својих средстава. Али ћемо у скоро имати прилику да се уверимо, да су морнари те три теме били под платом за време рата, док се, на против, остали морнари, бар јеладске теме, не спомњу као да су под платом. На послетку у 49. гл. књ. II. царског церемонијалника захтева се, да један коњаник мора имати непокретног имања од 5 литри или бар од 4, а царски морнар 3; и тако се не слаже са садржином 8. Новеле Констант. Порфирогенита.

Како било да било, друга велика мана те војне организације била је, да су се обвезници ослобођавали личне службе плаћањем у новцу и давањем других војних потреба. Тако нпр. у гл. 51. и 52. списа Константина Порфирогенита, упућеног на његовог сина Романа, читамо, да су у год. 935. за време Романа Лекатина Целопонесци, који су требали да пођу у Италију, тражили да се ослободе од испуњења те обавезе давањем новца и других потреба. Стратиг теме био је тада протоспатирије Јован Протевон, који је поднео ту молбу цару. Њихова је молба одобрена и решено, да даду 100 литри злата т. ј. 108.400 драхми тадање монете и 1000 опремљених коња. Тај је новац платида цела целопононска војска т. ј. сви обвезници полуострва, тако да је сваки платио по 5 номизма, изузимајући сиромашне, од којих су по двојица давали 5 номизми. Коње су дали ови: митрополити коринтски и патраски по 4, владике тема по 2, протоспатирија по 3, спатарокандидати по 2, спатарии и стратории по 1, царски и патријаршки манастири по 2, архиепископски, митрополитски и епископски по 2, а сиротни манастири два по 1. Морнари, који су имали царска звања, скупљачи пурпурних шкољака, произвођачи хартије, нису давали коња. „Осим тога, Порфирогенит вели, да је за владе његовог оца Лава протоспатар Лав наплатио *логарион* (војинцу) од оних који нису желели да иду на војску“. У другој опет прилици прича се, да је за време истога владоца „магистер Јован Јеладац наплаћивао *логарион* од западних тема“.

Из тих извештаја види се, пре свега, оно што смо и сами горе приметили, да су осим војника, у свакој теми били настањени и војни чиновници, који

су имали добра и предводили тематску војску у време рата, и обавезу, да прилажу на случај откупа од војничке службе. Осим тога, имали су, бар у оваквим приликама, неке војне дужности и више свештенство и митрополити. С друге стране били су изузети од сваке обавезе они обавезници, који су имали царска звања, јер они, као што се по себи разуме, не би ни лично ишли у рат, остављајући поверена им звања. Даље су били изузети морнари, који су ваљда већ били у рату, као и они, који су се бавили ловом пурпурних шкољава и прављењем хартије, да се не би напуштала по државу тако корисна индустрија. Врло је значајно, да је Пелопонис дао тада 1000 убојних коња. Мора да је у то доба сточарство било врло развијено, док је данас целокупна грчка краљевина принуђена, да са стране купује све коње за своју иначе малобројну војску. Али, с друге стране, не можемо да не обратимо нарочиту пажњу на жалосну околност, да су читаве теме ослобођене од војне службе, што је сведоџба, да је војнички дух из дана у дан све више нестајао међу становништвом. Отуда је потекло опет то, да је држава све више и више била принуђена, да се служи страним најамницима, који су временом све више бројно јачали, што је изазвало све штетне последице таквог начина састављања војске.

Осим редовне војске, о којој смо до сад говорили, спомињу се и неки нарочити војни одреди, о којима нам ваља нешто поменути. Казали смо већ да су потпуно сиромашни обвезници били увршћени у послугу или у лако наоружане. Међу тим, вели глава 49. II књ. Церемонијалника, узимали су се и тзв. *Јакони* као чувари градова. Под тим ~~именом~~ неки од новијих писаца разумеју, због сличности имена, претке данашњих Јакона, потомке слободних Лаконаца. Други опет, а нарочито Хоџ, држе, да су Јакони, ван сваке сумње, Словени. У војсци источне царевине, био је још један други војни одред, тзв. *Марданга*, за које се вели, да су потомци оних Марданга, који су се у VII веку тако храбро борили против Мухамеданаца око планине Ливана. Фалмерајер их је прогласио за претке данашњих Маниата (стр. 307. и 321. III св.). На основу тога, што се у IX и X в. спомињу Марданга у Пелопонису, а име Маниата, по њему, није ништа друго до превод речи „Марданга“, чији је корен *maid* прапског порекла и значи „бесомучан“. Али смо и на другом месту казали, да озбиљан човек неће никада веровати у такво порекло Маниата. Прво због тога, што се у IX веку спомињу у Пелопонису, у исто доба, и Марданга и становници Манпе; кад би, дакле, ови последњи били

погрчени потомци првих, то би се тешко могло објаснити, како су могла та два имена постојати упоредо на једном истом простору. Осим тога, Марданга се спомињу у X в. не само у Пелопонису, већ и у Малој Азији као и у темама никопољској и кефалонској. Даље, данашње име Мани изговарало се у X веку Манпа, као што смо мало час поменули, и није се употребљавало само у Пелопонису, већ га налазимо и у Тесалији, близу Метеора, и на обалама Далмације, јужно од Котора т. ј. у пределима, где се никако не спомиње, да су се Марданга населили. Но сумњамо и то, да су сви они одреди Марданга, који се спомињу у X в., били потомци оних 12.000 Марданга, који су пре 400 г. били пресељени из Сирије у унутрашњост царевине. Вероватније је, да су то име задржали неки одреди, који су сачували оружје и начин борења старих Марданга. Вештина тих трупа у постављању заседа и изненадним нападима прешла је у пословицу, тако да се и за осталу војску говорило, да се борила као Марданга, кад је нешто слично извршила.

Каква је била редовна плата војске не знамо тачно. У гл. 44. и 45, III књ. Церемонијалника очувало нам се неколико платних спискова разних одреда, који су се налазили у рату; али се ови спискови односе на плату сваког војног тела, које је учествовало у рату, не разликују чинове од војника, нити одређују колико је трајало ратовање, тако да не можемо да закључимо према тим подацима, колика је била плата, која је долазила на човека. Па при свем том, ови подаци имају нечег поучног, ма колико да су непотпуни. Из њих сазнајемо, да је плата тзв. главне царске војске била већа од плате тематске војске. Даље, да је у неким темама плата била већа по у другим. Осим плате, војници и чиновници, који су полагали у рат, добивали су и извесну ванредну накнаду, која се звала „*прохреон*“ (на путне потребе), која је била разна према трупама и приликама.

Поговор. Таква је била организација државе, на коју се македонска династија наслањала и помоћу које је успела, да грчку средњевековну државу подигне и одржи кроз готово два века на висини донета сјајној, и да јој осигура глас најјаче државе у тадашњем свету. Европске државе нити су имале тада довољно средстава нити управу, која би одговарала њиховом задатку. Да би дали неки појам о њиховој слабости у том погледу, навешћемо, да су годишњи приходи Француске, не у ово доба, кад још и није било централне власти, која би колико толико била достојна тог имена, већ у XIII веку, кад је први пут утврђена монархија,

нарочито под Филипом Леним, (1283—1314.) носили свега 13,589.099 динара, што кад се претвори у данашњу вредност не износи више од 70 до 80 милијуна дивара. Док је западна Јевропа била тако без средстава и неорганизована, докле је Мухамеданство на истоку било претурило доба његовог устава. Доцније је Мухамеданство успело да наново постане јаким и страшном у турском племену, које је примило његову веру и унело у њ нову ратну снагу и нов завојевачки покрет. Но у X. в. први његови представници, тј. арањанско мухамеданство, које се од VIII. в. поделило на више делова под разним династијама, дошло је до готово потпуног растројства и безвлашћа. Тадањи мухамедански свет састављао је две главне групе држава, од којих је једна обухватала одавно створене у Шпанији и Африци, а друга мухамеданске државе у Азији. Прве су биле потпуно независне, а азијске признавале су истину врховну власт калифе, који је имао своју престоницу у Багдаду, али је тај калиф изгубио, међу тим, сваку стварну власт и ограничио се на религиозно старешинство. Његова држава, и ако се привидно простирала од источних граница Египта и средњевековне Грчке до Индије, Ивирије и Монголије, у ствари је била распарчана на велики број државица, које не само да нису подлежале централној власти, већ су се непрестано међу собом бориле. Отуда долази, да се мухамеданска сила не очекивано смањила и у самој Азији, где је од вајкада била најопаснија по Византијску државу. Све горе изложено допринеси, да објасни значај који је грчка држава у средњем веку поново задобила.

Тај је значај у истини био много већи, но онај који можемо да замислимо себи из читања западних историја, које су писали људи, који нису тачно проучили ствари, или који су их изопачили. Незнатна мајка оснивача македонске династије, Василија I. видела је једном у сну, много пре но што ће њен син постати царем „високо дрво налик на кипарис, са златним лишћем, гранама и стаблом, а високо на круни његовој седео је њен син“. Та златна палма представља непотпуно величину престола, на коме је било суђено да заседну њен син и његови потомци. Грчка држава је била тада налик више на дрво разгранато, које је својим гранама прекрило цео свет. Питајте тај ондашњи свет, па да чујете какво је мњење имао о царевима цариградским! Њихов највећи противник Луатпранд назива их *козмократорима* (владаоцима света). Дандоло назива њихову државу „*Imperium universale*“. Јермени говоре о њој, да лети као орао и да бојазан од његовог оружја дрма светом. Владаоци

Франака и других западних народа, пошто су дуго времена имали име патриција, сад се називају „*reges*“, а не цареви (василевси). Владалац Ивирије поносно се тиме, што се звао куропалатом двора цариградског; а велики књаз руски, што се звао столником. Владаоци запада, који су се усудили да узму достојанство цара, сматрају се због тога као бунтовници. Сви језици имали су нарочити израз којим су означавали законитог цара. Арањани су га звали „кајсер“, Словени „цар“, Јермени „такавор“. Он сам назива се *царем самодршцем* (василевс автократор). Поданици су његови *народ* (лаос), људи у правом смислу, а сви остали становници земље *племена, маса, руља* (етни), т. ј. нпжа створења. Његова је држава била *васелена*, а остала земља *пустина*. Нема сумње, да је то била претераност, али смо видели, да су савременици признавали величину, која је у тим претеривањима исказана, из чега се види, да та величина није била без основа.

ЦРТЕ ИЗ НАУКЕ О ЈЕЗИКУ

од
СИМЕ Н. ЈОМИЋА

(Наставак)

По тим поставкама у ст. сл. *троудѣ, троудити* сл. имамо детерм. *d*, а без њега би прости корен био у *трокѣ* — *троути* исти који у грч. *τρώω* без детерм. и у лат. *trūdo* с њом, у немач. ст. горњ. *driozau* = нов. гор. нем. *ver-driessen*; прајезичен кор. *treu-d, tru-d*. — Ст. слов. *ръдѣ* имао би исту детерм. од простог корена у прајезику *ru* (у *ru-k, ru-g*), који је и у ст. слов. *ръка*; прајезич. облик по *Персону* *reu-d, ru-d*, а сродници су ст. инд. *rudāti* и *ró di ti* = јадикuje, плаче, лат. *rudo* ричем, литав. *randa* тужбалица. — У старо слов. *мѣдрѣ* има прастару корен *men-dh-*, с којим су у свези ст. инд. *medhas* мудрост, грч. *-μενδής*, *-μαδεῖν*, литав. *mandrūs*, стар. гор. нем. *muntar*; први је корен *men*: ст. инд. *man-yate* мисли (д. л. ј.) и т. д. у ст. слов. *мѣн-ѣти* — *мѣнѣ*, литав. *menū minti, minėti* сећати се, опомињати се. *Персон* и за *д* у *ндѣ* — *нти* вели да је детермин. порекла и упоређује с овим грч. прим. *ἴδ-μα* ход, лат. *it-er, it-ner*; литав. *ei-tū*.

Детерм. се *и* наводи у старосл. *при-лѣнѣ* (из * *прилѣнѣ-нѣ*), од којегла гласи пракорен *lei-p-, li-p* намазати, у ст. инд. *gip-*, млађе *lip- limp-ati* маже; грч. *λίπα λίπος* маст, *λίπαρός* сјајан, готско *bi-leiban* остати, држати се, литав. *li-m-pū, lipi-*

од корена примарног *lei-li-*, са истим значењем, а још значи *луги*: в. литав. *le'-ju*, ст. сл. *ль-ль*.

Често детерминативе подсећају на именске наставке за основу, и према том, како упоредо теку глаголске и именске основе, у неким се случајима може допустити, да су се ном. наставци, с основама заједно, употребили у глаголској творби и тако постали, сраставши с кореном, детерминативе. Номиналног порекла држи Персон да су ове детерминативе: 1. *-t-* није без икакве родбинске свезе с партиципским наставком *-to-* и с другим наставцима, што с овим стоје у свези. Оваку детерминативу имамо у ст. слов. *врътъ* и *вратъ-къ*: корен им у прајезику гласи **k₂er-t-* и значи сећи, тесати, ст. инд. *kr-nī-āti*, *karta* рупа, *krti* мач, нож; литав. *kertū*: *kirsti*, у лат. *curtus*; примарни је корен *k₂er-*, в. грч. *κέρω*, лат. *cer-no* делити, одвајати; ст. сл. *врѣнь* и т. д. — Исто тако детерминативно *κ* стоји у свези с наставком *-ko-*, *d* с наставцима *s-d-*, *(e)r*, *(e)l*, *(e)m*, *(e)n* с наставцима *-(e)ro-*, *-(e)lo-*, *-(e)mo-*, *-(e)no-*, којима постају придеви и партиципи¹⁾. Исто то мисли Персон и за детерминативно *-(e)s*, које може лако стајати у свези с номинал. наставком *-(e)s*. — Вокалну детерминативу *i* (*ei*, *i*) доводи у свезу с основ. наст. сад. вр. *-(e)jō-*, *-(e)jē-*, који у исто време није без

¹⁾ Ево по један пример за сваку од ових детерминатива.

Ст. слов. *сокъ* долази од прајезич. кор. *su-ek₂-*, *su-k₂-*, а који се налази у лат. *sucus* сок, стар. гор. нем. *sūgan* (*saugen*), ст. сев. герм.: *sūga*, сисати; лет. *sūtu*, *sūht* дојити, лит. *sū-n-k-ti* пл. *sakai*, лат. *swek'i* смола; прост је корен *su-* у ст. инд. *susunōti* стеже, педи, *savā-* (*Soma-*) сок, ст. гор. нем. *soū*, англ. *saxc*. *Seaw*, даље у ст. инд. *sw-ra* пенушави напиток (прста ракије), авестско *hu-ra* напиток, лит. *su-lā* сок од брезе, лет. *su-la*, ст. инд. *sō-ma-* Сома *sū-mā* млеко, вода, отуда грч. *υ-ει* иде киша и т. д.

У ст. слов. *чрътъ* споменут је корен *k₂er-t-*, али Персон и за први део *k₂er* вели да није прост, већ има детерминат (*s*) *k₂er-*, значи сећи, сепати, ст. инд. *skir-ati* у композицији, у авест. *kar-* сепати, грч. *κέρω*, *σκάω*, лат. *cerno*, *scor-tum*, ст. нр. *scaraīm*, одвајам, делим, ст. гор. нем. *scēran*, лит. *skiriū* *skirti* одвајати, делити, ст. сл. *врѣнь*. Поред овог корена стављају *sk₂-el-* приближан значењем: у ст. слов. *колѣ*, *клати*, лит. *skeliū*, *skēlti*, грч. *σκαλ-ις* грабуља, *σκαλ-μη* нож, *ζόλος* вагрфен, лат. *cul-ter* и т. д.

Ст. слов. *громъ* и *грѣмѣти* доводи Персон од кор. *g₂hr et-* и вели да се налази у грч. *χρεμ-ίζω*, *χρεμ-ει-ίζω* њштати, рзати, *χρόμη* *χρόμος* шум, лат. *frēto*, *freudo*, старо гор. нем. *ga-grim* шкргућање; а прост је *er* ен у *g₂her*: ст. инд. *ghar-ghara* смех, шуштање и т. д.

Детерминативно *(e)n* по Персону као да има у слов. *звен-*, *звѣнѣти*, *звонъ*, који да стоје у свези са *зовъ*, ст. инд. *hāv-ate* зове, виче,

свезе ни с помпн. наставком за основе *-i-* (*ei*), *-iō-*, *-iē-*. Налик на ову и детерминатива *-u-* (*eu-*, *-u-*) била би у свези с једне стране с глаголским наставком за основ. сад. вр. *-u-* (*eu-*, *-u-*) а с друге с наставцима за пменске основе *-u-* (*eu-*) *-uo-*, *-ue-*. На пр. за детерм. *-i-* и т. д. по Персону ст. слов. *ри-нѣ* (*сѣ-рој*) има сроднике: ст. инд. *ri-nā-ti*, *ri-nī-te* тече, *rī-ya-te*, *ri-t* текући, и т. д., грч. *ῥή-νω* крећем, лат. *ri-vus* поток, гот. *rinna*, ст. нем. *rinna* течем (из **ri-nu-ō*), а примаран би му корен био ст. инд. *ar-* (у *r-nō-ti*, *r-nv-āti*) пусти да се креће, иде, *ār-na* који се ваља, плави, *ār-nas* водоплавац, поплава, излив (воде, реке), грч. *ῥρ-νυ-μι* и *ῥράω* изливам, лат. *or-ior* постајем, пзвирем. За детерминативно *-u-* и т. д. пример би било ст. слов. *словъ*, којем би био корен *k₁(e)l-u-*, у грч. исти корен у *κλίω*, лат. *cluo*, *clueo*, ст. инд. *ḥró-ti*, *ḥr-nó-ti*.

Норсен је објавио особиту теорију детерминатива, јер налази, да је у неким облицима с преломљеном редупликацијом главни извор детерминативама, на пр. *gur* (*gul*): *gurg* (*gulg*), *mal*: *maln*, *wol*: *wolv*. Персон сумња да би се могло и шта поуздано рећи о том.¹⁾

За неке се детерминативе држи, да су постале од суфиксалних делова неких конјугација и времена. Тако се детерминативно *p* мисли довести у свезу са старопиндјским каузативама на *-pauāmi*. Већина ових облика у ст. инд. припада коренима на *-ā*, тако да је и потребна била повоторина, да би особина каузатива пзашла боље на видик. Творба је отпочела од коренā на *-p*: *stā-p-* (у гот. *stafs*) и после дође наставак обичан у каузатива *-ayāmi*: *stāp-ayāmi*, а после се издваја за корен *dā* као каузативан наставак: *pauāmi*: *dā-pauāmi*, *dhā-pauāmi*, *kse-* (становати): *kse-pauāmi*, још се може видети, да се као каузативно обележје одваја *-apauāmi* на пр. *jāpauāmi* од *ji-* победити.

Оно *s* у ст. инд. дезидеративā често се доводи у свезу са *s* аориста и футура ст. инд. и грч. јез. И корени после с детерминативом *s* добише га из аориста и из дезидератива, процес врло налику онај у нашем језику код глагола на *-исати* у старослов. и у срп., који постајаху од основа грчких аористā *догматиса-*, *канониса-*, *власвимиса-*, који начин глаг. творбе особито у бугар. и у срп. би пренесен и на народно земљиште.²⁾ Као такве примере корена посталих од дезидератива спомињу *ci-kits-* старати се о чем, *ju-gups-* грдити, *ti-tiks-* подносити, *bi-bhats-* ужасавати се, *mī-māns* одме-

¹⁾ Op. cit., стр. 206.

²⁾ Miklosich, Vergl. Grammatik II., 476. - 478.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

равати, пазити на што, а у њима није остало трага од првобитног значења дезидеративнога (в. *Whitney*, Ind. Gramm. § 1040, *Персон* оп. cit. 207.).

Своје студије о коренима *Персон* завршује прегледом добивених резултата, које смо ми у кратко местимице споменули, и изводи, да се јасно може распознати, како више индојевропских корена има елемената, што им не припадају од вајкада, већ су то суфиксалне честице. А то је могућно разумети, кад се има на уму тежња изводних елемената, да се слевају с кореном у једну целину и да после тако диференцовани послуже даље за постајање нових речи. Као што је у грч. из $\kappa\lambda\iota-\nu\omega$ постао нов корен $\kappa\lambda\iota\nu-$, може се мислити, да су и секундарни корени као *kert-* сећи (поред *ker-*), *merd-* (уз *mer-*) трп, *kleus-* чути (*kleu-*) и т. д. постали на исти начин; такав је случај и у лат. *pa-sco* са секундарним кореном *pasc-* (*pas-tum* f. * *pasc-tum*, *pastor* * *pasc-tor*). Ови примери, који су постали у периоди засебних језика, служе као упуство, да и за прајезик, и још у већој мери, претпоставимо таку творбу секундарних корена.

Детерминативе су дакле од две руке: сугласне и самогласне, али за вокалне елементе *e*, *o* у *bherebhero* (ст. слов. *бере-ши*, и *беро-мь* трп. гл. прид. презен.), и *σ* у $\tau\epsilon\lambda\alpha-$, \bar{e} и \bar{o} у *plē*, *plō-* *Персон* вели да тешко могу бити суфиксални елементи, па је вољан с *Фиком* придати их коренима, тако да корени имају двосложну основицу.¹⁾

Као што на корен да постану номиналне основе долазе разни наставци, тако исти корен може имати и разних детерминатива, на пр. *ui-k* : *ui-p* : *ui-s* - *vi brare*, ст. пнд. *cu-c* : *cu-dh* : *cu-bh* сјати, грч. $\Sigma\epsilon\lambda-\delta-$: $\Sigma\epsilon\lambda-\pi-$ желети, надати се; или кад се мењају вокалне и консонантске детерминативе: *dr-em* : *dr-u-* трчати, *bhr-em-* : *bhr u* вретн, кључати, *gl-em-* : *gl-u* слепљавати, збијати у једно (упор. грч. $\tau\epsilon-\tau\rho\alpha\nu\omega$: $\tau\rho\acute{\upsilon}\omega$, $\xi\chi-\phi\lambda\alpha\nu\omega$: $\phi\lambda\acute{\upsilon}\omega$). Неки се пут само самогласна мењају, а сугласна остају: *ter* : *trē* : *tri* : *tr-u-* трпн, бушити, *bherbhr-e* : *bhr-i* : *bhr-u* кувати, вретн; *sker-* *skrē-* : *skr-i-* : *skr-u-* сећи, цепати, одвајати.²⁾

И детерминативе се могу између себе на разне начине комбиновати као год и номинални наставци, тако да на тај начин постаје много секундарних корена; отуда је постао овај најчешћи одношај етимолошки сродних облика корена, али који се

¹⁾ *K. Brugman* у *Grundriss* II, 2 Hälfte, 2. Lieferung 880.—881. и д. пристаје на гипотезу о детерминативама, али одваја од њих елементе за презенску основу“ и пошто то снада у творбу глагол. основа, о томе ће доцније на свом месту бити више говора, в. и *Grundriss* II. В., 1 Hälfte, 19.—20.

²⁾ *Persson*, оп. cit. Од 211 стр. даље.

не могу довести на исту основну форму (*Grundform*), и то *Персон* зове варијација корена. Ваља пазити у етимолошким и граматичким испитивањима на ову појаву, јако раширену у индојевропским језицима; иначе се пде опасности на сусрет, да с једне стране речи, што се могу из исте основне форме протумачити, одвоје, с друге стране да се гледају довести у свезу облици преко проблематичних гласовних закона, а разлика им није у гласов. законима колко у творби основа. Тако комбинованих детерминатива имамо: *ter-g* : *tr-i-g*- трпн, *ter-p*, *tr-ep-* : *tr-u-p-* бушити, трпн, *bher-g* : *bhr-i-g* : *bhr-u-g* вретн; *sker-t* : *skr-u-t*, *sker-d*, *skr-i-d-* : *skr-i-p-* : *skr-u-p-* сећи цепати.

Кад је реч о обичају корена да споменемо мимогред још мишљење *Макса Милера* и *Пола Ренџа*, који се разилазе и међу собом и од ове детерминативне теорије.

Макс Милер у својим лекцијама дељаше корене на примарне, секундарне, терцијерне, само што он најпространије корене сматра за најстарије, а тек гласовним опадањем и променама посташе простије форме. На исту се ствар вратило и у свом делу, од последњих, у којем се трудно да мишљење објасни с помоћу језика, и враћа се номинализму, или како он вели номинизму. О самој теорији како су постали корени, овде нам није место упуштати се,¹⁾ али ради интереса ствари узећемо да у кратко прикажемо како он мисли о развитку корена. Прегледав све теорије *Пола*, *Курциуса*, *Фика* и др., он, вели, не може ни једну сматрати, да је у стању више дати објашњења за санскрт. корене. Али на пр. није с распада да усвоји спомњату *Погову* префиксалну теорију, за коју вели да је и америч. лингвист *Едгрин* местимице усваја, на пр. UGGH остављати из *HA* остављати и предлога *ud*, тако даље усваја *Бенфајеве* разглобе: *VYAY-VJ* — *AY*; *VYANK-VJ* — *ANK* и још додаје и својих, на пр. *TYAG* остављати, уступати од *ti* (меште *ati*) и *AG* — бацати. — У неким случајима опет пристаје и уз теорију детерминатива, да се у крајњим гласовима од корена налазе остаци од других глгол. корена, на пр. *p*, *g*, *dh*. Али за то све је то, вели, недовољно, с тога ваља тражити основнијих и убедљивијих доказа да се објасне санскрт. корени, како их је прибрао *Панини* и прокритиковао *Едгрин*.

Два су узрока развитку корена по мишљењу *Макса Милера*: 1-о *сукцесивно-фонетичко* мењање и 2-о *дијалектичне разлике* још у прајезику.

¹⁾ Критику на његове метафизич. погледе в. у *Zeitschrift für Völkerpsychologie* XX. Band, 3 Heft од проф. *Фр. Миселма*.

Први му је случај такав, кад се сугласно или самогласно мења у друго према општим законима и правилима, по којима бивају промене гласова (он вели и слова, рус. превод стр. 267.). Тако на пр. А се мења у \hat{A} : у DAS употребљавати, и DAS задржати; BAnDH везати и B \hat{A} NDH притискивати, гушити; VAS љутити се и V \hat{A} S јецати, плакати; SAmS хвалити, S \hat{A} S наређивати; таквих промена за \hat{i} и \hat{i} , \hat{u} и \hat{u} , \hat{r} и \hat{r} , вели, дако је наћи гомилама у свакој санскр. граматичици. — А се мења у J: ANG — кретати: JNG исто значење, AG гурати: JG исто значење, AmS сећи у комаде; JS управљати. AS бацати: JSH исто значење. — А се мења у U: KAMP дрхтати: KUP бити раздражен, BHAG, делити на комаде и BHUG јести и пити, MAD ићи напред, радовати се: MUD бити задовољан. — А се мења у E: види ред AG: JG: EG задржати да се не креће; ARDH: EDH расти, MARD: MRED радовати се. Овде увршћује и назализацију корених вокала AS: AmS и AmH и MAmH и MAH; JDH: J \hat{u} NDH, ARG и ARnG.

Променом сугласних и још неких других редовних фонетичко-морфолошких процеса тумачи многе случајеве: кад се корен удвоји и изгуби с краја самогласно: DHA и DHAD, DA и DAD, DHU и DUDH (оставити); с додатком сугласног на пр. у дезидератива: AS и AKSH, NAS и NAKSH, JS и JKSH *Милер* вели, да се исти процес може видети у грчком *καλ-* и *κλη* у *κελκληκα*; *βαλ* и *βλη* у *βέβληκα*, *δαμ* и *δημ* у *δέδμημαι* и т. д., којим он мисли да су постали варијанти корена у санскрту: J и Y \hat{A} -ићи, U и V \hat{A} горѣти, HU и HV \hat{A} звати. Иначе он још много помиње начина и различних форама, с којима се нови резултати индојевропске лингвистике не могу привести у склад, особито што се тиче вокализма, кад он, говорећи о санскртским коренима, мисли да све то вреди и за индојевропске језике, наравно и за прајезик.

Што се тиче дијалектичних разлика, он им придаје као једном од основних принципа којих се држи, тако значење, да, поред фонетичких промена, од њих очекује да му објасне многе загопетке у животу језика. Кад су људи пословали разне послове у друштву или дупали кости, или ломили камење, секли дрва, пратили су те своје радње звуцима KRA, TRA или PRA, т. ј. таким звуцима који постају при нагом отварању усана, зуба и грла, главних улазака и излазака гласа човекова, како он вели. Иницијатива је у овом припадала једном у друштву више њих, и глас је његов, што га је изговарао, надвладао остале, постао општи или се слевао често с онима, што су у исто време од других изговарани. Тако избором индивидуал-

ним мисли да се могу протумачити разлике YUDH борити се и YUG спајати (*manum conserere*), после је фонетичком генерализацијом постао облик YU као прва основа за YUDH, YUG, YAUT и т. д. С \hat{a} m вели да је ипозеза, али да има исто толико права као и друге бити позвана, кад се говори о ономе стању, које се само може ипозетички истраживати. — Дијалектични развитак мисли даље да је могао бити и са сугласн. аспиратама, којих има, у санскрту: *h*, *bh*, *dh*, *gh*, за које је увек тешко одредити, јесу ли и при првој творби корена постојале; њему се чини да је још дијалектичним развитком дошла разлика између G \hat{A} NH и GAVH и GADH, SAH и SAGH и т. д. Том дијалектичном мењању приписује *Макс Милер* и неке разлике корена, по почетку: те је на пр. у неким остајало *s*, у другим се губило: KHAL и SKHAL, KNAD и SKHAD. Тако је вели *sk* прешло у *ks* а и у *skh*, и из првобитног *sk* дошло је *sk* (*k*), *skh*, *kh*, *ksh*.¹⁾

Проф. *Рево* у својем спису *Origine et la philosophie du langage ou principe de linguistique indoeuropéenne* и у монографијама²⁾ расправљао је о првом облику индојевропских корена. Огласујући за једну од највећих погрешака *Боиа*, *Шлајхера*, *Куриуса* и друг., што су *a priori* усвојили етимолошке резултате индјских граматичара, вели: не може се у радовима индјских граматичара тражити веће научне дубине, него што је површан емпиризам могао дати, нити каквих високих и филозофских тежња већ само ту, да метод граматичке наставе усаврше. Први су индјски граматичари од граматике начинили чисто практичку дисциплину, као год први халдејски астрономи од астрономије. Као што је овима било поглавито стало, да тачно изведу деобу времена и године, проматрајући односе небеских тела, тако је и граматичарима био главни задатак, да очувају правилан изговор не само сваке речи по и сваког гласа њихових светих песама, прибраних у зборнике — веде, међу којима прво место по старости припада Рг-веди. Он на једном месту веди: зар се *a priori* није могло посумњати, да ће у таком необично тешком случају природа одати тајне минулих тисућа година, а при првом додору, кад то данас, после толико нараштаја не може још поћи за руком, те наука о језику јако има да чека Коперника и Ђутона?

Не пристајући ни уз теорију детерминатива ни префиксације, *Рево* вели да се корени могу распоредити по облику у групе, тако да се међу њима нађе увек четобаша, главни, а други су му фоне-

¹⁾ В. Наука о мисли, р. превод, 1891., стр. 251. и даље (гл. VII).

²⁾ У *Essays de linguistique évolutioniste*, Paris 1886., у *Revue philosophique* 1889., t. II.

тички варијанти. Овде се с *Максом Милером* слаже у основу, али и не у том, како су текли фонетички процеси. С фонетичком променом јавља се и тежња за одвајањем и по значењу. Тежећи да доведе у свезу фонетичке промене и оне по значењу код корена, он се хвата чак првих основа, кад је језик постајао, и почињући с нагоном, који је управљао интелектуалним развојем у језику, вели да је у сваком језику тај појав обичан, чим се од једнога развије двоје по облику, да се оним инстинктом вођени језици труде, да им и различну употребу нађу. Из латинскога *campus* тим је путем постао фонетички и семасолошки дублет: *camp* и *champ*, из *tabula*: *table* и *table*.

Корени се мењају на разне начине, и *Рено* их групује у више редова, наводећи примере из санскрta, грчк. и латинскога. Да споменемо неколике:

1° кад отпадне пискаво *s* у почетку корена: *skar* и *kar* у санскр. градити, *stan* и *tan* одјекивати, *sras* и *ras* видети; такав је варијанат грч. *μερ* (у *μέριμνα* брига) поред санскр. *smar*, сећати се, латин. *teg* (у *tego*) поред санскр. *sthaḡ* и грч. *στεγ* штитити, заклањати;

2° кад се *r* промени у *l*, појав који он зове лалбадизмом: санскр. *car* и *cal* ићи, санскр. *rabh* и *labh* узимати, тако и грч. *λαμβ* *λαβ*, санскр. *kar* викати и грч. *καλ* (у *καλέω*), звати, викати;

3° с променом вокала у корену, на пр. санскр. *car*, грч. *κελ* (у *κελλω*), лат. *cel* (у *celer*), ићи, кретати се, и лат. *carr* (у *curro*);

4° с губитком назалног сугласног у корену: санскр. *kart* и *krnt* сећи, грч. *σχίξ* (у *σχίζω*) цепенати, сећи, поред лат. *scindo*;

5° с променом и заменом јаким сугласним слабих, или обрнуто:

а) *k, kh, c, ch* (у нас би се изговорило *ч, цх*): *g, gh, h*; *j, jh* (*ч, цх*): санскр. *kar* поред *gar* и *jar*, сви значе викати, санскр. *grabh*, грч. *χλεπ* узимати, брати; латин. *scalp* (у *scalpo* резати), грч. *γρᾶφ* (у *γράφω*) исто значење;

б) *t, th*: *d, dh*, на пр. санскр. *sthā* поред *dhā*, основати, утврдити; лат. *tol*—поред санскр. *dhar* носити;

в) *p, ph*: *b, bh, v*, на пр. грч. *παχ* бити јак и т. д. (у грч. *παχύς*), санскр. *bah* (у *bahu*) исто значење, лат. *plu* (у *pluo*) тећи, пада киша, поред грч. *βρω* (у *βρώω*) извирати, тећи; санскр. *pā* пити, поред *pī-ba* и лат. *bibo* исто значење;

6° заменом екссплозивних-праскавих сугласних аспированих неаспированима истогa реда:

а) *kh, gh, ch, jh, h, c, k, g, c, j*: санскр. *khar* (у *khara* тврди, сух) бити сух; поред грчког *σκληρ* (у *σκληρός*) и *σιε* (у *σιερός*) истог значења:

ghau, hau убијати, поред грч. *κᾶν* (у *καίνω*) исто значење; санскр. *chur* сећи, поред грч. *κερ* (у *κείρω*) и *κουργ* (у *κουργά*), у лат. *cul-ter* исто значење и т. д.;

б) *th, dh* с *t* и *d*, санскр. *sthaḡ* штитити, крпiti, поред грч. *στεγ* (у *στέγω*) и лат. *teg* (у *tego*), исто значење; санскр. *dhūra*, димљив, чађав, поред грч. *τῦρος* исто значење; грч. *θύρα* врата, санскр. *dvar* исто значење;

в) *ph, bh, f, c, p, b, v*, на пр. санскр. *sphur* сјати, грч. *πῦρ* огањ, лат. *pūrus* сјајни, чисти; грч. *σφᾶδ* (у *σφάζω*) убијати, санскр. *bādhi* и *vadh* исто значење, латин. *foet* (у *foeteo*) заударати, поред *pūt* (у *pūteo*), исто значење.

7° с променом групе сугласних *sk* са *kš* (*ξιχ*): грч. *σχαδ* (у *σχαζω*) сећи, одвајати, санскр. *kšad* и *śad*, исто значење; грч. *χαιμαί* (* *σχαμαί*) на земљи, санскр. *kšam* земља.

8° с губитком ливиде у корену, на пр. лат. *trūd* (у *trūdo*), гурати, санскр. *tud*, исто значење, санскр. *part* играти и *pat*, истог значења.

Има још два три случаја, како *Рено* тумачи варијацију корена, али нама је ово доста да изнесемо, како он поступа, и чим је навучао на себе оштре нападе од стране присталица теорије детерминатива (*Виктора Анри* и *Цимера*) Тако у главном стоји с теоријама о облицима корена у данашњој науци о језику. Теорија детерминатива данас још највише има за се, и ако је ствар врло тешка, тако да се мора у највише прилици оставити при секундарним коренима, јер при овом треба имати на уму значење корена, што им припада, а не само које им се може дати, што су то први елементи говора и језика. Није ли сумњиво кад *Фик* онакав скок прави, хотећи да појмове са појаве као шустати, певати, смејати се изведе од звучати, давати глас од себе?

Шлајхер и ранији лингвисти, под утицајем индских граматичара, о коренима прајезика што се тиче вокализма, вељаху да имају проста самогласна, да би се теорија о гуни довела тобож у склад с фактима из језика: и као што су снажењем *a, i, u*, постали пунији самогласи и групе, то онда није у правом корену могло бити *ei* из *i*, за то је *i* кор. ићи у грч. *εἶμι* и лит. *eimi*, *ruk* сјати се а не *reuk*. Ако би се хтело увек бити доследним, онда се за *asmi, smas* може издвојити прост корен *s* кад се из *eimi imas* узима *i*. Облици неким коренима у прајезику флексивном моглоше бити *s, pt, bhs*, али то није очет доказ и да су такви били и као самостални елементи, у периоду корена — речи. За ту се периоду пре може узети облик корену *pet* и *es*, и *ei*, а не *pt, s* и *i*.

Из овога, што се о облику корена говорило, за науку тешко да има већих практичних резултата, као год ни теоријских, јер се не може у њих познати никаких трагова од првих ономаџејских или ускличних речи, каквог мисле многи да су порекла ови елементи, што их зовемо корени. Не може се напано а да се заједно с *Делбриком* не узме и после свих ових огледа: „Само су дане речи. Из њих граматичким операцијама издвајамо корене. Ту нам је лако погрешити, може се различно мислити сада, а различно после о том, шта је истинито а шта је погрешно. Ако икако има места *Бошовой* гипотези, истина је, да је у првобитном језику пре флексије било корена, а што се тиче облика, у ком се може узети да је био корен неки, не стоји ништа поуздано, већ само мишљење научника, како да разгледимо речи индојевропских језика.“ Тако и *G. v Gabelenz* и *Michel Bréal, Paul.*¹⁾

III.

Још нам остаје да речемо нешто о значењу и о врстама корена. Али на самом прагу већ морамо рећи, што се тиче првога питања, да је фантазија у испитивању значења корена (или блаже да се рече домишљање) тек нашла примене, и разуме се уносила у то тамно и тешко питање тешких загонетака. Управо овде се почиње са загометком, која је толико пута загометана, али тешко да ће и кад и ком поћи за руком да нађе одгонетлај. Одредити прво значење коренима, то је што и решити проблем о постанку језика, а пошто је овај до данас још остао без одговора, и ако је од старих Грка све непрестано баш то питање привлачило умне главе и старог и новог доба, историја философије и историја науке о језику овде деле подједнако — неуспех. Дакле најпростији је одговор, да се о првом значењу корена не може ништа поуздано знати, а што је одређивано, што су изиошене поставке од сваке руке и од философа, кад су тражили да уђу у траг, како су постали логички појмови, и одношају мишљења и говора, и од лингвиста-философа, који хотијаху прокрцити пут решењу питања о постанку језика.

Било да су речи постале као угледи и препочици с природних и животињских звукова и гласова — ономаџејом, или да су то усклици, које је човек давао од себе под утицима из спољашњег света или потресима од унутрашњих узрока — а овде мислимо на речи првог говора човека, данас се то не може познати. Исто тако ни значења њи-

хова можда у речима које су из њих постале, нема ни мрве, а то није ништа необично, кад се узме на ум колико је времена протећи морало, од тога доба, па кад се с рода човечанског стала дизати тама незнања и кад је отпочела историја. Научници — палеонтолози и други паходе трагове предмета, којима се човек служио и чак костију човека костура у врло дубоким слојевима наше земље, у пећинама и провалама, где је човек друг био пећински медвед и друге звери, које су давно угинуле. Из терцијерне формације геолошке — или овде где се она додирује с кватернерном, мисле да се човеку може траг палеонтолошки пратити. Кад се не може језик у нових народа пре неколико векова разумети без учења, толико се променно, како ће се знати значење коренима речи, што уђоше у склопове племена језика, данас што постоје? Разуме се да се може мислити овако или онако. Кад *Макс Милер* вели, да је у првим елементима језика — коренима — означена глаголска радња или каквоћа, општи појмови, без и каке ближе одређености, други веде напротив да је конкретност морала бити главна карактеристика говора првога човека, као што је просто и конкретно и његово мишљење морало бити.

Кад предпоставимо у етимолошким речницима спискове корена, већина од ових има значење глаголске радње или каквоће, као ударати, носити, сијати се, звучати, мислити. Радња и каквоћа узете су у апстрактном смислу, одвојено од онога који ради, удара, носи или што се сија, звучи, звечи. Ретко је наћи корен, који се није утиснуо у те калупе с глаголским општим значењем. Да се именује коњ у индојевр. језицима, није прост корен већ с наставком — основа нова; исто тако сунце; првом основа од корена трчати, брзо се кретати, другом од корена, што значи сијати се, тако да је етимологија речи коњ у санскрту, грч. и латинском (*αἶψα*, *ἵππος* и *equus*) „брзи“, а сунцу „сјајно“.

Из ове се апстракције огледало, да се изведе закључак о начину и току мишљења у првога човека, о постајању појмова, као на пр. спомињато мишљење *М. Милера*, који вели у опште да наше сазнавање почиње с општим представама, и тек преко њих дознајемо и именујемо посебне предмете. На ово се најбоље може одговорити речима *М. Бреала*, који вели, да је тешко доћи до концепција првога човека, нарочито по коренима, јер се увек тиче једне породице језика, у *М. Милера* случају индојевропске, а ко зна је ли она и прва и најстарија. — *Бреал* вели, да ми не знамо шта је значило једносложно *bher* (*bhar*, у грч. *φέρω*, дат. *fero*, ст. слов. *беръ*, немач. *bairan* и у *ge-bären*)

¹⁾ Einleitung in das Sprachstudium², 1884, стр. 87. — Die Sprachwissenschaft, 1891, 289.—291.; Journal des Savants 1876, octobre, стр. 614. и даље; Principien der Sprachgeschichte², 1886. XIX. Cap.

у оној перподи прајезика, кад је он састављен био просто из коренâ: да ли носпоца терета или товар, терет, или је значно још што на пр. одојче, које мајка у паручју ноша? Толико је пак поуздано, да нема места у ону стародавну периоду, потпуно тамом застрвену, преносити значење апстраховано, које се јавило, кад се стало говорити *bhar-mi* носим, *bhar-tar* ношач.¹⁾ Тада је *bhar*, дотле самостална реч, постала корен. Овај се прелаз чисто номинално-конкретног у глаголско-апстрактно значење, вели *Бреал*, може посматрати у новим језицима, на тако званим деноминативним глаголима, кад глагол, поставши од имена, обично надмашује име, од кога има значење, апстракцијом. На пр. лат. *monstrum* и *monstrare*, *portus* — и *portare*, *durus* и *durare*. Глагол оставља све оно у овој творби, што је специјално, што је истакнутије. Зар пре флексије није било речи за *сунце*, за *гром*, за *пламен*, него су тек морале постати из глагол. корена с апстрактним значењем сијати, давати глас, звучати и горети? Никако се није могућно сложити с оваким гледиштем, вели *Бреал*, већ ће бити вероватније, да су била имена, па се изгубила да даду места новим, изведеним од корена особитим наставцама. Отуда се може објаснити, што има много синонима да значе ићи, сијати се, одјекивати, јер су то апстракта из старијих апелативних имена. Могла се представа „сијати“ назвати и по сунцу, по огњу и по снегу, зато велики број различних корена а истога значења, који су, ступивши у нове калупе индојевроп. језика, с развртком апстракције прешли у једно опште значење.

Бреал мисли, да бисмо могли прилично бацити светлости на одношаје старинских апелатива и нове граматичке формације, кад обратимо пажњу на такве глаголске корене, којима се у значењу одржало још нешто властито само њима, што им и издаје номиналну природу. Тако се међу коренима у списковима коренâ индјских граматичара наводи корен *sarp* (*serpô* по Фику *Etym. Wb. der idg. Spr.*¹, I., 140), који значи ићи, журити се, гмизати, и који се наводи у санскрт. *sârpâmi* = грч. *ἔγρο* = лат. *serpo*, *serpens* (**serpontm*), а који је могао пре постојати као име змије, па је тек после стао значити гмизати и ходити. Свакако је доста таквих прелаза морало бити у индојевроп. језику, кад је прелазно у флексивну периоду. Томе има као пример паралелан у новим језицима, у којима се може посматрати, како апелатив улази у гла-

голски склоп и даје нов корен, који би, да није генетичко-историјског проучавања језика и поузданих доказа, лако неки писац етимолошког речника могао прогласити за врло стародаван корен и тражити му опште значење. Тако се на пр. франц. примери *rouler*, *roulage*, *roulement*, *roulier*, *rouleau*, *roulette*, *routis* обично прибирају код корена *roul*, који значи обртати, окретати, а он је прави наследник латинске именице *rotula*.¹⁾

Друго објашњење значења првих коренаречи имамо од *Раула де ла Грасери*,²⁾ а које се по својој научној вредности може у многом ставити изнад обадва ранија. Ако је *корен* био *прва реч*, треба знати да је исто тако био и *прва реченица*, и то не реченица састављена из речи или корена, већ така реченица која их заступа, постоји без њих, и чини један прост, недељив створ. То је у свези с потпуно конкретним првобитним стањем духа људскога, којем је стању морао одговарати и језиковни изражај. Испрва човек не саставља своју мисао из склопа више идеја — представа; мисао му је чврста маса, која се не може анализовати. Она је тако сабијена, да се не опажа никака пукотина, разликовање делова. Глагол, подмет, атрибут, допуна, све је изливено одједном. Мисао је ова одиста пре сакривена (латентна) него ли осетна; то је надражај, а израз сваког утиска на чула пре је узвик него ли реч.

Интерјекција у данашњем језику одговара овом поставком замишљеном значењу првог коренаречи. Она је заматак реченици, као што је листу и цвету заматак у пунољку. Интерјекција је субјективна — лична, не казује шта је у стварима, већ шта је у оном који прима утиске од предмета, који их перципије. — Интерјекција је прва реченица цела, а не реч, властита од памтивека човеку, да своје мисли, своје душевно стање искаже. Стародавност њену доказује и то, што је у свима језицима од једнога слога, то је оно оруђе, којем човек прибегава у силним потресима, када језик обично мучи. Из тих зачетака интерјекционалних, чији се број умножио коренима ономаџејским, држи *де ла Грасери*, да су се поступно диференцирала сва језичка средства, којима располажу језици развијени, код којих се после јављају прости корени, корени-речи за разлику од првих коренареченица.

Још с једне стране можемо бацити поглед на то прво значење праедемената језикових, и то стране писмена, слова. Као што је раније било

¹⁾ *Journal des Savants*, 1876, стр. 617.—650.

²⁾ *Études de grammaire comparée: Des divisions de la linguistique*. Paris 1888, стр. 79.—80. и *De la psychologie du langage*, Paris 1889, 19.—20.

¹⁾ Пишемо примере, како их је *Бреал* писао, без промене начина транскрипције прајезика, како гласе нови резултати и, иначе *bher* — и т. д.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

спомена, кад смо напоменули о теорји психијатра Шарко-а о саставу језика, писмени језиков изражај стоји на истом ступњу, и бива по истим психолошким и физиолошким законима као говор, читање и разумевање, а ту мисао сусрећемо у емпиричким погледима на постанак језика америч. лингвиста Хуитина. Код њега находимо ову интересну напомену, кад пореди како се речју и знаком мисао означава, да су ијероглифски системи за изражај мисли узимали знаке конкретних предмета, и тек доцније достигли па тај ступањ, да означе радње и особине. У хинеском комбинација месеца и сунца саставља знак да се обележи *светлост* и *сијати*, *светлети*; у јегипатском ст. две ноге као кад су у кретању означене значе *ићи*, *корачати*.¹⁾ Овај пример споменуемо, што *де ла Грасери*, поредећи ономапопеју у творби корена-речи, овако о том мисли: „Non seulement la graphique, par son procédé acrologique, vient au secours de l' hypothèse de l' extension de l' onomatopée des actions bruyants à celles qui ne le sont pas, mais, en outre, puisque, expression optique de la pensée, elle consiste tout entière dans la reproduction de la forme des objects, ne rend-elle pas naturel que l' expression *acoustique* de la pensée, qui lui est parallèle, consiste dans la reproduction des mêmes objects?“.²⁾

О значењу корена у језицима с флексијом, нема се шта засебно говорити, пошто они чине речима само делове, а колико има у језику осећаја за елементе речи, о том ћемо више имати прилике да говоримо у другом делу нашег посла. Сад још да бацимо поглед на врсте корена.³⁾

Сви се корени индојевропских језика обично деле на две врсте: од једних многобројних постају именице с другим именима и глаголи, тако да су имена с глаголима браћа, а не као деца што стоје према родитељима, нису постали од глагола, већ изишли из истог крила. Обично ову врсту корена зову глаголским. Од оне друге врсте посташе заменице, сви првобитни предлози, савези и партикуле. То су заменички корени, јер, веде, сви скупа казују прономиналан појам, којег имају и ове друге врсте речи. Овако је поделио корене још *Бош*, а уза њ пристају и други. Разлика је нека у томе, што их сви не зову истим именима, већ на пр. *Хајзе*, *Ф. Милер* градивним и формалним, *Куријус*: квалитативни и демонстративни, тако и *Штајнтал*,

¹⁾ La vie du langage (Bibliothèque scientifique internationale, XIV), Paris, 1875, стр. 246.

²⁾ Des divisions de la linguistique, стр. 81.—82.

³⁾ В. Debrück Einleitung 277 и тамо споменути литературу, Whitney-Jolly: die Sprachwissenschaft, 373, G. Curtius, Zur Chronologie², 23 — и д., De la Grasserie, op. cit. 82.—83.; Fr. Müller, Grundriss der Sprachwissenschaft, III Band, стр. 509.

а *Макс Милер* предикативни и демонстративни, најпосле *Шлајхер* још појмовни и одношајни, *де ла Грасери* атрибутивни и прономинални.

О значењу глаголских корена већ је раније била реч, а о прономиналним коренима у опште се узима, да су то више од помоћи језички елементи, да се исказу разноврсни граматички одношаји. *Хуитни* о њима вели: „Заменички корени постоје субјективно, они не показују особину једне ствари, већ управо одношај, особито месни, у којем она стоји према оном који говори; они обележавају ове разлике, које ми казујемо с *овај* и *онај*, *ја овде* и *ти тамо*, *који је овде* и *који није овде* (*јесте тамо*), *ствар овде* и *ствар онамо*, или другогаче речено, они исказују близину или даљину предмета, о којем се нешто вели. Зато им је од природе властито, да не могу бити употребљавани да именују предмете или врсте предмета и ма како у опште да су одређени по својој употреби. Заједно или одвојени, они могу имати разноврсна значења према одношају, у којем треба да је лице или ствар, о којима је реч, према другом лицу или ствари. Само се један предмет зове *сунце*, и неки су предмети *бели*; али нема тога, што не би могло напменце бити час *ја*, час *ти*, час *он*, *оно* према том, како се мења место посматрачево. У томе и јесте заменицама обележје, што могу имати општа само по приликама одређена значења и наравно да према том именују неку ствар, која већ има властито име, замене га, отуда или промина име или у санскрту *sarvanām*, т. ј. реч за све, општа реч“.

Али *Бошова* деоба није остала недарнута, стало јој се забављати, да ли је одиста истинита, не би ли боље било узети, да они нису никака засебна врста корена, и да су заменички — показни постали из глаголски-природних корена. Ова се мисао находи код *Ј. Грума*, *Шлајхера*, *А. Вебера*. Они заменичку основу *та* изводе од *tan* отезати, а личну зам. првога лица *та* од *ta* мерити, а *Шлајхер* држи, да је овако текао развитак значења: мерити, мислити, човек, ја. И *Вилх. Шерер* пристаје, да има истине у неким случајима, о којима је Вебер расправљао. али се разилази од осталих у неким својим назорима.

Особито је мишљење о коренима *Бенфаја*, који узима истина да су предикативни корени језгра коренима, али их одређује уже но *Бош* и други. Њему су глаголи цигло првобитни и оне исконске елементе, који чине основу прајезику, не зове корени већ глаголи, узимајући да су имена млађа од глагола, док је *Бош* тврдио, да постају близаначки од предикативних — глаголских корена. Према таком гледишту *Бенфај* све благо у речима индо-

јевропског језика изводи из глагола. Али да се разуме Бенџајева теорија о коренима, треба знати и његову теорију о наставцима за основу, о чем ће пак бити речи у другом делу. Ово је гледиште и у *Миклошића*.

Делбрик због овог несклада међу научницима, што се тиче одношаја корена по сродству из ове две *Боа*ове врсте, вели, да је очигледна тежња да место двога узму једно. Али зато он пита, може ли се довести у склад с тим генерализовањем историја индојевр. језика а прилози, што их даје у историјској периоди, да их применимо на прајезик, говоре трећој поставци у корист. И да не говоримо о бројевима, чије су порекло и етимологија застрвени тамом, у коју ретки умови продиру и осветле по који кутић, али баш предлоге и речце у опште није могућно извести из оних корена, што их *Пот* уврсти у заменич. врсту, а други хоће још и да их са свим уклоне као самосталну врсту корена. *Пот*, који никако не ће с осталима ни да говори о периоди једносложној, нити води прајезичке конструкције,¹⁾ једна од најзнаменитијих лингвиста-етимолога нашег столећа, издваја предлоге засебно и вели да су sui generis, исто тако стародавни и првобитни као и заменице *Делбрик*²⁾, пристајући уз *Пота*, кори *Грасмана*, што је у *Kuhns Zeitschrift* XXIII, 559 и д. огледао да тражи порекло предлозима, али ипак не одриче ни великог сродства њихова са заменицама. Можда би се и они могли издвојити у засебну групу, узети за њих корене, нову врсту, који су као пратиоци општијих осећања и стоје у свези с интерјекцијама, које се не могу са свим из језика истиснути.

О ОДНОШАЈИМА ИЗМЕЂУ ЕЛЕКТРИКЕ И СВЕТЛОСТИ

Једно предавање проф. *Хенрика Херца* на 62. скупу немачких природњака и лекара у Халделбергу, 1888. године.

Кад је реч о одношајима између светлости и електрике помишља лане најпре на електричну светлост. Али се ми нећемо данас бавити овим предметом. Физичару падају при томе на ум узајамна дејства ових двеју сила, као : обраћање поларизационе равнине електричном струјом, или мењање електричне спроводности под утицајем светлости. Међу тим, у овим појавама не састају се светлост и електрика

¹⁾ В. у *Techemers Internat. Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft*, I Band, стр. 333., шта вели о прајезику.

²⁾ *Einleitung*², 79.

непосредно; обе ове силе посредује *тешка материја*. Ми се нећемо занимати ни овим појавама. Има других одношаја између обе силе, који су тежни, ближи од поменутих. Хтео бих да пред Вама заступам тврђење, које вели: *светлост је електрична појава*, светлост за се, сва светлост, сунчева светлост, светлост свеће, светњака (бубице). Одузмите свету електрику, и светлости нестаје; узмите васпони светлосни етар, па се неће моћи распростирати ни електричне ни магнетне силе. Ово наше тврђење није данашње ни јучерашње; оно има за собом већ дугу историју. Моји огледи у овоме предмету, само су једно зрно у дугоме низу. А о низу бих Вам говорио, не о једном зрну. Доиста није лако говорити о овим стварима у исти мах разумљиво и потпуно подесно. Догађаји о којима говоримо, дешавају се у (празном) простору, у слободном *етру*. Они су по себи руком неоипциљиви, нечујни за уво, невидљиви за око; нашој су свести приступни, али их је тешко описати. С тога ћемо покушати, толико колико се може, да их придружимо оним представама, које већ имамо. Упитајмо се дакле: шта знамо о светлости и електрици поуздано, пре него што покушамо да их ујединимо.

Па шта је светлост? Од времена *Young*-а и *Fresnel*-а ми знамо, да је она таласасто кретање. Ми знамо брзину таласа, и њихну дужину, знамо да су таласи попречни; једном речју ми знамо потпуно геометријске размере овог кретања. Сумњати у ове ствари немогућно је; одрицање овог схваћања физичар не, поима. Таласна теорија светлости, говорећи као човек, извесност је; и њена нужна последица такође је извесност. Дакле је извесно, да цео простор није празан, него је испуњен једном материјом, која је кадра да се устала. Али и ако су нам поуздано познати геометријски односи појава у овој материји, ипак су нејасне наше представе о физичкој природи њихној, и делимично наши су замшљаји о особинама ове материје пуни противности. Држало се, наивно, да су светлосни таласи *еластични* таласи, у упоређењу са звучним таласима. Али еластични таласи у течностима познати су само у облику *уздужних* таласа. *Попречни* еластични таласи у течностима нису познати, не може их ни бити, они стоје у опреци с природом *течног стања*. И тако се по невољи тврдило, да се етар влада као чврсто тело. Када се по томе посматрао неспречени ток звезда, и потражило се објашњење овога, није се могло обићи тврђење, да се етар влада као *савршена течност*. Оба тврђења једно уз друго мучила су разум противречношћу, која љуљаше лепо развијену оптику. Немојмо покушавати да прикријемо ову противреч-

ност; шта више обратимо се електрици, можда ће нам она помоћи, да уклонимо ову тегобу.

А шта је електрика? Ово је без сумње једно крупно питање. Оно занима и људе изван међа уже науке. Већина не сумња да је електрика ту, да је има, она очекује опис, набрајање својстава и сила ове чудне супстанције. За стручњака има ово питање најпре друкчији облик: Има ли у опште електрике? Зар се не могу електричне појаве, и све друге да сведу на својства етра и тешке материје? Ми смо далеко од тога, да одговоримо на ово питање са: могу! У нашим представама игра за цело велику улогу електрика схваћена као материја. А у говору владају потпуно још данас свуда старе, свима лаке, и нама на неки начин омиљене, представе о двема електрикама, које се привлаче и одбијају, и које као да су обдарене нематеријалним особинама да дејствују из даљине. У времену када су грађеве ове представе, славио је Њутнов закон гравитације своје најлепше триумфе на небу; представа о непосредованом дејству била је лака умовима. Електрична и магнетна привлачења бивају по истом закону, по коме бива и дејство гравитације; какво чудо што се веровало, да се ове појаве објашњују најпростије, и да се свде на последњи узрок, кад се претпостави слично дејство из даљине и за њих. Дабогме да се ово променило, кад у овом веку придођоше и узајамна дејства између електричних струја и магнета, која су далеко много стручнија, и у којима играју врло велику улогу *кретање и време*. Настаде потреба да се умножи број и поправи начин дејства из даљине. При томе се све више губила простоћа и физична вероватноћа. Покушало се да се то задобије изналажењем општијих и простијих облика, такозваних *елементарних* закона. Чувени Weber-ов закон најзнаменитији је покушај ове врсте. О истинности његовој може се мислити што се хоће, али укупност ових тежња чини једну целину пуну научне дражи; и ко је једном ушао у њену чаробну област, остао је у њој ухваћен. Међу тим ако ударени пут беше погрешна стаза, онда је опомена могла доћи само од каквог великог, свежег ума, који ступа пред појаве без предрасуда, који полази од онога што је видео, а не од онога, што је чуо, научио и читао. Такав је ум био Faraday-ев. Истина Фарадије је слушао да се каже: при електровању неког тела уноси се нешто у њега, али је он видео, да промене бивају само изван тела, а никако у унутрашњости. Фарадија су учили, да силе просто прескачу тај простор, али је он видео да је за силе од великог утицаја градиво, које је у прескоченом простору. Фарадије је читао, да

зацело има електрика, а препирало се само о њихним силама; па ипак је он увидео, да се дејства ових сила могу да опицају, док о самим електрикама није могао да опази ништа. И тако се обрте ствар у његовом схваћању. За њега су баш електричне и магнетне силе оно, што је ту, што је доиста опипљиво; електрика и магнетизам по њему су ствари, о чијој се егзистенцији може препирати. *Линије сила*, како он зове самоставне замисљене силе, стоје пред његовим душевним оком у простору, као стања тог простора, као напони, вихори, струје, као ма што — то ни он није исказао; али оне су ту, утичу једна на другу, помичу и потискују тела тамо и амо, и простиру се, саопштавају једна другој импурсе од места до места. На замерку, како може имати у празноме простору других стања до потпуног мировања. могаше он да одговори: А је ли простор празан? Зар нас не гони и светлост, да замислимо да је он пун? Зар не би могао етар, који је носач светлосних таласа, бити кадар да прими на се промене, које ми зовемо електричне и магнетне? Шта више, зар се не би могао замислити склад између тих промена и оних таласа? Не би ли светлосни таласи могли бити на пример уздрхтано кретање линија сила?

Довде је од прилике дошао Faraday са својим мислима (са својим концепцијама), слутећи. Није их могао да докаже. Жудно је тражио доказе. Најмилији предмет његовога рада била су истраживања о свези између светлости, магнетизма и електрике. Дивни склад, који је он нашао, не беше онај, који је он тражио. Тражио је и даље, и само дубока старост прекиде ове његове тежње. Од многих питања, која је он себи задавао, понављало се увек питање, да ли је електричним и магнетним силама потребно време, за њихно простирање. Кад нагло начинимо један магнет електричном струјом, да ли се и његово дејство одмах опажа на врло великим даљинама? Или оно наилази најпре на ближе магнетне игле, за тим на даље и најпосле на најдаље? Кад једно тело наизменце брзо електришемо и оделектришемо, да ли се онда мења и сила на свима местима у исти мах? Или колебања силе бивају све доцније, што се више удаљујемо од тела? У последњем случају простирало би се колебање силе као талас у простору. Има ли таквих таласа? Faraday није добио на ово питање никакав одговор. Па ипак је одговор на ово питање тесно скопчан с његовим основним мислима. Ако електрична сила има таласе, који се распростиру у простору независно од њихног извора, онда нам они најјасније доказују самостојност сила, које их граде. Да су ове силе у простору непрекидне, нај-

боље ћемо доказати, ако узастопце пропратимо њихов ход од тренутка до тренутка. Тако исто није неприступачан ни одговор на задата питања. Ове се ствари могу докучити врло простим огледима. И да је Faraday-у пошло за руком да погоди пут ка овим огледима, његове би мисли брзо овладале. Тада би се истакла веза између светлости и електрике још у почетку тако јасно, да би је опазило и дошје око.

Али науци није био досуђен тако лак и кратак пут. Док огледи не дадоше никакво упуство, дотле беше и теорија далеко од уласка у област Faraday-ових мисли. Тврђење, да електричне силе могу бити без њихових електрика, било је са свим противно тадашњим теоријама. Тако исто одбијаше тадања оптика одсудно мисао, да могу светлосни таласи бити другојачији него еластични. Покушај да се опширније разради једно или друго тврђење морао је да личи на узалудну спекулацију. Па колико се онда морамо дивити срећном уму онога човека, који је умео да уведе обе ове мисли у такав склад, да се узајамно подупиру; и да чине заједнички једну теорију, којој се унапред не може одрицати велика вероватноћа. Човек, о коме је реч, јесте Енглец Maxwell. Његов рад, објављен у години 1865. познат је под именом *електро-магнетне теорије светлости*. Ова се чудна теорија не може проучавати, а да се овда онда не помисли, као да у математичним обрасцима борави самоставањ живот са умом, да су они мудрији од нас, мудрији још и од њихног творца, као да нам они више дају, него што се некад у њих унело. Па то и није баш немогућно; то може да буде онда, кад су обрасци коректни у већој мери, него што је пронађач могао о њима да зна. Доиста такви се општи и тачни обрасци не могу наћи, док се оштрим оком не сагледа сваки слаби знак истине, које природа зрачи. Физичару је познато, којој се мети Максвел био упуто. Она је пала на ум и другим научарима, и наведе је Riemann - а и Лоренца на врло сродне, и ако не тако срећне спекулације. Ствар беше у овоме. Кретање електрицитета производи магнетне силе, а кретање магнета — електричне силе; ну та дејства опајају се тек, кад су брзине врло велике. Дакле у узајамним односима између електрицитета и магнетизма налазе се и брзине, а она стална количина, која управља овим односима, јесте опет једна брзина и то врло велика. Њу су најпре одредили разним начином Kohlrausch и Weber чисто електричним огледима, и показало се, — колико то допуштаху тешки огледи —, да је она једнака с другом једном врло знаменитом брзином, с брзи-

ном светлости. Можда је то случајно, али се није могло тако учинити једном ученику Faraday-евом. Њему је то морала бити последица претпоставке, да исти стар посредује електричне силе и светлост. Обе скоро једнаке брзине морале су бити у истини потпуно једнаке. Па онда, најзнатнија оптична константа била је већ у електричним обрасцима. Maxwell је тежио да појача ову везу. Он прошири електричне обрасце тако, да обухватају све познате појаве, ну поред њих још и једну непознату врсту појава, електричне таласе. Ови су таласи (по Maxwell-у) попречни таласи, чија таласна дужина може имати сваку вредност, ну који се простиру у етру увек једнаком брзином, брзином светлости. И сад је Maxwell могао да каже, да у природи има таласа, баш с таквим геометријским особинама, и ако ми писмо навикли да их рачунамо у електричне појаве, него их зовео особним именом — *светлост*. Доиста, ако обарамо Maxwell-ову електричну теорију, онда отпада сваки разлог, да се придружимо његовим назорима о светлости. Или останемо ли при томе да је светлост једна појава еластичне природе, онда губи његова електрична теорија свој темељ.

Али ако приступимо грађевини не обзирући се на назоре, онда видимо, да један део други подупиру, као каменови у своду, а целина чини се, да везује познато над дубоком провалом непознатих ствари. Тешкоћа теорије не допушташе, да јако порасте број њених проповедача. Али коју је једаред проучио, постао је њен приврженик, и у будуће ревно жуди, да овери њене претпоставке и последице. Путем огледа морало се дабогме дуго време задовољити оверењем појединих тврђења; спољњег дела теорије. Ја сам мало пре упоредио Maxwell-ову теорију са сводом, који је сведен над провалом непознатих ствари. Ако ми се допусти, да продужим у овој слици, ја бих рекао: све што се могло учинити за дуго време за појачање овога свода, то је појачање подупирача. Тиме је дата своду могућност да се трајно одржи; ну он имађаше сувише велики распон, да би се на њему смело зидати као на поузданој основи, даље у висину. За то беху потребни особени главни стубови, озидани на тврдом темељу, који ће држати средину свода. С једним таквим стубом могао би да се упореди доказ, да се из светлости непосредно могу добити електрична или магнетна дејства. Овај би стуб осигурао оптични део зграде непосредно, електрични део посредно. Други би стуб био доказ, да електрична или магнетна сила има таласе, који се могу да простиру као светлосни таласи. Овај би стуб, обрнуто, подупирао непосредно електрични

део, посредно оптични део. Хармонично довршење зграде захтева, да се оба стуба озидају, али за прву потребу довољан је један од њих. Први се још није могао да почне; а за други се успело, да се нађе поуздан ослонац; темељ је ударен довољно широк; један део стуба већ је озидао, и радом „многих благословених руку“ домаћиње он скоро сам свод, и примиће на се овај део зграде, који тек треба да се подиже (зида).

Овде сам ја био тако срећан, те сам могао суделовати на томе раду. Овоме имам и да благодарим што имам част, да смем данас пред Вама говорити; ово ће ме дакле и извинити, што ћу покушати, да свратим Вашу пажњу само на овај један део зграде. Дабогме да ме приморава краткоћа овога часа, да против правичности прескочим радове многих научника; не могу да Вам покажем, како су моји огледи били многостручно припремљени, како су већ близу њиховом извршењу били дошли поједини радници.

Да ли је било збиља тако тешко доказати, да је електричним и магнетним силама потребно време за њихно распрострањање? Зар се није могла испразнити једна *лајденска боца* и непосредно посматрати, е да ли трзање удаљеног *електроскопа* бива доцније? Зар није било довољно, у истом смеру пазити на магнетну иглу, када се на некој даљини нагло начини један електромагнет? Диста и раније су чињени ови и слични огледи, па се није нашао никаква разлика у времену између узрока и дејства. Каквом приврженику Максвелове теорије мора се то чинити као нужна последица, условљена огромном брзином распрострањања дејства. Пуњење *лајденске боце*, силоу магнета, можемо опазити само на умереној даљини, рецимо на десет метара. Толики простор прелази светлост, дакле по теорији и електрична сила, у тридесет милијунитом делу секунде. Толики делић времена ми не можемо мерити, ни видети. Али је још горе, што немамо ни знаке, којима бисмо могли довољно тачно омеђити тајав делић времена. Кад хоћемо да измеримо неку дужину тачно за десети део милиметра, не смемо почетак обележити широком пртом креде. Кад хоћемо да одредимо време за хиљадити део секунде, неразумно је, да му почетак означимо ударом у велико звоно. Испражњавање *лајденске боце* свакојако је изванредно кратко за наше обичне појмове. А то је оно већ за цело ако траје на пр. тридесет милијунити део секунде. Па опет би оно било за наш смер још одвећ дуго, више но за тисућу пута. И овде нам опет природа пружа једно тачније средство. Одавно знамо, да испражњење *лајденске боце* не бива *непрекидним*

током, да је шта више у њему, као у удару звона, велики број осцилација, тј. електрицитет прелази с једнога облога на други, колеба се између њих у једнаким периодима. Електрицитет је кадар да се угледа на еластичне појаве. Трајање сваког појединог колебања много је мање од трајања укупног испражњења; близу је памети, да се поједине осцилације употребе за знаке. Али на жалост траје најкраћа посматрана осцилација милијунити део секунде. У времену једног таквог клата распростире се његово дејство већ преко три стотине метара; у смерном собном простору оно се мора опазити у исто време са осцилациом. И тако није могло да помогне оно што је било познато; морало се сазнати штогод ново. Ту је помогло искуство, да колебање рађа не само испражњење *лајденске боце* него у особито zgodним приликама и испражњење сваког електричног спроводника. Ове осцилације могу да буду много краћег трајања него код боца. Кад се испразни кондуктор електричне машине, онда се побуђују осцилације, чије трајање пада између стотмилијунитог и хиљадумилијунитог дела секунде. Диста ове осцилације не чине дуготрајан низ, има их само неколико трзања. За наше би огледе било боље кад би било друкчије. Ну могућност успеха дата нам је већ тиме, што добивамо ма само и два три тако оштра знака. И у области звука могли бисмо клепалима да начинимо музику, кад не бисмо имали дуге гласове свирада и жица.

Сад имамо знаке, за које тридесетмилијунити део секунде није кратак. Али би нам они мало помогли, кад не бисмо били кадри, да опажамо њихова дејства на даљини од прилике десет метара. За ово имамо једно врло просто средство. Тамо, где хоћемо да опажамо силу, намештамо електричног вођу нпр. једну жицу, која је прекинута малим размаком за електрични светлац. Сила, која се брзо јавља и нестаје, покреће и електрицитет у вођи и производи електричну варницу. И ово средство морало је да нам пружи искуство; умовање га не би могло заиста предвидети; јер су варнице микроскопски мале, једва један стотинити део милиметра, а не трају ни милијунити део секунде. Чини се да је немогућно, скоро противно чистом уму, да се оне могу видети, али их сачувано око може да види у мрачној соби.

О овом танком кончићу виси успех нашег предузећа. Најпре нам се намеће тма питања. У којим су приликама електричне осцилације најјаче? Ми морамо пажљиво пронаћи ове прилике и користити се њима. Какав ћемо облик дати поменутом спроводнику, као најбољи? Можемо узети

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

праве и кружне жице, и друге облике; појаве ће испасти увек мало друкчије. Кад се решимо за облик, коју ћемо величину изабрати? Брзо се увиђа, да она не може бити ма која, да не можемо испитивати свако колебање истим вођом, да између њих има размера, која нас подсећа на резонанцу у акустици. И најпосле у колико разних положаја можемо да наместимо истог вођу према правцу колебања. Брзо увиђамо да су тада светлаци час јачи час слабији, час их са свим престане. Не могу рећи да Вас забављам овим појединошћима; у великом складу, оне то нису за радника на овом пољу. Оне су особине његова оруђа; а како радник познаје своје оруђе, онако ће њиме извршити свој посао. Проучавање оруђа, — дубље улажење у поменута питања — чинило је главни део рада, који је требало савладати. А пошто беше обављен овај део, главно питање решавало се само собом. Дајте физичару довољан број акустичних виљушака, довољан број резонатора, и захтевајте да Вам докаже, да је звуку потребно време за распрострањавање, па он неће наићи ни на какве тешкоће ни у маломе собном простору. Он ће намести једну виљушку ма где у соби, слушаће с резонатором на разним местима у простору и оцењиваће јачину звука. Он ће показати да је та јачина на неким местима врло слаба, показавће да то долази отуд, што се свако клађење (па тим местима) потиरे другим, које је доцније пошло ну долази до исте мете краћим путем. Ако је за краћи пут потребно мање времена, него за дужи пут, онда распрострањавање (звуча) бива са временом. Задато је питање решено. Али нам акустичар показује даље, да се тиха места понављају у једнаким размацима, он отуд мери *таласну дужину*, и ако зна трајање једне осцилације виљушкине, добиће отуд и *брзину* звука. Не друкчије, него са свим тако радимо ми с нашим електричним клађењима. На место виљшке метнућемо вођу за осциловање. У место резонатора узевћемо нашу прекинуту жицу, коју можемо назвати *електрични резонатор*. Тако опажамо, да он на неким местима у простору има светлац, на другим не; налазимо да се мртва места понављају правилно; — доказ да распрострањавање бива с временом; таласна дужина може и да се мери. Упитајмо се, јесу ли нађени таласи уздужни или су попречни. Држаћемо нашу жицу у два разна положаја на истом месту у таласу; једанпут нам она одговара, други пут не. Више нам није ни потребно; питање је решено, таласи су *попречни*. Неко пита за њихну брзину. Помножићемо измерену таласну дужину са израчунатим трајањем једне осцилације, и налазимо брзину; она

је блиска брзини светлости. Ако сумњате, у поузданост рачунања остаје нам још један пут. Брзина електричних таласа у жицама исто је тако огромна; с њоме можемо директно упоредити брзину електричних таласа у ваздуху. Ну брзина електричних таласа у жицама мерена је још одавно директно. Ово је било тим пре могућно, што се ови таласи могу пратити на врло много километара. Тако добијамо посредно чисто експериментално мерење наше брзине, и ако резултат испадне и несавршен, опет то не противречи ономе што смо добили.

Сви су ови огледи у основи врло прости, ну они ипак воде са собом најзнатије последице. Они бришу сваку ону теорију, по којој електричне силе прескачу простор, не требајући за то никакво време. Они су весници славне победе Максвелове теорије. Она не везује више удаљене природне појаве. Кома се пре чинило, да су њене мисли о суштини светлости вероватне, томе је сада тешко напустити ове *мисли*. У толико смо успели. Ну ваљда ће се моћи што год и без теорије. Наши огледи врзу се већ на средини теориске споне између области светлости и области електрике. Близу је памети, да пођемо неколико корака даље и да покушамо да сиђемо у област познате оптике. Згодно је да манемо теорију. Природа има много пријатеља радих да сазнаду суштину светлости, који би могли да разумеју просте огледи, а за које је Максвелова теорија ипак затворена књига. Али и економија науке захтева, да се избегну странпутице, где има прави пут. Ако можемо помоћу електричних таласа да произведемо електричне појаве, онда нам не треба никаква теорија за посредовање, средство се обелодањује самим огледима. У ствари, такви су огледи могућни. Наместићемо електричног вођу, који изазива осцилације у жици врло великог издубљеног огледала. Тиме ће таласи бити скупљени, и упутиће се од огледала даље као снажан зрак. Ми донста не можемо овај зрак ни видети нити га можемо опазити непосредно; његово се дејство показује тиме, што изазива ед. светлац у вођи на који наилази. Ми га дакле можемо видети, тек кад наоружамо наше око електричним резонатором. У осталом он је прави светлосни зрак. Можемо га скренути на коју хоћемо страну, обраћањем огледала; можемо наћи пут, којим даље иде; можемо доказати, да је овај пут прав. Ако му препречимо пут телима, која не спроводе електрицитет, зрак неће проћи кроз њих; та тела имају сенку. Ну, она не уништавају зрак, она га одбијају; можемо поћи за њим и уверити се да се покоравља закону одбијања светлости. Ми можемо електрични зрак исто онако предамати, као светлост. Да би

се светли зрак преломио пропуштамо, га кроз призму, тада он скреће са правог пута. То исто чинимо и овде, и са истим успехом. Само према премерама (димензијама) таласа и зрака морамо узети врло велику призму; с тога је правимо од згодног градива нпр. од смоле или од асфалта. А најпоследње можемо на нашем зраку опажати још и оне појаве, које су до сада посматране само на светлости: поларизацију. Намештамо згодно начињену металну мрежу на пут, којим зрак иде, и тиме изазивамо електричну варницу у резонатору, да се угаси или да засветли, по истим оним законима, по којима се гаси или засија видно поље поларизационе справе при уметању кристалне плочице.

Тoliko огледи. Већ кад их грађимо, стојимо сасвим у области науке о светлости. Кад их спремамо, кад их описујемо, већ не мислимо више као електричари, него мислимо као оптичари. Ми не кажемо више: кроз вођу тече електрична струја, електрицитет се нагомилава; ми говоримо само о таласима у ваздуху, видимо како се укрштају, раздвајају, састају и јачају или се слабе. Полазећи из области чисто електричних појава, доспели смо корак по корак до чисто оптичних појава. Превој смо прешли; пут се спушта, и прелази у равницу. Вежа између светлости и електрике, коју је теорија нагађала, предвиђала, начињена је, уму схватљива, природном духу разумљива. На највишој тачки, до које смо доспели, нависини самога превоја, отвара нам се далеки хоризонт у обе области. Чини нам се да су веће, него што смо до сад мислили. Област оптике не обузима само оне старе таласе, који се мере мајушним деловима милиметра, она добива таласе, чија се дужина мери десиметрима, метрима, километрима. Ну и поред овог увећања, чини нам се она одавде у области електрицитета као шипка уз бубањ. Електрицитет добива овим највише. Електрицитет налазимо на тисућу места, где до сад нисмо о њему имали ни трага ни гласа. У сваком пламену, у сваком светлом атому видимо електрични удео. И кад тело не светли, само ако зрачи топлоту, оно је легло електричних појава. И тако област електрицитета обухвата целу природу. Она се примиче и нама самим; ми докучујемо, да имамо у ствари једно електрично оруђе: око.

Ово је посебични поглед на ниже. Исто је тако благодаран наш поглед с овога места на више, ка високим врховима, ка општој мети. Овде нам се истиче питање о непосредованом дејству на даљину у опште. Има ли га? Од свију, које мислимо да имасмо, остаје нам једино гравитација. Да ли нас и она вара? Закон, по коме дејствује

чини је сумњивом. На другој страни налази се питање о суштини електрицитета. Кад га гледамо одавде, оно нам је заклоњено јаснијим питањем о суштини електричних и магнетних сила у простору. Одмах иза овога уздиже се огромно главно питање о суштини, о особинама оне средине (медијума), која заузима простор, етра, о његовој грађи, о његовом мировању и кретању, о његовој коначности или бескорачности. Све се више чини да ово питање надмаша сва остала, да нам познавање етра мора обелоданити не само суштину пређашњих *imponderabilia*, него и суштину старе материје, и њихних најприснијих особина: *теже и ленивости*.

Језгро прастаре физичне научне зграде сачувано нам је у речима, да је све створено из воде, ватре.... У данашњој физици преоблађује питање, да ли није све у свету створено из етра? Одговор на ово питање, то је крајња мета наше науке, физике. Он је, да се држимо наше слике, последњи, највиши врх наше планине. Да ли ће нам поћи за руком, да ивада ступимо на један од тих врхова? Кад ће то бити? Да ли скоро? Не знамо. — Али ми смо добили један ословац за наша даља предузећа, који је за један ступањ виши од досадањих; овде се пут не прекида клизавом, стрмом стеном, него чини се да је бар најближи део узбрдице благо нагнут, и између стена има и путања, које нас воде на више; има много вредних и уметних радника; па зар можемо друкчије но с пуном надом ићи на сусрет успесима будућих предузећа.

По одобрењу проф. Херца
превео с немачког
Стев. Марковић.

СОБНИ ВАЗДУХ

Милостива природа дала је човеку у довољној количини ваздуха и светлости, али о изобиљу и ваздуха и светлости не може бити говора у зимњим месецима. *Квантитетом* ових животних потреба можемо у опште бити задовољни, али *квалитетом* не баш увек. Као најповаренија врста ваздуха — о ком ће овде и бити говора — рачуна се обично собни и шталски ваздух.

Пређе се веровало, да се шталски ваздух може у главном свести на два узрока: на умањавање кисеоника, и на умножавање угљене киселине. Један човек поквари за један сат процесом дисања и испаравања 20—30 куб. мет. ваздуха; па чак и у простору од 160—240 куб. мет. може се наћи поварена ваздуха, који поквари

једно лице за 8 часова боравка у њему. За један час производи једно лице 20 литара угљене киселине. Тако би се у једној соби од 200 куб. мет. после дисања од осам часова садржина угљене киселине у ваздуху морала попети од 0.0005 на 0.0013, само кад се не би та сразмера постепено поправљала ваздушном струјом и при затвореним вратима и прозорима.

Из овога рачуна види се јасно, колика се количина угљене киселине накупи у школским собама, које су начичкане децом. Брајтинг је нашао, да је у једној школској соби, коју посећиваше 70 ученица, у почетку предавања било 2.21% угљене киселине, а на свршетку предавања 9.36%. Дуго су време угљеној киселини приписивани знаци болести школске деце, као што су: бледило, тромост — злогоља, главобоља. Али нови опити уверавају нас, да су томе узрок *гасовите масне киселине*. Ови продукти, које човечији организам сам лучи, назвати су *самоотрови*. Они се помешају са собним ваздухом, и тако долазе у додир са собним предметима, као што су: дуварови, под, намештај, одело, прашина итд. и упијају их у се. Овако апсорбовали ови самоотрови нису нам штетни. Али чим их се много ослободи из нашег тела, тако да поменути предмети нису у стању сву количину апсорбовати, онда нам постају штетни. Ослобођење самоотрова бива утицајем топлоте и влаге. Онај непријатни задах, што се осећа нарочито од пећи које се први пут ложе, долази од самоотрова, који се — ослобођен топлотом — распростире по соби; ми га с ваздухом заједно удишемо, те нам на тај начин шкоди здрављу. Највећа опасност овог малог непријатеља нашег живота лежи у томе, што се, при непрестаној промени температуре и влаге, све више умножава, и доспева у наш организам.

„Чим количина овог самоотрова достигне велики степен у собном ваздуху, сналази оне, што седе у соби, нека непријатност и раздражљивост; а главобоља, стуживање, најпосле и изнемогност, неизбежне су последице тога. Зато никад не треба пустити да се угљена киселина намножи преко мере. Кад би овако покварен ваздух ушао нагло у школске собе, у дворане за играње и давање концерата, и у опште, у собе где се скупља много лица, то би за самоотровом дошле страшне последице; а овако се пак полако навикавамо на њ непрестаним седењем; ну ипак тешко дишемо, кажемо да је ваздух несносан, осећамо оскудицу чиста ваздуха и тужимо се на главобољу. Ово су јасни знаци *хроничког самоотровања*, за којим не-

избежно долазе разноврсне грозничаве и заразне болести.“ Дужим удисањем овако поквареног ваздуха самоотров дође у телесне сокове, а поседица тога јест малаксалост (немоћ).

Вода има велику подобност за апсорбовање овог невидљивог непријатеља нашег. Водени талог што се скупља на окнима, представља њихову концентрисану мешавину.

Пси и питоми зечеви врло брзо угну од ових непријатеља живота. Француски научници Brown-Séguart и d'Arsoval чинили су опите с једним оваким антропоксином (људским отровом). Они су згуснули издисани ваздух, за тим су га растворена у води убризгавали по једну дозу под кожу осамнаесторици зечева. Од њих 18, на којима се вршио опит, угнуло је њих 17 између 12 и 24 часа. *Али се доказало, да и самим удисањем овог самоотрова наступа смрт.* Тако су направили читав ред затворених кавеза, а све су спојили цевима. У сваки кавез метнули су по једног питомог зеца, пак су онда само у први кавез пуштали чистог ваздуха помоћу гасометра. Према томе у остале кавезе ишао је онај ваздух, који је већ покварио зец у првом кавезу. Зец у последњем кавезу удисаше дакле покварен ваздух од свих предњих зечева. Овај је већ другог дана угнуо. Претпоследњи угнуо је трећег дана; онај пред њим четвртог. . . и тако је ишло редом до трећег кавеза од почетка. Зец у овом кавезу издржао је осам дана. Први зец, који је удисао са свим чист ваздух, и други, што је удисао ваздух покварен само од првог, остали су у животу.

Овим је утврђен доказ: да све животиње од овога гаса гину, и да дисани ваздух садржи у себи антропоксина, те да овај, већ у мањој мери, уништава живот.

Из овога опита излази, да овоме самоотрову морамо особиту пажњу поклонити. Ако је истина, да се овај самоотров показује у виду склоности ка грозничавим и заразним болестима, то онда можемо лако појмити и себи разјаснити, што у понеким пределима бесне готово сваке године такве болести међу децом, нарочито зими. Чудновато је, како се многе куће по селима врло мало проветравају. Тако по неким селима може се наћи кућа, чији су прозори и у сред лета, за време највећих припека, херметично затворени. А каква би тек „бесмислица“ била, кад би зими отворили прозоре?! Зар да на тај начин троше топлоту, која је зими тако потребна?!

Како онда могу бити здрава деца, кад она удишу место чистог ваздуха, ваздух пун киселина, прашина, па разуме се и ваздух пун разноврсних микроорганизама? Ово се не да појмити.

Против самоотрова, о коме се не може још ништа одређено рећи, можемо се помоћи само честим проветравањем соба.

(Oesterreichischer Schulbote)

Јов. Кангрга.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

КЊИЖЕВНЕ ОБЗНАНЕ

Jagić V. *Das Byzantinische Lehrgedicht Spaneas in der kirchenslavischen Übersetzung von — —, wirklichem Mitgliede der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Wien 1892. In Commission bei F. Tempsky, Buchändler der kais. Akademie der Wissenschaften.* — На 8-ни стр. 42, На крају стоји „Ausgegeben am 19. August 1892.“ — Ово је 8 свеска CXXVII књиге „Sitzungsberichte“ бечке Академије.

Може се слободно рећи, да старој књижевности, заједничкој Србима и Бугарима, бољи дапи свиђу. Правац, којим су текла испитивања и проучавања на њој, у неколико је промењен и окренут правилнијему путу. Досадашње издавање рукописа просто онако, какав се нађе, без икаквих тумачења нејасних места, изазива потребу изналазка ориџинала, те се тим долази у тешњи додир с византијском литературом, која беше богата и као да једини извор нашој старој литератури. Тај додир и насланање на византијску литературу учини, да и византиолози обрате већу пажњу на нашу стару књижевност, на коју се већ почиње гледати другим очима, као на помоћницу за проучавање и рестаурисање византијске литературе. То већ посведочава и извесна Крумбахерова „Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches“ (527.—1453.),¹ у којој указује и на словенске преводе; а још боље утврђује Крумбахером ове године започети часопис „Byzantinische Zeitschrift“, од кога су ове године већ изишле две свеске, а из којих се види то јасно. У првој је свесци и Јагићев рад о „Мудром Акиру“. У нас се на жалост врло слабо осврће на то, што изиде у туђини, па се с тога ваља да и ћутом прешло и преко овога часописа, о ком би бар они, који се баве византијском литературом и историјом, требало да проговоре.

Сем ове нове улоге, коју доби црквено-словенска литература или боље заједничка литература Срба и Бугара, сваким се даном боље и јаче расветљује њено унутрашње благо и открива једно по једно умно дело наших старих радника, о којима се и није ни знало да постоје у нас. Једно тако ново да кажем, питање, искрсе овом новом

радњом проф. Јагића, који нам откри још једно преводно дело — Спанеју.

А шта је Спанеја?

Византијска литература познаје неколико учних, дидактичних песама. Таква је песма и „Спанеја“; у њој су као савети старијега млађему. Она је била и драга лектира, што сведоче многи преписи. До сада их је познато неких 16, а биће без сумње и више, и е да се проналаском још кога рукописа могадне васпоставити првотни рукопис и утврди: ко је писац његов и коме је он намењен. У најновије доба, у исто време када се појави и проф. Јагића радња о Спанеји, изишла је у другој свесци „Byzantinische Zeitschrift-a“ радња John-a Schmitt-a „Über den Verfasser des Spaneas“. (стр. 316.—332.). Шмит нам на основу њему још приступних осам рукописа (до њега је било само осам познатих) расправља спорно питање. Досадашње мишљење Legrand-a, да је узалудан сваки труд о том изналаску, као да је преран био, јер нам Шмит као доста поуздано потврди досадашњу само хипотезу Sathas-a: да је писац Алексије († 1142.), син цара Јована а унук цара Алексија. И тај писац Алексије, који је неко време и с оцем владао, исписа свом сестрићу (сину сестре близнакиње Марије, удате за Јована Рогера) ове савете. Из посвете и увода у песму види се, да је младога принца Спанеја (?) свим жаром свога срца волео, да му је он био једина утеха у невољи и да га је хтео поучити, да не прође као ујак му! Ово још утврђује што из неколиких фраза изводи, да је првотно заиста и намењено било за васпитање принчево, па доцније у преписима измењено. О овој дидактичној песми византијске литературе проговорио је Крумбахер у својој литератури, у којој је навео на стр. 398. и литературу тога предмета.

И та тако омиљена дидактична песма нађе и у нас на југу преводиоца и преписача. У нас је преведена просом, у њој је „die poetische Färbung des Originals gänzlich verwischt, der slavische Text macht den Eindruck eines ganz schmucklosen prosaischen Auszuges aus dem griechischen Originalwerk“ вели Јагић, али одмах за тим додаје: „Uebrigens müssen die Byzanthologen erst feststellen, ob dieser Auszug wirklich von dem Slaven herrührt, ob nicht eine ähnliche Umarbeitung schon im Griechischen vorhanden war“. — Од ове просне „прераде“ позната су Јагићу два слов. рукописа. Да ли их још има, поуздано се не може тврдити, јер је много

¹ Ова је литература изишла 1891. године у Минхену, као први део IX књиге Милерова „Handbuch der klassischen Alterthums-Wissenschaft“.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

још благо изван очију научничких! Од та два рукописа: један је из XVII. века, а други из XVIII., али је по свој прилици први превод у нас бар у XVI., ако не још у XV веку постао, и то мисли Јагић да је учињен негде на југу у крајевима, у којима је грчки језик био у превази. Грцисми у рукопису на то упућују.

Познати старији рукопис (А.), по ортографији, гледајући на спољне знаке, био би српске рецензије, али прегледавши га одмах се опажа траг средње редакције. Тако налази се: *кости мою м. мое*, што показује, да беше у рукопису *мож* место *мо* или *моел*, на српски преписач, не гледајући на садржину, промени на *оу*. Таких има примера још. На неким местима задржао је *ж*, а на неким је заменио *џ*-ом, иначе је *оу*. Неколико је примера 3. лица множине на *оу* м. е, а обрнуто *се*, што треба да одговара *сж(ть)*. Има још неколико карактерних црта, као *џ* м. а, компаратив са префиксом *по*, употреба грчке свезе *оти* (= *ὄτι*) и т. д. — Овај је рукопис Јагић нашао у заоставштини Миклошићевој; овоме је служио при изради његова великога „Lexicon palaeoslovenico — græco — latinum“ (1862—1865), у ком је под сигнатуром *Misc.* Миклошић га држи за рукопис XVI. века и српске рецензије (стр. XIV. његова речника). У овом је рукопису између осталога и *Physiologus*.

Други рукопис (В.), Јагићу познат преко Серафскога, својина је митрополита Михаила. Он је већ слободна српска прерада некога старијег рукописа, који ће бити сродан рукопису А. Овај рукопис нема ни *џ* ни *и*, а *џ* често замењује пуним гласом а, х често испушта, а и рђаво ставља, што је карактерни знак и XVII. века. е нарочито босанских писаца.

Сем описа оба рукописа Јагић претреса словенски текст тих рукописа. Како грчког оригинала не нађе, то је за потребу византиолога, указавши на она места, која су слична с познатим грчким текстовима, додао и грчки превод нашега текста. Анализу је ову поделио на шест делова: У првом аналише натпис, у другом увод, у трећем поуке, у четвртном еписоду о Ровоаму, којом се потврђује поменути у поукама изрека, да треба старије слушати а не претпоставити их савету млађих; у петом је продужено анализане опомена или савета. Свега их је 32. Да ли је овим и грчки оригинал завршен, питање је. Шести део посветио је додацима рукописа В., којих нема у рукопису А., а који неће бити, да су припадали Спанеји. Ови додаци много подсећају на опомене оца сину, нешто и на мудре изреке Акирове. Једно седам подсећају са свим на оне већ раније штампане Јагићем у

„Разум и философија“ (Споменик XIII): бр. 19 стр. 59 (овамо 7), бр. 38, стр. 72 (2.), бр. 32, стр. 94 (16.) бр. 67, стр. 45 (18.) бр. 90, стр. 47 (19. у опће). бр. 8, стр. 55 (29.) и бр. 38 стр. 95 (само први део 33).

На крају је као „Anhang“ оштампан из рукописа А. (у рукопису л. 26^b—31^b „Спанеја“, чији је натпис: „Жалостъ праведна Спанеџо како учаше съ жалостію сѣна своџего“.

Беч.

Ђ. С. Ђорђевић.

Latinska slovnica за гимназије. Sastavio Ivan Pavec, kr. gimnazijski profesor u miru. Treće pregledano i pokraćeno izdanje. U Zagrebu 1891. Str. 361.

(СВРШЕТАК)

§ 30. „Мјесто *-a*, *-um* имају *-ia*, *-ium*: 2. Svi pridavnici treće sklonitbe s osnovom na samoglasnik (§ 27. II) *acria acrium* od *acer acris acre* oštar, *dulcia dulcium* od *dulcis dulce* sladak, *felicicia felicitium* od *felix sretan*, *clementia clementium* od *clemens blag*.“

С овим правилом испоредимо ово (такођер у овом §-у):

„*-a*, *-um* имају б) *pridavnici* s osnovom na *suglasnik* n. pr. *cicorum, divitum, memorum, pauperum, principum, vigilum*.“

Ова су два правила написана различном логиком и консеквенцијом. Јер кад *pridavnici* s osnovom на *suglasnik* имају *-a*, *-um* (н. пр. *veter-a, veter-um, cicur-um, divit-um* и т. д.), а *pridavnici* s osnovom на *samoglasnik -ia, -ium*, онда би се морало творити: *acri-ia, acri-ium, dulci-ia, dulci-ium* и т. д.

§ 30. 2. Опазка. „Od pridavnika, koji amo spadaју, ima samo *vetus* podpuni plural srednjega spola“. — Требало је назначити, како овај плурал гласи, т. ј. *vetera, veterum* и т. д. А то је требало зато учинити, што нигде напред није назначено, како *gen. sing.* од овог важног адјектива гласи. Тек у идућем §-у 31 има назначен само *abl. sing. vetere*.

§ 31. „U *ablativu sing.* имају *-i* мјесто *-e*: 2. Svi pridavnici, pak pridavnički participi s *vokalskom osnovom*, dakle: *acri, dulci, felici* itd.“

Уз ово правило узмимо још ово: „*-e* имају б) *pridavnici* s *konsonantskom osnovom*: *caelibe, paupere, principē* itd.“

Ни ова два правила нису написана истом логиком и консеквенцијом. Јер кад „*pridavnici* s *konsonantskom osnovom*“ имају у *abl. sing.* *-e* (*caelib-e, pauper-e* итд.), а „*pridavnici* s *vokalskom osnovom*“ *-i*, онда би ваљало творити: *acri-i, dulci-i, felici-i* итд.

§ 35. „Na treću sklonitbu спадају и *dvie* *jednosložne osnove mužkoga spola* на *-u, grās ždral* i *sasvinja*“. Ове две речи јесу управо *communia*, и много

су чешће *feminina* него *masculina*, а особито *grus*. У Ellendt-Seyffert-a, изд. 35., год. 1891, стр. 22 читамо: „*Grus, uis der Kranich, und sus, uis das Schwein sind (nach dem bessern Sprachgebrauch) feminina.*“ У Koziol-a гласи § 78. „*die beiden Wörter mit ein-silbigem A-Stamme sind in der Regel Feminina, doch wird sus auch als Masculinum gebraucht.*“

§ 36. „*Mužkoga su spola samostavnici s osnovom na l, n, r, s. Izuzetci: Srednjega su spola: a) samostavnici na men, ur, us.*“ — Је ли „*srednjeg spola*“ *mus mur-is* миш, коју реч писац има у §§ 25 и 29? Је ли *srednjeg spola lepus leporis* зец? А могли бисмо заштити за род и *samostavnika vultur* орлушина; да ли је *neutrum*? Овде уједно и то да напоменем, да није подесно, да се најпре каже: „*Ženskoga su spola samostavnici: b) arbor, linter i tellus*“, а одмах за тим: „*Srednjega su spola: a) Samostavnici na men, ur, us.*“

§ 37. „*Ženskoga su spola samostavnici, koji prave nominativ pridievši osnovi -s. Izuzetci: Masculina su: 1. Samostavnici, kojim se i krajnjega sloga osnove mienja u nominativu и e: caespes caespitis busen, vertex verticis gora.*“ Супстантивима *caedes, clades, nubes* итд. „*mienja se i krajnjega sloga osnove u nominativu и e.*“ То изреком каже и писац у првом главном правилу о основама на *i*, које гласи: „*Osnovam rieči mužkoga i ženskoga spola pridieva se u nominativu s, pred kojim se samoglasnik i često mienja и e; n. pr. osnova civi nom. civis (gradjanin), osn. nubi nom. nubes (oblak).*“ Па јесу ли *caedes, clades, nubes* итд. *masculina*?

За тим каже писац:

„*Masculina su 3. samostavnici: b) na -is s gen. na -eris: cinis, pulvis i lapis (lapidis).*“ *Cinis* и *pulvis* јесу *substantiva* с основом на *s* (*cines, pulves* или по некима *cinis, pulvis*), и *masculina* су по главном правилу, које гласи: „*Mužkoga su spola samostavnici na l, n, r, s.*“ (§ 36). Никако дакле овима двома супстантивима није место у §-у 37., у коме се говори о роду „*samostavnika, koji prave nominativ pridievši osnovi -s.*“

§ 37. Опазка. „*Mužkoga su spola i samostavnici na ix: calix (-icis) čaša, fornix (-icis) svod, phoenix (-icis) ptica fenič.*“ По овако написаној опасци *mužkoga su spola* и *appendix, cornix, radix* итд. Опаска треба да гласи овако: „*Mužkoga su spola i ovi samostavnici na ix: calix časa, fornix svod, phoenix ptica fenič.*“

И иначе су правила о роду доста непоуздана.

Тако нпр. *far farr-is* žito, коју реч писац има у §-у 25, I, јесте по главном правилу §-а 36. *masculinum*.

Nectar nectār-is (nektar), коју реч писац има у §-у 31, јесте такођер *masculinum* по главном правилу §-а 36

Грчке речи на *as antis*, као *gigas gigantis* (*gorostas*), коју реч писац наводи у §§-има 25 и 56. јесу по §-у 37 *feminina*.

Па тако важним супстантивима, као што су полатинијене грчке речи на *-ta*, нпр. *aenigma* (*zagonetka*), *poëma* (*pjestma*), које писац спомиње на стр. 14. и 30., није одређен род правилима, и стављеним у §§ има 36, 37 и 38.

На правила о роду речи треће деklinације да приметим и ово.

У *predgovoru* к трећем изданју каже писац ово: „*Budući pak da učenik već i po sadanjem stavu mora osim nominativa poznavati svakoј rieči treće deklinacije ujedno i osnovu, uzeo sam za znak, po kojem se poznaje rod rieči treće deklinacije, osnovni svršetak, a gdje taj nije bio dostatan, poslužio sam se i nominativnim svršetkom. Tim su se pravila znatno ujednostučila i pokratila tako, da sada mjesto šest strana zapremaју samo dvie.*“

На ове речи поштованог г. писца нека ми је допуштено да приметим ово. На сваки начин јесте краткоћа правилâ у каквој граматници или у опште у каквој школској књизи једна од првих врлина њених, али краткоћом није ништа поможено, ако је ипак правило таково, да се не може лако схватити и применити. Нпр. да узмемо главно правило о томе, које су речи 3. деklinације рода женског? То правило гласи у г. писца овако: „*Ženskog su spola samostavnici, koji prave nominativ pridievši osnovi -s*“ (§ 37). Ово је правило доиста кратко, али је ли уједно и лако? Зар је гимназисти, нарочито нижих разреда, лако знати, који *samostavnici* *prave nominativ pridievši osnovi -s*? Зар је њима лако разликовати „*pridievено s*“ од „*osnovnog s*“? Нека се нпр. *samostavnici što prave nominativ sa s dos, pecus, virtus, finis* испореде са *mos, genus, ius, cinis,*

у којих *s* припада основи. Зар се у онога, који ће у оваких *samostavnika* моћи разликовати *pridievено s* од *osnovnog s* не претпоставља готово таково знање латинске деklinације, какво може имати само какав филолог? Та није ли се у разликовању *pridievеног s* од *osnovnog s*, пребацио, као што сто напред видесмо, и сам поштовани г. писац, унесавши *samostavnike cinis* и *pulvis*, којима се основа свршује на *s*, међу „*samostavnike, koji prave nominativ pridievši osnovi -s*“?

Да напоменем за тим ово. У Латман-Милер-а су правила за граматички род речи 3. деklinације, која су такођер по основинској теорији израђена, још краћа него у г. писца, заузимају цијло једну страну; цела пак 3. деklinација не заузима више од 7 страна. Али за то је ипак ова лат. граматика

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

неудесна за школску потребу, и употребљава се само у четири пруске гимназије.¹⁾

У осталом ни правила за граматички род речи 3. дефлекције, израђена по старом методу, по којем се род речима одређује свршетком номинатива, не заузимају више страна него правила о роду, као што их је г. писац израдио с обзиром на основу и на свршетке номинатива. У другом издању лат. словнице г. писца износе додуше правила за род речи 3. дефлекције, израђена по досадањем методу, 6 страна, али су се могла сместити и на онолико страна, колико сад та правила заузимају у III. издању. Зарад потврде овог мог тврђења довољно је да се позовем на ове две латинске граматике, на Scheindler-ову и Schmidt-ову. И у једној и у другој израђена су правила о роду речи 3. дефлекције по свршетку номинатива сингулара, и наведене су поједине речи заједно са адјективима. Scheindler-ова три параграфа (§§ 22, 23, 24),²⁾ а тако исто Schmidt-ових шест (§§ 38—43 incl.),³⁾ у које су смештена правила о граматичком роду речи 3. дефлекције, а по старом методу, износе по две стране.

Од ових правила: која су практичнија и схватљивија? По којима ће почетник у језику латинском брже и поузданије одредити род којој речи 3. дефлекције, да ли по правилима Павчевим или Шмитовим, Шулицовим, Елент-Сајфертовим, итд.? Ја мислим, да ћу погодити одговор велике већине стручних колега, ако речем, да су лакша и подеснија правила по свршетку номинатива. Јер кад сва правила, израђена по методу старијег датума, не би била подеснија и практичнија, зар би их прерадиоци Елент-Сајфертове граматике задржали и у последњем (35) издању? И зар би ова граматика непрестано царовала међу осталим граматикама латинским у Немачкој? Шта више та правила задржали су готово сви и они писци лат. граматике, који су иначе прихватили основинску теорију, као нпр. Dr. Aug. Scheindler, Dr. Carl Stegmann, Dr. Gustav Landgraf и други. Што их је и овај последњи задржао, „то је“, каже његов оценитељ J. Golling „само доказом његовог здравог педагошког суда“ (das beweist nur sein gesundes pädagogisches Urtheil).⁴⁾

¹⁾ Centralblatt für die gesammte Unterrichts-Verwaltung in Preussen, Juni-Heft, Berlin 1890, S. 372.

²⁾ Lat. Schulgrammatik von Dr. August Scheindler, 1889, p. 15.

³⁾ Lat. Schulgrammatik von Karl Schmidt, 7. verbesserte u. verkürzte Auflage, 1889, p. 11.

⁴⁾ Zeitschr. f. d. österr. Gymnasien, 1891, S. 1079. У једно да напоменем овде, шта Dr. G. Landgraf наводи као узрок, због кга *правила о роду речи 3. дефлекције* није написао по основинској теорији, односно по *свршетку основе*. У својој књижици „Litteraturnachweise und Bemerkungen zur lateinischen Schulgrammatik von Dr. Gustav Landgraf, Bamberg, 1891,“ каже он на стр. 10. ово: „Doch konnte ich

Да идемо даље.

Трећа дефлекција је, као што је познато, најтежи део науке о латинским облицима. Г. писац ју је по мом мишљењу учинио још тежом и компликованијом тиме, што је са дефлекцијом *samo-stavnika* смешао дефлекцију *pridavnika*. Много би боље био учинио, да је *pridavnike* 3. дефлекције, о којима говори у шест параграфâ (§§ 26; 27; 28; 30; 31,2; 35,15) засебно обрадио у овој дефлекцији, као што то видимо и у Шајндлера (§§ 20 и 21), и у Харреа (§§ 44—46) и у Стегмана (§§ 23—25) и у других. А још најбоље би био учинио — ја бар тако мислим — да је сва *adjectiva* сабрао на једно место.

На обраду *pridavnika* приметио бих још и то, да г. писац није нигде рекао, како се зову *pridavnici* на *us*, *a*, *um*; на *er*, *a*, *um*; и (један једини *satur*) на *ur*, *a*, *um*. Нигде није рекао, да су и то *pridavnici trojega svrsetka*; овакав је назив дао само *pridavnicima* на *er*, *is*, *e* (§ 26, 3). У једно буди овде речено, да називи „*pridavnici dvojega svrsetka*“ и „*pridavnici trojega svrsetka*“ никако нису zgodни. Коректно је речено: *pridavnici s dva svrsetka* или *s dva oblika*, *pridavnici s tri svrsetka* или *s tri oblika*.

За тим је недостатак у обради *pridavnika* и ово. Кад би неко, рецимо, ученика ког, који је по граматички г. писца са свим добро научио дефлекцију *pridavnika*, запитио, на што се свршују *pridavnici trojega svrsetka*, а 3. дефлекције, и на што *pridavnici dvojega svrsetka*, тај ученик би могао тачно одговорити на то питање. Али кад би га исти питао: на што се свршују *pridavnici jednoga svrsetka*?, он не би знао дати тачан одговор. Казао би може бити према § 27, I најпре: Свршују се на *x*, *rs*, *ns*; за тим би се сетио може бити још ког *pridavnika*, који се и другачије свршује, нпр. *pridavnika princeps, dives, pauper* итд. Дакле, једном речи, ученик би нагађао, и никако не би могао одговорити, као што треба, на постављено питање. За то је требало назначити, да се *pridavnici jednoga svrsetka* свршују у ном. синг. на *l*, *r*, *s*, *x* (на *l* само *vigil*). На овом месту да напоменем и ово. По граматички г. писца знаће ученик, кад сврши дефлекцију, на што се у ном. синг. свршују речи прве, друге, четврте и пете *sklonitbe*, али неће знати, на што се свршују речи треће *sklonitbe*. Кад је

mich nicht dazu entschliessen, auch die *Genusregeln* aus dem *Stammauslaute* abzuleiten, weil von Seiten praktischer Schulführer schwerwiegende Bedenken dagegen geltend wurden“. За тим каже на стр. 35. ево ово: *Meiner Ansicht ist auch der Referent einer Anzahl von lateinischen Grammatiken in der Phil. W. 1891, S. 415, wie ich nachträglich mit Freunden gesehen. Er sagt über die Grammatik von Latmann-Müller: „die Genusregeln nach dem StammAuslaut 9jährigen Sextanern bequemer beizubringen als nach irgend einem andern Princip, das halte ich für ein Unding.“*

дакле првим речима и о првој и о другој и о четвртој и о петој sklonitbi назначено, на што се свршују речи ове четири деклинације у номин. синг. (§§ 16, 19, 40, 45), онда је исто тако требало и првим речима о трећој sklonitbi назначити, на што се свршују у ном. синг. речи ове деклинације, требало је т. ј. назначити, да се свршују на самогласнике а, е, о, и на сугласнике с, л, п, г, s, t, х.

Исправка. На стр. 134 напоменуо сам, да Герт и Кеги у својим грчким граматицама немају термина „sigmatisch” и „asigmatisch”. Немају их истина у конјугацији, али их имају у деклинацији.

У Београду, месеца септембра
1892. г.

Ј. Туроман.

Die Flora der Balkanhalbinsel und deren Bedeutung für die Geschichte der Pflanzenwelt
von Dr. Richard R. v. Wettstein. Штампано у: Monatsblätter des Wissenschaftlichen Clubs in Wien XIII. Jahrgang, H. 11. 1892. године.

Ово предавање, чији натпис горе исписах, држао је др. Ветштајн 10. децембра 1891. године (по новом) пред бечким ученим клубом, у чијем га је гласилу и саопштио.

Пошто се тема тога предавања односи поглавито на наше земље, бићу слободан да садржину предавања бар у грубим потезима у кратко прикажем.

Главна мисао самога предавања је та да побуди што већу пажњу аустријских ботаничара и да задобије што више аустријских ученика за испитивање Флоре Балканског полуострва и појединих његових области.

Слика, коју данас површина наше земље даје географу, у главном је израз њене историје, а то се по наособ да применити на биљни свет, који покрива земљину површину, јер данашњи створови треба да су речи њене историје. Флора сваке области, свакога краја, приказује у многим појединостама споменике већ одавна тротеклог времена. Биљне врсте, њихова судбина и промене а нарочито њихови узајамни односи, налазе свог израза у облику и расположењу предела на ком су настањени. Биљни су облици наследни а нису стални. Они се прилагођавају приликама те тако постају варијетети, јер знамо да се нови биљни облици могу произвести из већ постојећих а сличних створова. Већ постали варијетети могу сачувати ту, прилагођењем задобивену, белугу на је пренети као сталну ознаку и на потомке своје, а тиме се онда ствара нова биљна

специја. Дакле наслеђе и прилагођење су најбитнији чиниоци при образовању нових облика.

После ове напомене писац ставља ово питање: „Где треба тражити прастанште оним биљкама, које данас усиевају на земљишту средње Европе, где се данас налазе оне биљке које су праоци ових данашњих?” И одмах одговара да: „Упоредна морфологија на то питање не даје никаквих одговора. У опште, с чисто ботаничког гледишта не може се казати: која је фела старија или најстарија у својој омеђеној области. Ну, да би се на постављено питање одговорило као што треба, мора се потражити помоћи у које друге науке, а понајпре ће нам у томе помоћи Геологија.”

Овде нас писац подсећа на историју наших биљака за време терцијера, када је у Европи уништена дотадашња вегетација. „Крајем тога доба морале су се многе биљке образовати, које још и дан данас налазимо; па и чланање флора морало је се још тада вршити, особито у флору високих и ниских Алпа. Наступ првог леденог доба, за време дилувијума, уништи ову терцијерну флору у већем делу средње Европе. Биљке, које за време терцијера успеваху, или са свим изумреше или се повукоше на југ. А при том повлачењу биће да су три велика полуострва јужне Европе постала особита места прибежишта — многим биљкама, које у терцијерној средњој Европи становаху. А међу овим полуострвима, без сумње, Балканско полуострво заузима прво место, како по величини тако и по многострукој различности обличја своје површине.”

„У току дилувијалног времена продираху многе биљке с југа Европе опет у оне области средње Европе, које настадоше биљном успевању повољније; па и при овом поновном насељавању особито велику улогу играло је Балканско полуострво. Не толико што садржаваше највеће богатство у биљним облицима, колико с тога што прилике биљном распрострањавању са Балканског полуострва у области северно и источно од Алпа много повољније беху него за биље Алпениског полуострва, јер овима путе пресецаху огромни Алпи.”

Даље, данас се са великом вероватноћом може сматрати: да је средња Европа у току дилувијалног времена преживела једну епоху, за чије су време владале овде са свим сличне климатске прилике, какве данас у домањају понтијске или црноморске флоре налазимо. У ово доба када се у средњој Европи простираху степски предели, а у брдским крајевима се налажаше флора, која беше много сличнија флори што данас покрива брегове северног дела Балканског полуострва, мале Азије и Кавказа,

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

тада је несумњиво било продирање биља са Балканског полуострва у великом размеру.

У времену које је по том протекло, многе су ове понтијске биљке опст са свим ишчезле из средње Европе, друге су се делимично одржале, а нешто их је се под одговарајућим приликама преобразило у врсте, које су се прилагодили приликама, што сада владају.

Из ових, у општим потезима поменутих, промена средње Европе од времена терцијерног слеђује одговор: да домовину већине средње европских биљака или њихове најближе претке треба тражити у области јужне Европе, а поглавито треба узети на нишан биље које насељава Балканско полуострво. А за то сто и јесте од врло велике важности проматрати Балканско полуострво.⁴

»Специјално ми — Аустријанци, можемо казати, да потпуно разумевање наше домаће флоре није могуће раније, док се темељито не доврши основа проматрања пограничних области Балканског полуострва. Неће бити ваљада нужно изводити нити на дугачко објашњавати, да таква проматрања нису само тежња науке, већ има и разноструке практичне вредности, на пример за шумарство, земљарство и т. д.

Па кад је од тако велике важности испитивање Балканског полуострва, писац је сматрао за потребно да изнесе и покаже шта је и киме испитано од земаља Балканског полуострва у ботаничком, односно флористичком погледу. — И г. Ветштајн се веома радује што је после војничког окупирања Босне и Херцеговине следовало одмах и «научно окупирање» тих земаља од Аустрије и Аустријанаца и т. д. Основи флоре тих земаља данас су познати. А у пуном јединству с тим стоји проматрање у другим земљама Балканског полуострва. Бугарска је у најновије време добила лепу обраду своје флоре, коју је извршио аустријски ботаничар Веленовски. И у ботаничком погледу интересна Црна Гора у новије време привукла је пажњу млађих проматрача, који су је поновно проучавали. Па и пасторче међу европским земљама, Албанија, привуче пажњу ботаничара и удостојена је посетом коју је извршио бечки ботаничар J. Dörfler.¹) И нај-

¹) Године 1890... поменути г. Дорфлер пењао се на Шар-планину и по њој купио биље. Те исте године био је на Шари г. J. M. Жујовић августа месеца, а у друштву са још тројицом Срба.

Г. професор J. M. Жујовић дао нам је извештај са тога пута, који је печатан у „Annales géologiques de la péninsule Balkanique dirigées par J. M. Žujović tome III 1891.“ а под натписом: Contribution à l'étude géologique de l'ancienne Serbie p. 123—124. (И српски: грађа за геологију Старе Србије.)

Тако исто и г. J. Цвијић, један од сапутника г. Жујовића, печатао је: Eine Besteigung des Sardagh (Sonderabdruck aus dem XVI Jahresberichte des Vereines

зад г. Ветштајн уверава своје учене Бечлије, да је »Аустрија, својим географским положајем, у првој линији позвана да извршује научна проматрања у областима Балканског полуострва.»

Ето, тако је и толико је др. Ветштајн рекао »о важности испитивања флоре Балканског полуострва.« Али, у набрајању оних земаља Балканског полуострва, чији су основи флора проучени, г. др. Ветштајн нигде, бар узгред, не спомену краљевину Србију. За што ли је њу прећутао? Да ли је то учинио из незнања, или... из чега да речем? Нити ја нити би ваљада ико могао и помислити да је г. Ветштајн изоставио Србију просто из незнања, кад тај исти Аустријанац врло добро зна да је Србија имала Панчића¹) који је проучио флору краљевине Србије, а тиме је опет подоста допринео разјашњењу баш оних мисли, које г. Ветштајн истиче у свом предавању. Даље, тај исти Панчић положио је и основе за проучавање флоре Црне Горе (Види: Elenchus plantarum vascularium quas aestate a. 1873. in Crna Gora legit Dr. J. Pančić Beograd, 1875), а ударио је камен темељац и за сазнавање Бугарске флоре (Види: Elementa ad Floram principatus Bulgariae, Beograd 1883. За тим Nova Elementa ad Floram principatus Bulgariae. Beograd 1886).

Знам да је ово излишно што помињем, јер г. В. зна за те, као и за остале, радове Панчићеве и без моје напомене, почем су сви ти радови поменути у бечким ботаничким новинама, које од неког г. В. преузе уређивати. (Види у: Oesterreichische botanische Zeitschrift N. 8 и 9 за 1888 год. чланак под натписом Dr. Josef Pančić — ein Nachruf — von H. Braun).

Г. Ветштајн је овим предавањем врло јасно испољио своје тенденциозно презирање и багателисање свега онога што је наше српско. Та зар није Панчићев Elenchus plantarum... за црнгорску флору од толике исте вредности, ако не и веће, као и Plantae a Dr. Jgn. Szyszyłowic in itinere per Ser-nagoram et in Albania adjacente a. 1886 lectae.

А зар није Панчић био први од ботаничара, који је стао темељитије проучавати флору Бугарске, а своја проматрања оставио нам у два елемента које раније поменух. Ти Панчићеве радови о

der Geographen an der Universität Wien 1891.) Цвијић у својој раду на првој страни вели да је Sardagh in Alt-Serbien p. 1.

Али док г. J. M. Жујовић, професор велике школе у Србији, и г. др. J. Цвијић стављају Шар-планину у Стару Србију, у којој она доиста и јесте, докле један Бечлија у улици г. Ветштајна са свим дрско гура Шар-планину чак у Албанију.

¹) Да г. др. Ветштајн добро познаје Панчићеве радове доказ је и то што их он наводи у својој монографији о оморизи. Види: Die Omorika-Fichte, Picea Omorika Panč. Eine monographische Studie von Dr. R. v. Wettstein, Wien 1891. стране 2, 3, 18, 20, 21, 22 и т. д.

флори Бугарске могли би се ставити на равну ногу са радовима оних Аустријанаца, који проучаваху основе босанско-херцеговачке флоре (овде мислим поглавито на др. G. Beck-a).

И др. Веленовски је Аустријанац, а проучавао је флору Бугарске, али он се са свим друкчије понаша према Србији и њеним сировима, који су ма и најмање што привредили за науку. Тако Веленовски у својој *Flora Bulgarica* одаје заслужену хвалу не само др. Ј. Панчићу, већ и др. С. Петровићу. Види Prefatio у *Flora Bulgarica*.

Аустријски професор г. др. Ветштајн не би од своје величине ваљда ништа изгубио, пред бечким ученим клубом, да је поменуо и краљевину Србију и њенога Панчића и Петровића, те да је тако своје слушаоце, односно читаоце, упутио на Панчића као на извор првога реда. Та ваљда је се могао и Бечлија ослонити на Панчићеве радове, тим пре што су се радовима тога Србина, као поузданим изворима, служили светски научари, од којих помињем само Декандола, и Боасијера.

Г. докторе Ветштајне! Краљевина Србија, то је једина област на Балканском полуострву, коју су флористички проучили њени синови, т. ј. Срби, а то су били Панчић и Петровић. Када Европејци, а особито њихови учењаци, желе да уђу у Балканско полуострво, морају и нехотице проћи кроз Србију, јер је ова краљевина северна додирна тачка Балканског полуострва са Европом. Без сумње мораће бити познато и вама, г. докторе, да је Србија прва погранична област Балканског полуострва, у коју се улази чим се из Аустро-Угарске изађе. Србија је дакле праг Балканском полуострву. Па кад је она то, онда ће се морати свакојак, па ма и преко воље, поменути Србија, а особито онда када се говори о флори Балканског полуострва. А тој прилици би веома доликовало истаћи имена оних заслужних и вредних Срба, који умедоше с успехом проматрати природнине у својој домовини. Ама, канда се баш с тога и не допада Србија тесногрудом Аустријанцу, г. др. Ветштајну, који Србију у целом предавању не хтеде ни споменути.

Ја лично веома бих се радовао, кад би сви Аустријанци толико тесногрудни били, те да се зареку, да никада својом погом неће ступити у Србију, нити у остале крајеве где Срби живе.

Приказао 25 јануара 1893. год. на зоолошко-ботаничком скупу

Ж. Ј. Јуришић.

Палеоантропологија г. д-ра Ђ. П. Јовановића.

Г. д-р Ђ. П. Јовановић пожурио се да наштампа „Одговор на критику“, коју сам управио његовим „Прилозима за Палеоантропологију српских земаља“.¹⁾ У томе колегином одговору има правдања штампарским погрешкама и slabим слухом, има доста замотаних али очевидних прекора Геолошком Кабинету (што у њему неке ствари годинама неодређене леже, што је у њему мање преисториских старина по у Зоолошком Кабинету), има допуна и новина (нови аргументи за Келте у Србији, неко подушно посуђе из бронзане периоде из ?, неке здраве и деформисане лобање из тумулуса у Ваљевској), има обећања (да ће до смрти збирати археолошки материјал, да ће га од сада друкчије објављивати, да ће штампати Палеонтологију Сисара и нешто у чему се „оградио“ у питању о Келтима). Има неколико порицања сопствених речи, извртања туђих, па чак и подметања — без чега канда ни једна полемика код нас не може да се води. А на првом месту има неких злонамерних наговештаја о моме срцу и доброту — као да и ове интимно личне ствари и особине могу шта коме помоћи или одмоћи у једној научној дискусији.

Све ме то принуђава да претресем одговор г. д-ра Ђ. П. Јовановића, ма да предвиђам да морам писати критику већу од њенога предмета. Мој је опонент један од оних ретких писаца, који могу да направе, не само двапут више погрешака по штампаних страна, (као што беше у „Прилозима“), већ двапут више погрешака по што има раставака у спису (као што је у „Одговору“). Он је можда једини наш писац, који је у стању да у једној сложеној реченици направи више погрешака по што је подређених поставака у тој реченици.²⁾ Он је за цело једини који у једној поставци може да начини шест погрешака.³⁾ Наравно да ја и сада не могу око сваке његове погрешке дангубити, али морам сузбити не само оне прекоре Геолошком Заводу, него и све заблуде које уноси у Палетнологију српских земаља, а такође и неке фалсификате, које је над науком у опште починио. Највише ћу се задржати на оним местима, где се г. д-р Ђ. П. Јовановић, за оправдање својих погрешака, заклања за чувена имена Катрџажа и Топинара, и мање чувена имена

¹⁾ Овај је опис аутор у своме Одговору прекрестио претенциознијим именом: „Палеоантропологија српских земаља“, а ово је име са свим изоставио у новим својим прилозима у потоњој свесци „Старинара“ те је тако колегина „ова књига“ „Палеоантропологија српских земаља“ спала на оних 5^{1/2} листа у 1. броју „Старинара“ од 1892 год.

²⁾ Види доцније његову нову аргументацију о Келтима у Србији.

³⁾ Види његову поставку, како су Quatrefages и Hamy издделили Историју фосилног човека.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Вила и Дебијера; а читаоце молим нека ми опросте, што се нећу освртати на онакве сведоке г. колеге, као што су „поједини Чачани“ и „један Ваљевац“.

1. „Келтска раса“ у Србији.

Једним само проницателним погледом својим на један крњи остатак неке деформисане лобање и једним хитрим потезом лакога му пера — створио је г. д-р Ђ. Јовановић питање о Келтима у Србији. Ја сам се морао зачудити брзини, са којом се постављају онако важни закључци, па још без икаквих доказа, и разложио сам зашто се за сада не може примити она поставка о „Келтској раси“ под Мраморјем у Марковици. Овоме је питању сада г. д-р Ђ. Јовановић посветио читаву трећину свога Одговора, истакнувши узгред и питање о Келтској раси у опште, као да ово питање Антропологија није већ решила. Ја ћу се прво задржати на овоме претходном питању: јесу ли сви Келти припадали само једној раси?

Г. д-р. Ђ. Јовановић врло смело пише како „није истина“ да је игда држао „да је Келтска раса била једна“, према чему би један од мојих аргумената у критици изгледао неоснован. Ама, кад један професор Велике Школе пише, да нека лобања припада „Келтској раси“ и ове две речи још особеним слогом истиче над другима (види „Старинар“ IX. 1. стр. 28, ред 8 оздо, где су ове речи курзивом наштампане) и када томе додаје да ће се „остаци ове снажне и ратоборне расе и т. д.“ (Исто, 7-ми ред оздо), па ове речи понавља и у своме Одговору (Просветни Гласник XIV. 1. стр. 65, први стубац, ред 44 озго) — онда ће сваки српски псалтирац познати, да мој колега говори о једној Келтској раси, јер се у српскоме језику једнина изражава онако како се г. колега изразио. С тога је и за његова критичара обавезно било познати, да такав писац верује само у једну Келтску расу. Ако сада г. колега хоће своје штампане речи другаче да тумачи, то мора прво признати, да онда није говорио прецизним језиком антрополошке науке. А ако хоће да своју прву погрешку и садању недоумицу оправда стављајући под питање оно што је Антропологија одавно решила, то мора набавити друге које сведоке, јер ови, на које се сада позива, не сведоче у његову корист.

Истина, ја нисам прочитао, нити ћу икада прочитати целу Grande Encyclopedie, па да могу верификовати колегино тврђење да она „непрестано говори *cette race*“, али сам у ономе чланку њеном, у коме се описују *Celtes*, и то у првој реченици о антрополошким особинама Келта,

прочитао: *les anthropologistes ont démontré qu'il existait en Gaule deux races nettement distinctes au point de vue ostéologique; прочитао сам и онамошњи опис тих двеју раса Келта и завршетак описа, који гласи: L'anthropologie constate l'existence de deux races celtiques nettement caractérisées dont l'une offre un type identique à celui des Germains. La linguistique, par contre, établit comme fait indéniable, que ces deux races anthropologiques parlaient une seule et même langue foncièrement différente de la langue germanique. Pour les uns il y a donc dualité et pour les autres unité de race: mais il est à remarquer que les deux sciences ne sont pas d'accord sur les sens et la définition de la notion de race.*

Ако г. д-р Ђ. Јовановић могне да прочита ове ставове пажљивије но што их је прочитао када се на њих позивао¹⁾ приметиће, ваљда, да су у њима за нас важне ове три поставке:

1) антрополози су утврдили да су Келти припадали двома расама;

2) лингвисте тврде да су те две антрополошке расе говориле једним келтским језиком;

3) антрополози и лингвисте не слажу се у питању о броју раса, јер се у опште не слажу у појмовима шта је то раса и чиме је дефинисана.

Па ако се сада мој колега још изволи сетити, да је Антропологија, а не Лингвистика, надлежна да прецизује појам расе и да поједине расе одређује и класификује, онда ће можда разумети што сам „смео“ усвојити гледиште антрополога на Келте. Што се пак њега тиче, њему је — наравно — слободно писати час о једној „келтској раси“, као што је у својим прилозима учинио, или се колебати између унитарности и дуалитета, између лингвиста и антрополога, као што је у своме одговору учинио. Само нигда не сме тврдити, ако му је до књижевничке части стало, да „није истина“ оно што сам ја о његовим Келтима реферисао.

Да видимо сада како стоји питање о Келтима у Србији.

Први и тада једини разлог г. д-ра Ђ. Јовановића о Келту под Мраморјем у Марковици, бејаше тако крњи и трошан, да се при првом додиру критике одмах распаде. Он се ослањао само на „један део чеоњаче, темене кости и један део затиљаче“, дакле само на теме лобање. Сви пак антрополози пристају уз Вирхова кад вели: *Meiner Auffassung nach ist es nicht*

¹⁾ Господин колега превидео је, на пример, да су *les uns* — антрополози, *les autres* — лингвисте, да отуда излази важна разлика, о којој ми морамо водити рачуна, и да антрополози у питању о келтским расама нису подељени.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.

möglich, dass jemand, der nicht besonders inspirirt ist, herausbringen kann, wie der Untertheil ausgesehen, der zu dem Schädeldach gehört hat, so wenig wie man sich aus dem Untertheil eines Schädels ein zuverlässiges Bild des Obertheiles machen kann. — Um Typen aufzustellen, genügt nicht ein einziger beliebiger Schädel und noch weniger ein beliebiges Bruchstück eines solchen; dazu brauchen wir mehr¹⁾. Овде скорашње речи најзнаменитијег данашњег антрополога добро су ми дошле да потврде скоро такве исте речи, којима сам ја осудио поступак г. д-ра Ђ. Јовановића са крњатком лобање из Марковице. Антрополози првога ранга, Quatrefages и Schaffhausen, били су, за цело, besonders inspirirt, када су по крњатцима лобања из Канштата и Неандертала стварали слику најстарије људске расе, али је та њихова сликарија већ уврштена у музеј научарских фантазија. За келтоманску фантазију мога колеге неће се моћи ништа рећи да је научно инспирисана била, када се први пут појавила.

Сада је се проналазач Келта у Србији наоружао новим, истина заобилазним и хипотезним, разлозима, које ћу изложити његовим сопственим речима, уметнути одмах и своје приметбе, да бих тако уштеднио и време и простор. Ево тих нових аргумената.

По ономе „крњатку деформисаном“ (нисам баш овако написао закључио сам да припада келтској раси (и по четврти пут, дакле, г. д-р Ђ. Ј. пише о једној келтској раси) *ишито се опис овакве лобање налази у неколико у Катрфажу стр. 489* [Катрфаж је тамо наштампао опис нормално развијених лобања. Са нормалним лобањама не смеју се идентификовати оне, за које се вели да су деформисане, макар им се „опис“ слагао и потпуно, а не само „у неколико“] *што је онако деформисана лобања карактер келто-словенске лобање.* [Није истина; јер није само један тип келто-словенске лобање, и покушај г. Топинара у овом погледу остао је без успеха.²⁾ Разне групе Келта и Словена имају и разне форме лобања; па ко хоће неку лобању са овима да упоређује, дужан је изрично казати с којом је групом упоређује. Друго: по колегиним речима изгледа, као да је баш онако деформисана лобања, као ова из Марковице, дакле баш онаква деформација, карактер деформација лобања код Келта и Словена. И то није истина, јер се не зна да

¹⁾ Die XXIII allgemeine Versammlung der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie и Urgeschichte стр. 91 и 92.

²⁾ Il n'y a ni crânes slaves, ni allemands, ni français — вели изврсни познавалац словенских лобања, г. Богданов у својој брошури: *Quelle est la race la plus ancienne de la Russie centrale?*

су Келти имали обичај своје лобање деформисати.¹⁾ Не зна се ни да је такав обичај био у Словена, јер за оне етнички деформисане лобање из сада словенских земаља није доказано да су баш од Словена, већ се мисли да су од татарских Канова, од Авара или неких других народа²⁾ и најзад г. колега нам ничим не доказује да је лобања из Марковице, коју је прво сматрао као „тип окципиталних лобања“, деформисана баш онако као што су деформисани Макроцефали из словенских земаља и што сам Катрфаж вели, да се у Истрији, Славонији, Банату, Румунији и једном делу Србије налазе и сада типови брахицефаличних Келта. [Због овога би сваки смотрен антрополог, који би у Србији нашао неку брахицефалу лобању прво помислио да нема пред собом остатке од људи који се и сада у њој налазе; а мој се колега, чим је добио први одломак од једне спљоштене и искривљене лобање, одмах вициу у маглу прехристових векова, да у њој потражи Келте, којима би хтео да припише скелет из Марковице. Друго: Катрфаж не вели, да се у оним пределима „налазе и сада типови брахицефаличних Келта“ већ пише, да би они — и још неки други предели које је г. колега прећутао — *auraient été primitivement peuplés par une ou plusieurs races fort analogues à la nôtre*, што је троструко различно од колегиног тврђења: 1) није позитивно, као што он представља, већ само *auraient été*, 2) није „сада“, него *primitivement*, 3) не баш „типови брахицефаличних Келта“, него једна или више раса, које су само *fort analogues* са Келтима. Треће: ни ово што ја исправих не вели „сам Катрфаж“, већ он то цитује из расправе Obedenare: *Les Celtes de l'Europe Orientale*, на коју тиме, наравно, и одговорност преноси]. *A што је овог „ова ратоборна нација“ (Will)³⁾ била у III веку [пре Христа] господар Моравског корита (корита?!)] *иа је одатле претрела Грцима (d'où ils menaçaient la péninsule hellénique* — рече Will, на*

¹⁾ Virchow је у једној својој студији келтских лобања изрично нагласио, да ни једна од њих нема никаква грага од деформација.

²⁾ Г. Д. Анучин, који је детаљно проучио деформисане лобање из Русије и упоредио их са свима сличним лобањама из других европских земаља, тврди између осталог, да већина старих деформисаних лобања, како из Русије тако и из западне Европе, датира из II—VIII в. после Хр., а можда чак и из X—XIII в.; даље, да то није био обичај Скита већ неких варварских племена, и да се нису свима члановима племена лобање деформисале, већ само у неким породицама или само на неким привилегисаним личностима обојера рода. Види: D. Anoutchine: *Sur les crânes anciens artificiellement déformés, trouvés en Russie, а такође и Hervey: L'homme quaternaire; examen de quelques pièces inauthentiques.*

³⁾ Will то не вели за Келте, већ за Германе, који су потискивали Келте, а г. д-р Ђ. Јовановић, ваљда случајно, није разумео што је прочитао.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

коме је сем Грка било и других народа, — додајем ја) што су најважније групе Келта од 15 до 30000 људи кретале се долинама Мораве, Саве и Драве¹⁾ [па туда су се кретале и крећу се и многе друге групе, а не само келтске], побудило ме је те сам поред тога и рекао да ће се остаци »ове ратоборне расе«²⁾ наћи код нас у »џиновском гробљу«, јер је немогуће замислити да није никакве трагове оставила у нашим крајевима. [И кад би заиста немогуће било ово замислити, не морају ти трагови бити баш у »џиновском гробљу«, у којима их је г. д-р Ђ. Јовановић произвољно замислио. Џиновско гробље у Србији обично је старо српско или богумилско гробље, а оно Мраморје у Марковици не личи на гробља, у каквима су се Келти обично сахрањивали].

Целом овом новом аргументацијом г. д-р Ђ. Јовановића потврђује се само стара истина да: ко није видео вајде од очију, неће је видети ни од трепавица. Кад г. колега није добро видео ни оно, што је сопственим очима пред собом гледао, — и ако се том приликом као одвећ видовит палеоетнолог показао, — неће му помоћи ни позајмица Обеденарових нагађања и историских података, па ма како их он за своју потребу испретурао.

И ако нам историја Келта даје права очекивати, да ће се њихови трагови и код нас наћи, — нико, па ни г. професор Зоологије, нема права да Келтима пришије први крбањак четвртасте људске тиквине, који му се у руке дотурни.

Рекао сам и остајем при томе, да г. д-р Ђ. Јовановић није до сада ничим доказао »келтску

¹⁾ Ала су овде из Will-а ишчерупани па у једну реченицу збијени бројеви и разни историски подаци о миграцији Келта на југоисток Европе. О томе је Will прецизно и разговетно нешто овако написао: Пре него ће снажна војска Келта кренути у Македонију, Тесалију и Грчку, одметну се од ње, услед раздора, једна ордија од 20.000 људи, прође кроз јужну Тракију и пређе у Малу Азију. За то време друга ордија од 15.000 пешака и 3000 коњаника продре у Тракију, али је на Струми разви војсковођа Antigon Gonates, који после узвезе у најам 30.000 Келта да са њима туче свога ривала око круне у Македонији... Међутим, главна струја Келта у III в. пре Хр. пређе Источне Алпе и долине Драве, Саве и Мораве, па се спусти низ Дунав близу до Прнога Мора, оснивајући многе вароши, међ којима је и Singidunum (Београд).

Ове прецизне бројне и јасне историске податке о Келтима наш је Келтолог тако збрљакао, да ће историци имати права наљутити се и пожарити се на палеоантропологе, који њихову замуку тако немилосердно злоупотребљавају.

²⁾ Ама, да ли је та »келтска раса« баш толико »ратоборна« бида, колико нам је наш Келтолог представља? Кад г. Torinard њене физиолошке карактере помиње, онда вели да је имаала: l'amour du travail sédentaire, le goût de l'agriculture et le souci du lendemain, па ове мирољубиве особине тумачи тиме што је tout naturel que les populations que nous appelons celtiques, généralement vaincues, sans histoire et réfugiés dans les montagnes, aient acquis dans celles-ci des goûts sédentaires. Она колегица квалификација потребе вреди за тамо неке друге Келте, ако су без пужде, из саме обести, своја огњишта остављали и на туђа нападали.

расу» у Србији, коју је онако олако у српску научну литературу унео.

II. „Бронзана периода“ у Дљинској Пећини.¹⁾

За отацбеницу је важно да се сваком месту име добро знаде и правилно пише, за то опет морам замерити г. д-ру Ђ. Јовановићу што је и после моје опомене и после свога врдаламскога правдања опет погрешно написао: »Девинска Пећина« (Просветни Гласник 1893. св. 1., стр. 64., други стубац, 3 редоздо).

За добар књижевнички глас потребно је да се нази како се пише, да се своја логика не одриче, а противничке речи не изврћу и да се општој науци не намеће оно чега у њој нема. Д-р Ђ. П. Јовановић за свој се глас мало бринуо, кад је о Дљинској Пећини писао и па моје примедбе о томе спису одговарао.

Ја сам му замерио, што је само по великим димензијама костура и по простоти рбина из Дљинске Пећине закључио, да датирају из бронзане периоде, кад се зна да је таквих ствари било и пре и после ове периоде. Он се сада прво одриче сопствене логике и аргументације, па их се опет прихваћа и то па рачун опште Палеоетнологије, којој пришива »да се и по осталим европским пећинама највеће кости увршћују у бронзану периоду, када се поред њих нађе онако незграпно посуђе« какво је он описао. Овом је реченицом г. колега поновио своју аргументацију из »Старинара« па тако и сам доказао, да му је критичар није »наметуо силом«. А како се оваквом аргументацијом може послужити само онај који мисли, да великих људи и престога посуђа није било и пре и после бронзане периоде — то је по доброј логици очевидно да је овакво мишљење и г. колега имао, кад је онако аргументисао. Ако се он сада ове логике одриче, одриче се и сопствене аргументације, па дакле и свога закључка.

¹⁾ Прва моја примедбица на спис г. д-р Ђ. П. Јовановића беше, што је пећину у Дљини произвољно назвао. Девинска пећина. Ево сада како он и ја о томе пишемо.

»Што се у моме чланку на једном месту (није на једном већ на сваком месту, а и у Одговору опет тако исто погрешно) налази Девинска а код г. Тројановића Дљинска Пећина могуће је (вап сумње је) да сам рђаво забележио што ми је г. Тројановић усмено казао«. Дакле би уши биле криве! Али кад би г. Др. Ђ. П. Јовановић имао обичај добрих и савесних писаца, он би разабрао је ли што пре њега штампано о предмету о ком жели нешто да пише, па би нашао у »Старинару« VII књ. 4. стр. 105) бар како се зове место са пећином из које је добио на обраду оне кости, те не би имао потребе да се поверава својим, како се види, слабиим ушима. Међутим, чини ми се, да је мој колега своје уши неправедно компромитовао, јер сам вели да је оне ствари г. С. Тројановић »послао« а под наводницама пише да су нађене »у црници«, па ће бити врло вероватно да је уз кости послата и белешчица где су и како су оне ствари нађене. Свакојако је сигурно да је г. Др. С. Тројановић име Дљинске пећине сасвим тачно, а г. Др. Ђ. П. Јовановић сасвим произвољно означио.

Али и ако изгледа, као да би се хтео и тога одрећи, ипак се заклања за европску науку, па јој приписива да и она ради као што је он урадио. Међутим, у многобројним описима пећина у Аустрији (Hochstetter, Hoernes), Немачкој (Engel, Graas, Ranke), Италији (Issel), Шпанији (Cartailiac — Zabrowsky), Русији (Уваров, Анучин), Француској (de Serres, Rivière, Cartailiac, Hamy, Mortillet), Белгији (Dupon-Le Non) и Енглеској (Lubbock, Evans), — ја не нађох да се кадгод овако радило како г. д-р Ђ. П. Јовановић тврди. Чини ми се да би г. колега дужан био да ово своје тврђење поткрепи цитатима бар из неколико оригиналних описа европских пећина, ако не може баш из свију „осталих“, на које онако без изузетка своје тврђење распростире.

Али ако би му ово икад испало за руком, ако би и доказао да се „највеће кости“ удружене са „незграпним посуђењем“ увршћују обично у бронзану периоду — ипак тиме још не би оправдао своје мишљење о Ђлинским остацима, јер су они и сувише малобројни и ништавни за онако крупан закључак. Одиста, кад изоставимо кости „детета“, „младића“ и „млађих индивидуа“ (јер се пораст одређује само по одраслим индивидуама), онда г. колега остаје само она једна лисњача „одраслога човека“ по којој је познао да је тај човек „био врло високог раста“, да је „морао имати најмању висину од 1'85 см.¹⁾ и закључио да датира из бронзане периоде. Међутим, ако прочитамо каква год упутства за прорачун људског пораста по појединим деловима скелета, на пример најновије инструкције од професора Л. Мануврија, наћи ћемо овако правило: *Se garder de considérer comme stables ou définitifs des résultats obtenus sur des séries insuffisantes. La taille moyenne d'une population n'est juste à 0m01 près qu'avec une série de 50 à 60 cas. Avec 20 ou 30 cas elle n'est indiquée qu'à plusieurs centimètres près. Avec 10 cas l'erreur peut atteindre 10 centimètre et plus.*²⁾ Колика ли је, према томе, *erreur* кад се има само 1 cas и то од индивидуе за коју се г. д-р Ђ. П. Јовановић није потрудио одредити и објаснити, да ли је мушка или женска, да ли је макроскел или микроскел, што је обоје важно имати на уму, кад се по појединим костима пораст одређује?! И када би нас наш „палеоантрополог“ накнадно о овоме обавестио, и када би нас, том приликом, уверио да је оне кости

¹⁾ Хтео је написати 1 м. и 85 см., па му се овде као и у многим другим случајевима потајница метарске системе винуда у заборав или од бронзоплетства загледа. Види по овоме и у његовом спису Фауна Преконошке Пећине.

²⁾ L. Manouvrier: Détermination de la taille d'après les grands os des membres. У Revue mensuelle de l'École d'Anthropologie de Paris 1892., стр. 233., а такође и у Mémoires de la Soc. d'Anthropologie de Paris 1892.

мерио прописним Брокиним остеомером (а не каквим београдским цолштоком), па према прецизној мери висину човека тачно одредио — ипак би му се она једна једина цифра изгубила међу многим цифрама, међу којима се крећу варијације пораста, не само по личностима и полима, већ и по расама. У море од цифара не би његова цифра без икаква трага утонула само онда, кад би г. колега могао доказати ову немогућност: да је у бронзаној периоди живела само једна раса, да су жене у то доба биле високе као и људи, и да су све одрасле индивидуе биле једнаке.¹⁾ Тада би тек његов закључак био „у неколико“ оправдан. За што само „у неколико“? За то што по садашњем колегином мишљењу уз „највеће кости“ треба да се нађе и „незграпно посуђе“, докле су се лане (у Старинару) „највеће кости“ саме и без икаквог друштва, увршћивале у бронзану периоду. И одиста он је свој закључак „у неколико“ и правдао наласком рбина од престога посуђа. Али је питање: за што тај закључак „није апсолутан“ него му је само „може бити“, кад је г. колега знао и тврдио да је коезистенција престога посуђа и „највећих костију“ карактеристика људског рода из бронзане периоде?

Сигурно зато, што нам и сам прича да „у својој збирци има чак и подушно посуђе из периоде бронзе с орнаментиком“. Па зар ово колегино имање не сведочи само собом против његове поставке о доказној сили престога посуђа, било оно са било без великих лисњача? Цела ствар о Ђлинској Пећини стоји дакле овако:

Г. д-р Ђ. П. Јовановић тек је из моје критике научио право име предмета, о коме је писао, па га брзо заборавио и опет изопачио.

Г. д-р Ђ. П. Јовановић покушао је да без икаквих научних разлога у периоду бронзе уврсти неке кости и рбине од посуђа, које су у Ђлинској пећини нађене. Разлози које је г. аутор у своме сисну навео, и у одговору поновио, измишљени су и не вреде, јер није истина да су „највеће кости“ и „незграпно посуђе“, обоје скупа, као ни свако за се, карактеристичне за људски род онога времена.

А у историји наше полемике о овоме предмету остаће утврђено: да ја нисам „наметнуо силом“ оно мишљење г. проналазачу бронзане периоде у Ђлинској пећини, већ да га је он имао кад је једино њиме свој закључак оправдавао, па га се у одговору прво одрекао, за тим га одмах поновио, и најзад га неким својим иметком опет сам подрио.

¹⁾ J. Rohan у својим, лане наштампаним, Recherches sur les ossements humains préhistoriques en vue de la reconstitution de la taille, изнесе веома обилат материјал, али ништа што би оправдавало поставку да су „највеће кости“ из бронзане периоде.

III. „Гвожђана периода“ у Марковици.

Ову је периоду наш палеоантрополог на основу тако ништавних предмета прогласио, да сам ја морао осудити онако олако постављање важних закључака, ма да сам а priori и ја расположен спрема мисли, да у Марковици има остатака из те периоде, и ма да су истраживања г. д-ра С. Тројановића ту ствар готово осигурала. Оваквим априорним расположењем не сме се руководити стручан научењак, када неки извесни материјал има пред собом и кад на основу даног материјала истину објективно тражи и хоће да је научно докаже. Према томе, једно парченце „лоше каљеног гвожђа у облику преглице“ не може за једнога научењака бити довољан аргуменат за поставку, да је ковач тога гвожђа „из првога доба гвожђане периоде“. То је заиста ништаван предмет, ништаван разлог, па такав и закључак.¹⁾ Сада г. д-р Ђ. П. Јовановић допуњује да је оно своје мишљење основао „и на наводима појединих Чачана, као и г. Михаиловића инжињера, па чак и нашег (мога) пријатеља Каница²⁾ који тврди да се у чачанском округу поред Мораве а и код Марковице, налазе стотинама неотворених гробова из бронзане и гвожђане периоде.“ Ја сам напред већ изјавио да се нећу освртати на сведочење „појединих Чачана“. Шта је, пак, г. Михаиловић инжињер коме наводио, то нам г. д-р Ђ. П. Јовановић не рече, па се ни на томе не можемо задржати. Навод г. Каница верификоваћу, кад ми његову расправу о томе предмету врати онај наш палеоетнолог, који ми ју је поодавно већ узео. Ја сам прилично заборавио шта је све г. Каниц у њој тврдио; али ако он заиста наводи, да је по „стотинама неотворених гробова“ познао да су „из бронзане и гвожђане периоде“, онда је г. Каниц исто тако видовит палеоантрополог, као што је и наш д-р Ђ. П. Јовановић.

IV. „Преисториска лубања“ у Београду.

Г. д-р Ђ. П. Јовановић беше огласио да су у „темељу нове Бајлонове зграде“ нађени зуби „изумрлог слона *El. antiquus*“ «у друштву» с лобањом

¹⁾ Пун захвалности оваквим предметима, за које вели да су га упутили „на лепа открића“, г. колега гордо примећује: „Преисториско селиште у Петници критичар би пре мене открио, да је водио рачуна о овим „ништавним предметима“. Критичар се у Петници бавио о геолошким предметима, и никакве археолошке ствари није ни тражио нити их је случајно нашао; према томе није могао нити водити нити не водити рачуна о њима. По мени би приоритет проналаска старог селишта у Петници заиста остао целокупан моме колеги, да га није он сам открио напоменом, да су за неке преисториске ствари из Петнице пре њега знали и имали их г. Љ. Ковачевић и г. М. Валтровић.“

²⁾ Не знам за што ми г. колега намеће ово пријатељство са г. Каницом, кад ја нигда нисам имао прилике да г. Каница својим пријатељем назовем.

«фосилног човека, који је живео у т. зв. хленској периоди». На то сам ја приметно, да је и „ова белешка написана тако непажљиво и неодређено, да са неповерењем предусретамо ауторово тврђење о сувремености онога слона и човека у Београду“, и навео сам, за доказ непажљивог рада, неколико погрешака ауторових у истој белешци. Г. д-р Ђ. П. Јовановић или није схватио ни значај свога тврђења ни моје сумње, или их је схватио па намерно утекао од главног питања о сувремености античког слона и човека у Београду, те измислио други, споредни, предмет за свој Одговор, а то је: да ли је *El. antiquus* некада у Србији живео. Да је аутор проналаска о сувремености античког слона и човека у Београду могао на моју замерку одговорити, он би се бар у одговору прецизно изразио, да ли су оне људске и слонове кости заиста заједно нађене, те не би и даље остало оно његово сумњиво час да су „у друштву“, час „мало даље“ нађене. Да је умео, он би нам казао, да ли су оба рода костију подједнако фосилисана, да ли је заиста „здрав нанос“ био у коме су те кости нађене, и да ли им он првобитно лежиште беше — што је све неопходно утврдити, када се тврди сувременост античкога слона и човека. Ко год, пак, знаде како је прошла већина проналазака људских костију бајаги сувремених са кватернерним слоновима, и то не само са античким слоном него и са мамутом; ко год је имао прилике уверити се како се трагови и врло скорашњег ровљења по дилувијалној глини брзо утиру, — тај ће ми одобрити неповерење с којим сам предусрео претпоставку о сувремености античког слона и човека у Београду, баш да ју је мој колега и много боље био мотивисао. Да је њему било стало до овога врло важног питања, он би се на њему зауставио бар у своме Одговору, па би своју ранију белешку каквог прецизовао и поправио. Место тога он је истакао (нешто што ја нисам спорио) питање о „новој(?) фели *Elephas antiquus*“, од кога су се слона „вилаце и зуби већ толико година у Геолошком Кабинету“ налазили и похвалио се како има „поред *El. antiquus*-а новина за „Палеонтологију Сисара“, коју спрема за штампу.

И ако се све ово не тиче главног спорног питања, морам се бранити од прекора, који су овим путем и мени и Геолошком Заводу учињени.

Ја нисам с неповерењем предусрео колегињу „нову фелу *El. antiquus*“, већ сам о њој само узгред напоменуо, да та врста слона није до сада код нас нађена, а тиме се нисам изјаснио ни за, ни против тога слона; чак би се могло узети, да сам мојим речима истакао заслугу г. д-ра Ђ. Јовановића

за проналазак једне новине у нас. Али да сам онда и сумњао, сада више не бих могао, јер г. колега пише да је... „на срећу критичареву“ г. А. Годри одредио зубе београдског слона и „тако г. критичар може бити сигуран да је *El. antiquus* некада у Србији живео“. Критичар је заиста „срећан“ овим добитком за „Палеонтологију Сисара у Србији“ [како ће се, ваљда, звати расправа нашег палеонтолога, јер „Палеонтологију Сисара“ у опште, не верујем да је баш тако брзо почео спремати за штампу] и истински је захвалан г. Годрију на његовом труду.¹⁾ Још ће срећнији бити критичар ако г. д-р Ђ. П. Јовановић хтедне послати или „познети“ г. Годрију или коме другоме познатој палеонтологу и све остале кости сисара, које је из Геолошког Музеја узео, — јер ће се тако најмање кајати што му их је на обраду уступио.

А што се тиче оних необично колегијалних речи о костима у Геолошком Заводу, то ми се чини да су оне своју намеру промашиле, бар пред оним читачима, који знају шта сам ја радио и како се у Геолошким Заводима ради. Ја сам у год. 1884 проучавао кости сурлапа у Србији, а главне резултате тога саопштио Српском Ученом Друштву 4 јануара 1885 (види: Српске Новине од 17 јан. 1885). После тога о њима се нисам специјално бавио, нити сам ништа о њима публиковао; а принове сам инвентарисао са провизорним или без икаквих одредаба, као што се то обично ради. Када је 1890 год. г. професор Зоологије и Упоредне Анатомије затражио да целу збирку сисарских костију проучи, ја сам му је драговољно уступио, (јер нисам предвиђао да ће је већ после неколико месеци један стручан палеонтолог затражити). За слонове зубе из Београда г. д-р Ђ. П. Јовановић само себе самога може прекорети, што их је прво као мамутове приказао (види записник III-ег Геолошког збора од 10. Априла 1891. год. у *Наставнику* од 1891 год. бр. II.) а после их античком слону приписао („*Старинар*“ loco cit.).

Овај један факат довољан је самоутук оном злонамерном наговештају и самохвалисању, а г. управник једног музеја и једне факултетске лабораторије нека мало распита па ће дознати, да у сваком геолошком музеју, у коме се материјал не престано скупља, поред материјала одређеног и уређеног, увек има и материјала који је привремено

¹⁾ Мило ми је што је г. Годри овим делом г. д-р Ђ. П. Јовановића довољно и лично обвезао, јер се надам да ће сада мој колега бар из захвалности хтети да разбере о чему је знаменити париски палеонтолог писао, а о чему није, те неће, ваљда, више њему, Годрију (*Gaudry*), приписати оно што је мислио и писао Годрон (*Godron*) и тако га без икаквих скрупула ангажовати за туђи мишљења, која г. Годри није исповедао. — Види о томе у „*Старинару*“ IX. књ. 1. стр. 32.

на можда и лоше класификовао, и таквога који никако и није одређиван. То за један научни завод није ништа зазорно.

Зазорно је кад један великошколски професор, пред недовољно обавештеном публиком, проба да овим средствима себе истакне, а свога колегу да понизи.

И зазорно је кад у неком кабинету..... алишта семене тичу туђи кабинети!? У туђе послове нек се и даље пача — мој опадач.

Овде је главно да се констатује: да је г. д-р Ђ. П. Јовановић врло олако убадио у српску науку питање о сувремености античкога слона и човека у Србији, да то питање први пут ничим није поткрепио, а други пут је испред њега утекао, маскирајући своје бегство једном диверсијом, колико малициозном толико и неуспешном.

V. Деоба преисториских људских раса.

И ово је питање г. д-р Ђ. П. Јовановић у својем одговору једним новим компликовао. Реч је прво била само о раздвајању преисториских људских раса, а сада је г. колега измислио да неко од нас двојице „брка разделе и расе“. Он пише: *На послетку критичар ми намеће још једну неистину, да ја бркам разделе и расе, као што то критичар брка*. Обе су поставке у овој реченици неистините.

Прво; нигде ја нисам написао да г. д-р Ђ. П. Јовановић „брка разделе и расе“. Пристајем нека он одреди који хоће изборни суд, који би моју критику прочитао пажљивије но што је г. колега прочитао, па нека судије изрекну, да ли сам му одиста ову или коју било другу неистину наметнуо, и да ли г. д-р Ђ. П. Јовановић има права бедити ме да сам га обедио. Та он је у погрешкама толико плодан, да му се бар половина мора опростити (и ако их не признаје), а камо ли да му се неке погрешке „силом намећу“. Ја сам му могао замерити што још пише „тип или раса“ (*Старинар* IX. стр. 31), кад се у Антропологији та два појма почињу двојити, јер се увек не поклапају; али то не хтедох учинити, јер београдски антрополози и не могу све знати, шта се све на Антропологији ради, а не морају све ни примити што се у другоме свету ради и предлаже.¹⁾

Друго; ја с моје стране нисам у критици побркао расе и разделе, за шта ме г. колега беди и као исправља. Могао бих их и произвољно замењивати.

¹⁾ Види најновије покушаје класификације људских раса, а нарочито онај у *Bulletin de la Société d'Anthropologie*, од 6 Јуна 1889, у коме се антрополошки типови од раса оштро и доследно издвајају.

вати, па да се ипак не огрешим о српску јестаственичку терминологију, која ове појмове није до сада прецизирала ни раздвојила¹⁾, још мање би се тиме огрешио о општу научну терминологију, јер је реч *раздео* тако опширнога значаја, да може обухватити, као синоним, и реч: *раса* и томе слично²⁾.

Прави спор о деоби преисториских раса постао је отуда, што је г. д-р Ђ. П. Јовановић написао, да су Quatrefages и Наму поделили целу „Историју фосилнога човека у четири типа или расе“, а ја сам то исправио речима: *зна се да су ови аутори класификовали само људске лобање из доба кватернерног, из доба палеолитског, и то у три раздела, а не у четири.*³⁾

Ове сам речи написао не само на основу онога знања, које сам из Антрополошке Школе изнео (па га случајно још не заборавио), него сам тада имао пред собом и прибелешке из монументалнога дела Crania Ethnica, у коме су аутори први пут класификовали кватернерне лобање у три раздела и описали их у три главе истог дела:

Chapitre II (стр. 5): Première race humaine fossile ou race de Canstadt.

Chapitre III (стр. 44): Deuxième race humaine fossile ou race de Cro-Magnon.

Chapitre IV (стр. 98): Races de Furfooz, de la Fruchère etc.

Загледао сам онда и у књигу Катрфажа:

L'espèce humaine, у којој су поменуте лобање такође у три раздела поређане и у три главе описане (види Стар. XXVI, XXVII. и XXVIII. стр. 226, 232 и 251). — Ја сам се, дакле, ослањао на изворна дела оних аутора, који су фосилне људске лобање класификовали, кад сам критиковао начин на који је г. д-р Ђ. П. Јовановић њихову класифика-

¹⁾ Г. д-р Ђ. П. Јовановић истина кратко и јасно рече да „раздели и раса нису све једно“, али не хтеде то и доказати, не хтеде рећи ко је, кад је, и како је ове изразе код нас разликовао. Ја знам да Панчић и г. д-р Л. Докић нису у то питање дирали. Ако г. колега зна, да је то можда у хрватској зоолошкој литератури већ утврђено, нека каже како је, па да и ми остали природњаци то научимо и примимо. Дотле би, по њему самом, имали права да „бркамо“ до миде воље оба она израза.

²⁾ Ево, за поуку нашег антрополога, једнога примера, и то баш из Топинара, од кога се он канда врло ретко удаљује. L'expression de races est une licence, employée par l'ethnologue; elle est une réalité pour l'anthropologiste qui la prend comme synonyme de divisions naturelles du groupe humain, quelle que soit l'époque lointaine où elles se sont constituées (L'Anthropologie стр. 9). Очеvidно је, да г. д-р Ђ. П. Јовановић може ако хоће упути свој прекор чувеноме антропологу г. Топинару, који тврди да антрополог узима израз *раса* као синоним природноме *разделу*... На моју је адресу тај прекор, за сада, погрешно упућен, јер га случајно у критици нисам заслужио.

³⁾ Из ових се речи јасно види да су кватернерне људске лобање класификоване у три *раздела*, а провинцијални г. д-р Ђ. П. Јовановић по њима познаде да ја бркам *разделе* и *расе*.

цију приказивао. Г. колега пун је непоколебивог уверења да сам ја „погрешно разумео оно што сам читао“, па сигурно из колегијалног сажалења жури се да о томе и мене „још (?) више увери“ и за то „нека (му) ми послужи Debierre, професор медицине (!) у Лиону и члан антрополошког париског друштва, у свом делу L'homme avant l'histoire, 1888, а на стр. 95“ (нека ми послужи... у свом делу... а на страни 95). Сад видимо, да се наш оригинални раденик на Палеоенологији српских земаља није изворним и релативно лако доступним списима служио кад је оно писао; сад знамо име компилатора из Лиона, који га је на погрешке навео. Али, два грешника не чине једнога праведника, нити два брзоплета доктора чине једног пажљивог антрополога. Лионски доктор Debierre двоструко је погрешно, кад је написао да је у делу Crania Ethnica историја фосилнога човека раздвојена у четири расе, јер се зна: 1) да аутори овог дела хоће да знају за фосилнога човека чак из Терцијера, 2) да су класификовали само кватернерне људске фосиле, 3) да су их класификовали у три раздела, а не у четири расе¹⁾. Београдски доктор Ђ. П. Јовановић седам је погрешака учинио кад је овог лионског доктора први и други пут копирао. Две су му погрешке у фактима, која је и лионски му колега погрешно приказао. Трећа је што није одмах у почетку именовано човека, кога је копирао. Четврта је, што српски језик не трпи да се *Историја дели у расе*, као што се изразио наш писац копирајући изразе француског писца. Пету је погрешку учинио наш писац кад је цитирао: 3) race de Grenelle et de Furfooz, а код Дебијера стоји лепо: 3) races de Grenelle et de Furfooz. Шесту је погрешку учинио наш доктор са париског факултета, када је оно француско *et* превео на српски са *или* („3-ћа Гренелска или Фирфуз“. „Старинар“ стр. 32), стапајући тако у једну три разне расе, за које је њихов аутор, Катрфаж, рекао: La race de Grenelle en particulier, restera toujours bien distincte des deux races de

¹⁾ Quatrefages је разликовао три главна раздела и шест раса у њима. У најновијој овогодишњој публикацији о Антропологији и Етнологији Европе, г. J. Deniker је представио, да се, по поменутој класификацији, првобитна популација Европе дели у две расе долихоцефале и трећу брахицефалу, од које су последње позната четири разна типа: deux types de Furfooz, — le type Grenelle — enfin le type de la Truchère. — Dr. J. Rank е представљајући ону класификацију вели: Es wurden besonders drei Rassen unterschieden (Der Mensch). — De Nadaillac вели да су по ауторима Crania Ethnica фосилне расе подељене in drei Rassen (Die ersten Menschen стр. 442). — На сличне начине приказивали су ону класификацију и Topinard, Zaborowsky, Hoernes. — Сам Debierre погрешно је само у почетку, при набрајању, а доцније се, у опису, поправио, те је под 3) уврстио и добању из Truchère, коју беше, напред, погрешно за себе под 4) издвојио. И г. д-р Ђ. П. Јовановић пошао је за г. Дебијером, али је број раса погрешно представио и напред у набрајању и назад у приказу.

Furfooz (L'espèce humaine стр. 225). Седму — и ваља последњу — погрешку у овом питању учинио је наш писац, када је прво рекао да се преисториске расе деле на четири, а после их у опису пет поменуо. (Канштат, Cro-Magnon, Фирфуз, Гренел и Тришер. «Старинар» стр. 32—33).

У овим, дакле, погрешкама г. д-р Ђ. П. Јовановић има за две саучесника и подстрекача, а за пет осталих сву одговорност носи он сам, мањ ако се и по трећи пут не закљони за какве штампарске погрешке.

Па како сад изгледа оно колегино поносито уверавање, да ја нисам разумео што сам читао?

Заиста има један међу нама, који није ни читао што је ваљало читати, већ се ослањао само на једну рђаву компилацију, кад је рђаво разумео и још горе копирао.¹⁾

VI. Varia.

Овде ћемо изложити неке различности, из којих ће се такође видети колико је учена Палеоантропологија г. д-р Ђ. П. Јовановића и коректна његова одбрана исте.

1. „Палеоантропологија“. — На моју напомену, да је г. д-р Ђ. П. Јовановић узео ову реч са значењем какво сам јој ја негда дао, г. колега се изволео довољно презриво изјаснити, да је „не би ни смео узети“ по моме предлогу, да је „није нашао у Топинаровој Антропологији стр. 175 и узео ју је у оном значењу како је он то дао“. Жао ми је што је г. колега овакав тон спрема мене узео и можда га не би могао прежалити, кад би истина било што је овим рекао. Али му морам одмах ускратити задовољство од уверења и уверавања: да он није од мене примио онако опширно узимање речи Палеоантропологија. Нека само изволи погледати на датум.

¹⁾ Уз цитат из Дебијера г. колега је додао један триумфални усклик и примедбу како и ја примам „расу Тришер као засебну расу“, а уз ову примедбу ставио је знак „!“ као да ми се чуди; то је, међутим, требало да буде неки аргумент против мене. Не знајући како ћу управо своје колеги уместити, а у жељи да се полемике око овога што пре курташешем, изјављујем да сам готов пријети „расу Тришер“, ако му је то по вољи, а не пријети је, ако ће он и даље своје удивителне на то стављати. У првоме случају правдао би се тиме, што видим, да још по некоји антрополог говори о Тришерској раси. Кад је не бих примио, бранио бих се разлозима:

1. што је установљена на цигло једној лобањи, а ја сам у Краиологији учио да се једном усамљеном лобањом не може за Етнологију ништа озбиљно учинити, јер су индивидуалне варијације одвећ велике;

2. што сам Катрфаж за лобању из Truchère вели: Tout en lui faisant une place dans notre cadre, nous n'avions pas voulu écarter d'une manière absolue la pensée d'un cas individuel (стр. 224), а кад му дође ред да је опише жури се да је се што пре огресе: Finissons en tout de suite avec cette dernière (loc. cit. стр. 250);

3. што је мој учитељ Палетнологије, G. de Mortillet, не хтеде уврстити у своје дело о Преисторији, а изостављају је, видим, и други скорашњи писци.

књиге на коју се хтео да позове, па нека израчуна колико је година после мене (наравно и не знајући за мој покушај) г. П. Топинар употребио израз Палеоантропологија.¹⁾ Нека још који пут прочита и како ју је г. Топинар употребио, па ће можда приметити да то не беше онако опширно како ју је г. колега применио. Међутим у најновијој му књизи L'homme dans la Nature (1891. стр. 25 и 26) г. Топинар је целу науку, о којој је реч, назвао Палео-етнографија = Палеоетнологија. Ту он излаже, како би се ова наука могла предвојити, па да се у првоме делу проучава анатомски састав преисториских људи, њихове кости, и то би била Палеоантропологија; а другоме делу да се гледа на људске рукотворе, станишта, гробове и дела уметности. Али, пошто је анатомски материјал оскудан и ретко доступан, то је, — вели Топинар — M. de Mortillet a donc vu juste le jour où il a baptisé le préhistorique du nom de paléo-ethnographie, (— ethnologie, dit-il). И тако се ево и Топинар покорава имену, које је усвојено на једном Интернационалном Конгресу за Антропологију и Преисториску Археологију, и које се, скраћено, почиње писати: Палетнологија, Преисторија. Палетнологија и Преисторијска Археологија јесу најобичнија имена, под којима се данас у свету обрађује онај предмет, коме је г. д-р Ђ. П. Јовановић обновио моје кумство. А да ово име није узео са оним Топинаровим, већ са негда мојим ширим програмом, доказ је што он под именом Палеоантропологије не описује само кости преисториских људи, већ и разноврсне људске рукотворе. Читаоци се сећају да је г. д-р Ђ. П. Јовановић описивао и блато у рбинама од посуђа, и „преглицу“ „која је могла бити на опасачу“, и „дрвени судић“ са рупицама и урезима на дршци, које су г. колеги „доказ да је овај дрвен судић из доба кад су се људи служили у велико металом,²⁾

¹⁾ Г. колега, по својем обичају, и овде је тако непрецизно навео наслов дела Топинаровог, да би сваки читач потражио стр. 175 у делу: Антропологија = Anthropologie; а у томе делу ни на којој се страни не помиње Палеоантропологија. Другије се зове књига, коју је г. колега хтео да цитује, и та је изишла десетину година после 1878 г., када сам ја кад нас први пут употребио реч Палеоантропологија, чiji сам обим 1881 год. у програму за професорске испите обележио.

²⁾ „У Бежанској, Дуцици нашао сам испод доста дебелог сталагмита на људска зграшита, а испред ових на дрвени судић или боље слап“. Ако се овим хтео рећи оно што је написано т. ј. да је и онај судић лежао испод дебелог слоја сталагмита, онда је г. д-р Ђ. П. Јовановић нашао на један изванредан случај, да се је извад једног врло високог ступња културе „када су се људи служили у велико металом“, наслагао „доста дебелог сталагмита“. С тога се усуђујем препоручити Бежанску Дулку нарочитој пажњи „палеоантрополога“, јер ту могу бити сокровишта врло драгоцене и необично интересне не само за Србију но и за општу науку. Овако, ништа не видевиши и на намет, ја бих рекао: или онај судић није обрађиван металом, или га г. колега није нашао испод доста дебелог слоја сталагмита.

даље, поновио је опис г. С. Тројановића и насликао гвоздену секиру, коју је код њега видео „један свештеник из оближњих места и назвао је Ђука“¹⁾ чак је описао и насликао оно шарено, глеђосано посуђе, за које мисли да га је у Злотску Пећину унео неки српски због.²⁾

Бадава се, дакле, мој колега онолико узехолио, да ињорише моје кумче, кога сам се 1883 г. одрекао. Он га је не само потпуно усвојио, већ га је окитио чак и таквим даровима за које мисли да су из српско-турских ратова.

2. „Сакрифициос“. — Когод је прочитао опис г. д-ра Ђ. П. Јовановића, уверио се је да је г. професор Велике Школе држао, да је Сакрифициос име неких људи, јер когод елементе српског језика знаде, тај неће написати „лубања код Сакрифициоса“, ако зна да је Сакрифициос једно острво „код“ кога, дакле, не може бити говора о лобањи. Ја сам указао на ову омашку у једној примедбици, додајући да се становници овог острва зову Тотонаци. Г. колега налази да сам тиме „без потребе правио сам себе смешним“, па се позива на неко „чувено дело Топинара, у коме се врло често говори о Сакрифициосу“.

Не знам да ли сам се још коме са моје исправке и допуне учинио „смешан“, али је моме поштованом колеги сада остала заиста мало смешна алтернативна: да није знао елементе српског језика, кад се онако о Сакрифициосу изразио, или да није знао шта је то Сакрифициос, код се о њему као о неким људима изразио. Из ове га мало завидне алтернативе не може избавити ни г. Топинар, коме правила француског језика зар допуштају да о Сакрифициосу пише онако како је писао, а уобичајени слог табеларних прегледа допушта да их саставља онако како их је г. колега навео. Ако ли пак г.

¹⁾ У „Старинару“ је у два маха напред оглашено како ће се подробије опис ове секире наћи у чланку г. д-ра Ђ. П. Јовановића, а кад на њега дође ред, а он понови опис г. С. Тројановића, са цилом једним додатком да је у њене ушице „дијаметар ширине (!) 2 см.“ Мањ ако се у стручни опис не рачуна колегина прича г. попине напомене, „да се такве секире и данас виђају код неких коритара и њима дубу корита“, која је г. колеги „интересна у толико у колико се мисли“²⁾ да су цигани први донели метал у Европу“. Право се каже: триста — без пона ништа!

²⁾ Рбине од тога посуђа донео је г. д-р Ђ. П. Јовановић и „у цртежу с тога што су неки (ко то?) мислили да су из прехисторског доба“, али је њему према материјалу и обради „као и према напомени да су исте рбине нађене у културном слоју, јасно да су и те творевине скорашњег времена, а по свој прилици из доба кад су наши од Турана у збегу били“. Ја ово не спомињем да исправљам г. колегу, већ за то, што је „према свему овоме као и према“ томе што се за скорашњицу неког предмета аргументише наласком истога у 60 см. дубоком пећинском културном слоју, сасвим јасно, да има писаца који се заветују да до смрти раде на Палеоетнологији, али који ни приправном студијом, ни трогодишњим самосталним радом још нису научили ни шта је то културни слој ни каквих их може бити.

колега мисли, да у ону алтернативу није упао, већ да му је дозвољено било написати „лубања код Сакрифициоса“, онда можемо доживети да од њега читамо и: лубања код Енглеске, лубања код Србије... и томе слично. Тада би се тек јасно видело, да ли сам ја „без потребе“ пометњу г. колегину исправљао и да ли сам се „правио смешан“ кад сам то чинио. Али ја сам уверен да г. професор Велике Школе неће више онако нешто написати, а то је, макар једина, заслуга оне моје исправке.

А на колегину напомену да се у „чувеном делу Топинара“ не помињу „Тотонаци“ па их ни ја (он) нисам смео помињати“ ја ћу приметити:

1. да је требало именовати то дело, јер их г. Топинар има неколико, а не зна се које од њих г. д-р Ђ. П. Јовановић сматра за најчувеније;

2. у ономе делу Топинара, које је по моме мишљењу највише распрострањено, па дакле и најчувеније, помињу се: Totonaques de Sacrificios (L'Anthropologie стр. 190);

3. Топинар је могао у својим уџбеницима Тотонаке и не поменути, па би ипак један стручан антрополог требао за њих разабрати и смео их помињати. Нарочито је ово било обавезно за онога антрополога, који важне закључке оснива на деформисаним лобањама, јер су баш мексичка племена дала најкарактеристичније типове деформација. Ко има вољу не само да компилише но и оргинално што да уради на некој науци, тај ваља да одмакне мало од ђачких уџбеника. А наш оргинални раденик на Палеоантропологији српских земаља није, ето, научио ни оно чега има у једном обичном уџбенику Антропологије, и то баш од онога аутора, кога канда једино и познаје, јер се у одговору најчешће на њега позива.

3. „Штампарске погрешке“. — До сада су изишле две критике на г. д-ра Ђ. П. Јовановића, а у оба се случаја он бранио штампарским погрешкама. У оба је случаја ово правдање било тако подозриво, да ће будући критичар г. д-ра Ђ. П. Јовановића добро учинити ако могне, ма на који начин, секвестирати оргинални рукопис ауторов, чим се наштампа, па да нека комисија одреди шта су заиста штампарске грешке, а шта нису.

Г. колега признаје да у мојој критици „има умесних напомена, а те су у штампарским грешкама бројева“, а „ко зна како се Старинар споро штампа, тај ће моћи разумети, да су се могле поткрасти очигледне грешке, које је г. критичар и сувише наивно експлоатисао упућујући ме на формулу г. Миљковића, која је тако исто, ако се брижљиво прорачуна, непажњом не писца, но шам-

штампарска погрешка“. На ово чудновато признање имам неколико примедба.

Прво ми је дужност да одбраним књигу г. Миљковића од беде коју јој је г. д-р Ђ. П. Јовановић, мојим поводом, натоварио. Формула, коју мој опонент из те књиге наводи, није ни пишчева ни „штампарска погрешка“, него до трећег децимала „брижљиво прорачуната“. О томе се може уверити свако ђаче, које уме 142 да помножи са 100 и производ да подели са 182.

За тим ми је пријатно констатовати, да бар мој опонент налази, да је оно било *наивно* кад сам упутио на формулу — не г. Миљковића него — у књизи г. Љ. Миљковића, јер су ми неки пакосници изјавили да оно није било *наивно*, мислећи ваљда да сам требао моје читаче по Србији упутити на шведскога аутора формуле Retzius-a.

Даље ме је изненадио нов начин, којим г. д-р Ђ. П. Јовановић тумачи порекло штампарским погрешкама. До сада се мислило, да се у свакоме послу, па и у штампању, више греша кад се брзо ради, а сада је г. д-р Ђ. Јовановић пронашао да се штампарске грешке, и то баш „очигледне“, тек онда поткрадају, када се споро штампа.

Најзад ми изгледа, да су се штампарске грешке у бројевима окоиле нарочито на г. д-р Ђ. П. Јовановића, јер му се поткрадају и кад их исправља. Тако му се ево десило да од *четири* такве погрешке, које под именом „једне и сам овом приликом помиње“ (од којих сам *три* већ ја био у критици исправно: *цефалични индекси лобање* из Београда, Truchère и Cro-Magnon) — *две* је опет погрешно „поменуо“. Ја бих могао „логично“ и указати које су то, али је г. колега случајно изоставио назначити број стране и реда, које бајаги исправља, па ће моћи инћарити, како није ни мислио да исправља тај и тај индексе, него овај и овај.

Не могу више да говорим ни о „*дугоглавој лобањи*“ јер би морао мога колегу опет *наивно* упутити и то не само на књигу г. професора Миљковића, него и на један ђачки посао¹⁾, из кога може да научи бар како се разни облици лобање правилно српски називају.²⁾

4. „Трогодишњи рад“ г. д-ра Ђ. П. Јовановића. — „Није истина да је само овај спис дело мога *трогодишњег* рада.“ Ама није ни истина да сам ја то *игде* рекао.³⁾ Знам ја врло добро да је професор

¹⁾ Деоба људских раса од Ј. М. Жујовића, у „Стражи“ за 1878 год. а на стр. 405—406.

²⁾ Кад један професор Анатомије редовно пише „*дугоглава лобања*“, онда ће доследно моћи написати и „*дугоглаво лице*“, што ће обоје бити *красна* промена Палчићеве терминологије.

³⁾ Ја то нисам рекао и чудим се како је сада сам г. колега, у првome ставу свога одговора, могао написати да му је овај спис „*први рад*“.

Зоологије на Великој Школи, у томе врло кратком року, са подједнаком ревношћу нисао не само „Палеоантропологију српских земаља“, него и о Терапији (Унутарња Антисепсија), о Хигијени и Демографији (Како наш ђак умире и Тајна другог живота) о Тератологији (Грађа за српски тератолошки музеј), о Психологији и Етици (Материнска љубав), о Геологији (Сићевачка Клисуре, пећине, дунке и поткапине) и о Палеонтологији (Фауна Преконошке Пећине). Сада га ево већ видимо да се појављује као раденик и — на пољу Белетристике (Јова Бурмуција).

Али не може ми ваљда ни г. д-р Ђ. П. Јовановић, који — види се — много што шта може, замерити, што на те разпростручне његове радње нисам у мојој критици обраћао пажње. Шта више, он се најмање сме потужити на нас, српске геологе, јер смо ми обраћали нашу пажњу на сваки његов рад, који у наше струке засеца, док су му сви остали послови остали без стручна одзива. Први његов рад по нашој групи наука наштампали смо у „Геолошким Аналима“. Други му спис (Сићевачка Клисуре) не могамо у овај зборник уврстити, али је у истоме наштампан опширан реферат о њему од г. д-ра С. А. Радовановића. Трећем му послу ја сам посветио више пажње, но што му је ико у опште до сада указао. (Али ако г. колега не почне једном боље писати и коректније полемисати, изгубићемо, бојим се, и ми геолози пожртвовање, са којим до сада његове списе предуеретасмо и с њиме полемисасмо).

Ми нисмо, дакле, обратили пажњу „само на овај спис“ него и на све остале који у нашу струку улазе. Али је г. д-р Ђ. П. Јовановић од некуда уобразио, да је његов критичар требао да води рачуна не само од штампаног списка, већ и од свега што је он скупио и што намерава ваљда описати, па ме позива да видим његову преисториску збирку у Зоолошком Кабинету, па да је упоредим са „*сном која се налази у Геолошком кабинету, арикупаљеном већим делом из Народног Музеја и разних поклона*“. Ја сам, као и сви остали људи, мислио да се научне критике не тиче оно што ко има по својим орманима, фијокама и портфељима, већ само оно што се штампано на јавност изнесе, те сам и оцењивао само оно што је г. колега наштампано. — А што се тиче похвале Зоолошком кабинету и прекора Геолошком, који провирују из наведених речи г. колеге, — ја ћу прво радо признати да је локал Зоолошког Института, од како њиме управља г. д-р Ђ. П. Јовановић, заиста обогаћен старинама од бронзе, гвожђа, земље и камена, за које су ствари

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

пређашњи управници Зоолошког Кабинета мислили да им нема места у томе кабинету. У одбрану Геолошког Кабинета рећи ћу, да се по давнашњем споразуму његова управника и г. чувара Народног Музеја, у њему чувају само остаци из каменог доба, јер је ово већим делом геолошко доба, док би се млађи преисториски предмети из доба бакра, бронзе и гвожђа имали чувати у Нар. Музеју. Ја заиста носим одговорност што на људске рукотворе из преисториских времена нисам до сада утрошио ни један динар новца одређенога на геолошке предмете. већ сам се задовољавао поклонима и наласцима, које сам случајно, приликом геолошких екскурзија, чинио. Па ако се мисли, да сам за ово крив и да ће познавање каменог доба у Србији боље напредовати, ако се оно стави под окриље Зоолошког Кабинета, онда ћу без устезања пристати, да се и ова збирка преисториских предмета којом ја рукујем, преда г. колеги, који је „Зоологију и њен обим“ онако сјајно проширио на рачун Археологије, не само преисториске, него и српско-турске.

VII. Personalia.

Г. колеги се учинило да ће своме одговору на моју критику најбољи приступ написати ако га испуни неким малициозним наговештајем о моме срцу и мојој доброту. Он истина није имао куражи да ми ништа у том погледу јасно и разветно каже, али је у толико недостојније оно перфидно палу-

цање, које би зар било опасно, кад би било онажно колико је злонамерно. Ја ћу на то г. колеги јасно рећи, да је — код свега зла — ипак врло добро учинио што се није хтео „ни мало задржати“ на моме срцу. Јер шта би паметно о моме срцу могао рећи онај доктор и професор Упоредне Анатомије и Физиологије, који је већ доказао да о срцу не уме правилно говорити ни са анатомско-физиолошке стране? ¹⁾ А у моју доброту за цело није имао права да дира онај, који се може сетити да сам му је указао, макар само онда, када сам га као колегу и личног лекара Њ. В. Краља научио шта су то и какви су зуби секутићи, очњаци, пасјаци и кутњаци, и када сам га избавио са ивице са које хтеде да стремкне у бруку од незнања тако елементарних ствари из Зоологије. Ко посумња у ову страшну истину може се уверити сопственоручним документима г. д-ра Ђ. П. Јовановића, који се чувају у редакцији Геолошких Анала Балканског Полуострва.

Кад је г. колега већ сумњао у моју доброту, мудро би био урадио да ме није уједао, јер је могао очекивати овај зуб за зуб особито кад је знао какве ми је зубе против њега сам собом на расположење оставио.

Ј. М. Жујовић.

¹⁾ Ко зна елементе Зоологије и Физиологије, нека прочита Зоологију г. д-ра Ђ. П. Јовановића и његово предавање о Материнској Љубави па ће видети какве безазлене ствари један стручни професор може да пише, говори и штампа.

ПРОСВЕТНИ КОВЧЕЖИЋ

ПИСМА ИЗ ПЕТРОГРАДА

(Изворни дописи „Просветном Гласнику“)

VI.

Женска недељна школа у Харкову.

Јубилеј Х. Д. Алчевске — Покрет шездесетих година и отварање недељних школа — Рад у њима долази у опреку с државом — Наредба од 1863 г. и последице јој — Рад на дому — Званична потврда — Школа и наставнице — Преглед о бесплатној настави — Ко су ученице и шта је задатак школе — Неколико примера — Поглед на школу у време занимања — Шта уче у њој? — Подела на групе — Педагошки музеј и школска библиотека — Школски празник (јела) — Љубав ученица према школи и наставницама — Неколико примера — Друштвене и педагошке заслуге школе — Неколико речи срп. образованом женскињу.

Педагошки свет Русије а с њим и сви поштоваоци непрекидна и свесна рада на пољу народне

просвете, прославише у мају тридесето-годишњицу наставничке делатности Христине Даниловне Алчевске. Оснивачицу и кураторку најстарије и најбоље у Русији, харковске женске недељне школе (*Частная харьковская женская воскресная школа*), из које пониче дело: *Что читать народу?*, тај капитални рад, ком чигава јевропска књижевност не може показати ништа ни налик: поздрави руска штампа као узор-раденицу на народној просвети, делатност јој као светлу мету, којој треба да теже сви прави пријатељи народа, пријатељи простих и тамних духом; а плодове рада јој, као сјајан резултат, који може дати приватна иницијатива на том мучном, но благодарном пољу. Званична и незванична Русија сјединише се у заједничкој хвали — чуо се само један глас, глас општег признања. Ни с које стране ништа га није прекинуло. Ретка појава у прослави руских раденика.

»У земљама, пише Ј. Абрамов, где сва, или скоро сва, деца за школу имају прилике да добију основно образовање, не може имати особита значаја отварање и пр. нове школе. Једна школа више или мање — шта је ту ванредно? Са свим је друкчије код нас, где чак у срећнијим окрузима остаје изван школе $\frac{1}{5}$ до $\frac{6}{7}$ деце способне за обуку, а у мање срећнијим број ученика пада до $\frac{1}{10}$ и чак до $\frac{1}{15}$ општег броја. Ту је свака нова школа појава од озбиљна значаја, свака је драгоцен добитак. Зато и сваки рад на пољу народне просвете има код нас ванредну цену, па још ако није професионалан, већ, тако рећи, добровољан. Људе, који му се одају, треба високо ценити — особито код нас.«*)

Ми Срби не знамо Алчевске. Ако речемо, да се о њој није ништа писало по нашим листовима, нећемо бити далеко од истине. Није се ни чудити. Ми знамо тако мало Русе и западне Словене, и ако волимо да пишемо о њима. Наши листови извештавају нас, како први чешки журнал »Osvěta« доноси о балканском полуострву чланке на *немачком језику***) (ситна погрешка која много говори); »Отаџбина« даје тек превод неке руске компилације о Пушкину; од великих руских романиста нама је познат само Тургенев (с осталима хоће »Стражилово« да нас упозна по француској преради Евжена Готи!). Па кад ми још и њих не знамо, или кад се понашамо тако дивљачки (јер како да назовемо оно масакрирање Гончарова?) према њима, откуд онда да нам је познат рад Алчевске? А на њега требало је одавно обратити озбиљну пажњу. Прва књига дела: *Что читать народу?* изишла је одавно, и заједно с другом добила је на последњој светској изложби у Паризу највишу награду: академске палме, прославив име Алчевске и харковске школе по читавом образованом свету.

Што не беше урађено онда, нека буде донекле сад надокнађено. Зауоставимо се на раду те вредне наставнице и због тога, што је то редак пример, на ком радосно може одахнути пратилац разноврсних покрета на пољу народне просвете, пример, који улива веру у свете резултате просветног рада у Русији.

* * *

Ко се не сећа оног великог покрета духова, шездесетих година, код Руса, времена благородног младићког одушевљења, доба ватреног заноса, епохе сјајних нада у скору, велику, слободну будућност! Светле личности Чернишевског, Доброљубова, фанатика идеје Писарева и толиких раденика, сједињених око разних журнала, излазе пред нас. То

беше потпуна зора оног првог свитања, што га зовемо четрдесетим годинама. Изгледаше да зли удес, који угуши епоху Белинског, неће бити тако строг с епохом Чернишевског. Време не оправда тих лепих нада. Зора се не разви у благу светлост пролетњег дана, која полако и поступно буди, диже и оживљава, већ плану неким вулканским жаром и пређе у нешто кратко, једнострано, болешљиво. С једне стране Базарови, с друге »залишни људи« и разни Хамлети, а ни једног руског Инсарова! Епоха паде; под развалинама фантастичних кула без темеља нађоше се побеђени.

Па ипак, да грозничаво рада, да лепих удања, да великих људи! Читава фаланга одушевљених снага прегла да тренутно поправи оно, што рђаво ствараху векови. Бољег места за ширење идеја и развијање вековске таме не беше од недељних школа. Цар-Ослободилац скиде једним указом с народа окове крепосног права, а интелгенција хтеде једним махом да му скине с душе окове таме и незнања. Прво је било могуће, друго није; прво поста факат, а друго оста лена замисао. Природа северног човека способна је за крајности. И свом мртвилу и свом одушевљењу она не зна граница. И закипи рад по недељним школама. Мушкиње и женскиње, старо и младо, све поче отворати школе и учити народ. Међу одушевљенима и свеснима беше много пролетаријата умног, људи слаба карактера, које идеја привлачи себи, ну који виде само спољашност. Они више вичу, него што раде, ништа не користе, а страшно шкоде. Нетрезвени учитељи пођоше даље него што је требало ићи, почеше проповедати и учити оно, на што влада није могла равнодушно гледати. Године 1863. изиде државна наредба: »Закривати школе«.

Опште одушевљење морало је обухватити и Алчевску; ну општа судбина морала је постићи и харковску школу, у којој је она радила. »Живо се сећам, пише Христина Даниловна у свом »Педагошком Дневнику«, како нам је било тешко, кад бесмо принуђени да објавимо деци да је школа затворена. Сећам се јецања и плача дечјег. Чинило ми се у онај мах, да би била готова, да дам пола свог живота за живот школе, или није било помоћи. На један пут срећна мисао дође ми у главу: да позovem девојчице к себи, па да их код куће обучавам. Испуних своју намеру — за мном пође 50 ученица. Од тог доба, обука деце постаде моје омиљено занимање. Због средстава и малог стана скупљало се 10—20 душа, и ја сам их тајно обучавао. Плашили су ме да ће ме казнити, да ће нам затворити дућан, који у то време беше једини извор нашег опстанка. Уплашена, ја бих на неко време

*) »Русская Школа«, 1892, бр. 7—3, стр. 290.

**) »Стражилово«, за 1892, бр. 47, стр. 752.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

прекидала школски рад, да му се доцније предам са удвојеним жаром*.)

Ко се с таквом љубављу лаћа неког посла, ко га с таквом вољом ради, тај ће га и урадити. Непогода само челичи карактер — на муци се познају јунаци. Пролетарији велике идеје општег образовања малаксаше под првим ударцем, заузеле топла чиновничка места, да се боре против оног, што су недавно проповедали. А Алчевска истраја, верна старој застави.

Неколико година било је доста, па да и влада распозна праве пријатеље просвете народне од лажних. Године 1870. (22. марта) школа Алчевске доби званичну потврду; а већ кроз две године барон Корф, први руски педагог, који посети школу, написа том приликом ово:

«Колико код нас беше недељних школа у шездесетим годинама, па где су? камо раденика, који изгледаху тако предани раду? Та то је омладина, т. ј. ти раденици не могоше још умрети. Па где су?.. Они живе, раде на разним пољима, и непрестано „саосећају“ народном образовању, само не раде на њему. За што? „Зато, веле, што се у овим приликама не да радити“. Нека се упознају с харковском недељном школом, којој не смета данашњи поредак, па нека расуде о сили побуда, које онда управљаху радом њиховим, шат плашљиви међу њима поцрпу нову снагу на примеру харковске школе.»**)

У тако време постала је школа Алчевске. Разгледајмо изближе тај узорити завод, који постаде образац за све школе те врсте у Русији, и који и сад заузима прво место међу њима.

Благодарећи прилозима појединих својих наставница, и особито дарежљивости Хр. Д. Алчевске, која даваше из почетка око 300 руб. годишње, школа је потпуно осигурана с материјалне стране. Данас подмирују све њене трошкове постотци од главнице, која постаде из прилога. Расходи нису велики: 300—400 руб. на годину. За тај новац набављају се уџбеници, књиге за књижницу и разни школски и уџбени апарати. Сви приватни просветни заводи издају већи део свог прихода на стан и на плату за наставнички труд: Харковска жен. нед. школа не плаћа ни за једно, ни за друго. Ево како:

У једној од најлепших улица харковских, пише Мирополски, сазидао је трговац Костјурин красиви каменити дом и подарио га градској основној школи; тим домом служи се бесплатно и школа Алчевске.

*) Све наводе из „Педаг. дневника“ Алчевске, као и податке о школи јој, узимамо из ове две књиге: С. Мирополскиј, Школа и Общество, Спб. 1892; и П. В. Абрамовъ, частная женская воскрес. школа въ Харьковѣ. Харьковъ 1890.

***) Наше школьное дѣло, М. 1873, стр. 131.

Одаје су високе, светле и простране. Сваке недеље свих шест соба пуни гомила ученица и учитељица. Свуда влада чистоћа и ред, и ако свуд кипи буран школски живот. Озбиљна но добродушна лица учитељица, веселост ученица, живост и поверљивост, утичу најлепше на посетиоца. У разредима стоје ормани с књигама, по зидовима висе слике, мапе и планови.*)

У школи ради 20—30 наставничких снага (1, мушкиње, остало женскиње). Наставници су већином девојке, образоване, одушевљене, које улажу сву снагу своју, само да школу што више подигну. По образовању, већина је свршила гимнасије, многе су добиле домаће васпитање, неке у институтима, неке у пансионима или у женским духовним школама. За првих неколико година број наставница, које предаваху у школи, захватио је преко стотине Узрок је том или удаја и одлазак из Харкова, или примање учитељског места у селу. Једина награда за тежак им труд у школи — то је љубав ученица. И најсиромашнија међу наставницама не само што неће да прими никакве награде у новцу, већ би радо жртвовала последњу копјејку, кад би школа затражила.

Бесплатна настава у харк. ж. нед. школи изазвала је почетком 70-тих година читаву полемику међу руским педагозима о трајности бесплатног труда. Познати педагог Д. Семенов посумњао је, да ће се школа моћи одржати без плаћања хонорара учитељицама; по његову мишљењу те жртве беху тренутан занос, који ће се, без повчане потпоре, скоро охладити. Од тог доба прошло је 20 година; харковска недељна школа процвета као ни једна у Русији, и странка идеалиста у педагошком раду, с Алчевском на челу, сјајно победи странку практичног утилитаризма. Лепо је још онда одговарала Христина Даниловна, верујући у одушевљење руског женскиња, Д. Семенову:

„Новци су лепа ствар!“ ви велите. „Труд треба да буде наплаћен. Само онда дело стоји чврсто, ако се работа награђује. Није практично рачунати на огањ заноса.“ Све је то истина с једне стране — пише Алчевска — ну да ли су новци једини мотор, који све креће?.. Да ли се све може купити и продати за новац? Није ли то сувише меркантилан поглед? Где је онда *ѿбра ѿ подвига*, у непоткупљивост уверења, у страдање за идеју добра и т. д. Узмимо пример из живота. Једна од наших учитељица Н. Н. трудн се читаву недељу, да исхрани своју породицу, па ипак, покрај свега рада, она налази неколико слободних тренутака, да се спреми за предавање у школи. У недељу, у тај једини дан

*) Мирополскиј, op. cit. p. 19—20.

кад је слободна, жури се у школу. Ту је чека круг пријатеља, проникнут тежињом ка истој мети, ту је чекају весела дечја лица, којима та тужбеница приноси своју лепту по могућству, и сазнајући то — она је срећна и горда. Како да се измери све то копчејкама?... Један пут предложих јој награду.. Никад нећу заборавити израза јој лица у тај мах. „Госпођо, рече ми Н. Н., не одузимајте од мене тог драгог права! Мисао да и ја, којој је судбина доделила тежак труд надничара (чернорабочий), умем извојевати у животу неколико слободних минута за тај мили рад, радосна је по мене. Ја се одмарам у школи...” То беше једини случај, кад одступих од свог најдубљег уверења „да има ствари, које се не могу купити”, да се после тога још јаче утврдим у њему. Ја верујем, тврдо верујем, да има у друштву људи, готових да се са свим предаду *любимому делу*; да су ти људи енергичнији, топлији и способнији, да се труде и усавшавају у име тог рада, него најамници; да су ти људи развијенији и даровитији од најамника; да су ти људи способни да више принесу на олтар народног образовања. Кад би у мене нестало те вере, осећала бих се врло несрећна. Убијати ту веру у другима, сматрам за деморализацију.“*)

У том је писму сва Алчевска. Благородан идеализам бије из сваке врсте; то је дух бољих одушевљених људи шездесетих година. Замислимо таквих двадесет бораца, који „страдају за идеју добра“, увек верују и увек раде, па ћемо добити јасан појам о оној снази, која је подигла харк. ж. нед. школу на висину, на којој се данас налази.

* * *

Упознајмо се с ученицама.

Школа је основана за одрасле женске, које би желеле да науче читати и писати, а немају где, јер су изашле из година, кад се иде у основну школу. Тако ученице (од 14 год. и даље) имају у школи првенство; за њих мора бити места сваке недеље. Осим одраслих, у школу имају приступ и деца од 10 година, која, и ако су малолетна, ипак су заузета свакидашњим радом, па не могу да похађају основну школу. Школа отвара такође врата да прими и оне ученице, које су свршиле основну школу, па немајући где да се даље образују, хитају у њу, било из жеље, да наставе науку и да прошире круг свог знања, било из жеље да не забораве што су научиле. То су општа правила за примање ученица, којих се школа мора донекле да придржава, јер број оних, који жели да се уче, увек је већи од броја, који може стати у школско

здање. Ми велимо донекле, јер из *Дневника* Алчевске види се, да увек, кад год су прилике у животу захтевале да се скрха правило, формализам је подлегао животу. Требало је често примати и девојчице испод 10 година. Мотиви су различни: било да за девојчицом, која сваки дан иде у основну школу, нема ко да пази свецем и недељом, па једина јој рођака, старица пиљарица, води је у недељну школу, да се дете не поквари лутајући по улицама; било да је због услова у животу детету немогуће да чека до 10-те године и т. д. Једном речју, сви у истини жедни књиге, могу наћи места у недељној школи.

Већина ученица ступа у школу у септембру, т. ј. при почетку школске године; ну, благодарећи, као што ћемо доцније видети, распореду занимања, школа може да прими новог члана чак и у мају месецу, на крају школског рада. Општи број ученица врло је велики: у последње време колеба се од 350 — 400. Највише их је неписмених и полуписмених. По годинама својих ученица, харк. нед. школа представља разноврсност, коју ћемо ретко наћи у просветним заводима: поред дечице од 7 година седе девојчице од 10 — 12 г., па девојке од 15—20, па старије женске чак до 50-те године. Све су то вредне раденице, чланови оног сталеза, који највише плаћа, а најмање има права — сељанке и варошанке. Све су то шваље и модискиње, фабричке раденице, посластичарке, оне што плету корпе, пешпире, чарале, оне што тку и везу, занатлинице и жене занатлија, слушкиње и т. д. Ко зна тај тамни а вредни контингент великих градова, који читавог века ради и умире, са свог незнања, од глади или гине у разврату — тај ће увидети велики значај, што га има така школа по најнижи градски сталез. Села, што су у близини већим градовима, шаљу у њих здраву своју снагу, свој најјачи, најздравији женски и мушки подмладак, да заради, да се хлебом исхрани, па да и кући штогод пошље. И град, та животиња, вечно гладна радничке снаге, прима малу сељанку од 8 година, здраву, поштену, непоковану, да је, ако је лепа, пошље у 18-тој год. натраг у село с чедом у бешици, или, ако је ружна и ако је не прогута проституција, да јој сиса снагу, док је има у њој. Некад здрав човек претвори се у бледу животињу, која ради од јутра до мрака, а нема никакве душевне насладе. Слободна времена никад; господа устају у подне, лежу у поноћ. У Бечу свака девојка може изаћи недељом после подне у свет, јер Беч руча у подне; у Петрограду не може, јер Северна Палмира руча у шест часова, па онда иду чајеви, па гости, или самовари у поноћ после позоришта..

*) *Миропольскій*, *op. cit.*, p. 27—28.

Вечно се зној,
Да вечно даш...

Како да такав човек, живећи читавог века у том тешком раду, не потражи напослетку насладе тамо где је може наћи, насладе гадне, развратне, ну која бар за оно неколико часова чини га срећним. *«Само крчма никад не спава»*, вели Тургенев. Ко не зна да чита, ко нема прилике да види какво благородније уживање, том је ракија горка утеха. Пијанство, које је само по себи већ и моралан и физички разврат, и проституција — то су две жалосне перспективе у будућности снаке непросвећене раденице великих градова.

Просветити те социјално повређене и увређене душе, истрћи их из канци разврата, пробудити у њима сазнање човечанског достојанства, упознати их с књигом, као с највећим пријатељем, начинити од њих људе, просвећене чланове друштвене — то је узвишени задатак харковске недељне школе.

Ево неколико сличица из *Педаг. Дневника* Алчевске. Из њих ће се читалац најбоље упознати с ученицама те ретке школе:

»22-ог августа 1871. год. Марија Н. ступида је у школу скоро одмах, чим је основана, знала је лепо да чита и да пише, па смо је метнули у старији разред. У школу би долазила врло тачно са својом другарицом Кр., девојком од 15—16 година, која поклони школи неколико лењира од свог брата столара. Н—ва беше љубимица учитељице старијег разреда; израз бледог јој и замишљеног лица изазиваше код нас свију симпатију и саучешће. Обично би молила, да јој дамо из библиотеке *«книжечку по грусти»* (какву тужнију књижицу), или *«опис патње Великемученице Варваре, Катарине»* и т. д. Вејак љубопитан да дознам, како она живи код куће, па ево што сам дознала: мати јој, тако исто бледа и болешљива жена, као и она, шије шубе (бунде); отац јој је пијаница, од ког морају да склањају туђ рад, да га не пропије; шесторо малолетне дечице издржавају те две женске, сестра и мати, па можете мислити колико се пате. *«Видим и сама, говораше ми мати јој тужним гласом, да јој заједамо живот тим радом, али шта да се ради!»* Доиста, није се имало куда, па се онако и свршило, као што се могло предвидети: батине и грдња пијаног оца, паћење болешљиве мајке, плач гладне браће, све то, као додатак тешком раду, прекинуло је снагу 16-огодишњег организма. Није она за бавава тако волела школу, биће да је то било једино јој место одмора. Е да ли је само за њу школа била таква? Колико је раденица, за које постоје само два пута: један — да погину *физички* у сиротињи, други — да погину *морално* у раскошу.

На несрећу, *две* такве смрти сударише се на нашим очима: Н—ва погину као жртва незгода у животу, друга — као жртва саблазне.

»Пре неколико месеци дође к нама ученица 15—16 година, ванредна лепотица, у простом циценом оделу. Кад јој приђох, позва ме на страну и, порумевши у лицу, рече ми тихо, узбуђеним гласом, са спуштеним очима: *«Ја сам невеста; младожења неће да се венчамо, док не будем писмена... Можете ли ме научити за два месеца?»* Дала сам јој реч, старајући се да је умирим. Способност у ње беше сјајна, марљивост ванредна. Интересујући се даљом судбином моје лепотице, старала сам се, да је уверим, да не напусти школе, кад достигне циљ; ну савети моји беху узалудни: ње нестале с последњим писменом азбуке.

»Прошло неколико месеци. Вејак у позоришту у клубу; места беху врло скупа (5 р. за први ред), па узесмо место 4-ог реда. Посматрајући расејано пролазнике, зауставих се на један пут на једној женској, која је баш улазила: на њој гласирано одело сламње боје, сомотски бурнус (горња хаљина) на руци, на глави јој красан шешир; све је то особито падало у очи, јер је било на лепотици: увојци тамно-русе јој косе спуштаху се на плећа, уоквирујући прекрасно, свеже лице; црне очи изгледаху још дубље, још пуније израза при вечерњем осветљењу; све главе окренуше се према њој, а она прође, мало збуњена, у први ред. Не веровах очима, то беше *моја ученица*, моја 15-тогодишња девојчица у издераном циценом оделу. Не знам која ме је од те две смрти већма поразила, прва или друга; чини ми се друга; тамо крај патњи, а овде почетак.

24-ог октобра. Данас је био светао, тонал дан. Окружена гомилом девојчица, које живе на нашој страни и долазе по мене (да заједно идемо), ишла сам у школу. Неколико корака за собом зачух, да ме неко виче. Осврнух се и спазих Тању М. Девојчица сва поцрвенела и задухана, мора бити да је дуго трчала, да нас стигне.

— Нећу, одговори ми тужним гласом, газдарица ме шије по новце.

— А у идућу ћеш недељу доћи? запитих је у намери, да је утешим. Одговора не беше. Покривши очи крајем своје црне мараме, Тања је горко јецала; мала јој рамена грчевито се дизаху. Хтедох и сама да се заплачем, гледајући јад детињи и старајући се да је утешим.

— Или ћу твојој газдарици, рекох јој, и молићу је да те пусти.

— Ах, немојте, немојте! — узвикну ушласена девојчица — она ће ме тући, не, боље не идите!

»Тужно сам ишла у школу, сазнајући своју немоћ, да помогнем бедној девојчици, и пребрајајући умом све те ужасне услове, под којима ваља ступати у борбу с незнањем маса, и само изглед школе, лица веселе деце и безбрижан дечји смех, који се чуо још до уласка у школу, мало разблажаваше тај утицај.

7-ог новембра. Време игра велик улогу у животу наше недељне школе: пада киша — и 10—20 вредних ученица нема; једне није пустила мати, јер немају обуће, друге зато, што је обућа нова, па им је жао да је деца носе по блату...«*)

Ето, с таквим препрекама бори се харковска школа и такве су јој ученице. Зарада заузима прво место у животу им, па кад год долази у опреку с школом, школа мора да јојпусти. Зато су ретке, које похађају школу сваке недеље. Многе науче само читати, многе прекидају учење у половини. Или госпођа не пушта у школу, или се нема обуће, или је рђаво време, а обућа нова, или се има много посла. Пред Божић и Ускрс, кад модне радње имају много посла, у школу се не јављају најмарљивије ученице — шваље и модисткиње. Ну и онима, које је полазе ма и најкраће време, школа успева да улије у груди толико љубави према књизи, да им се у срцу запали огањ, који се целог века не гаси. У *Дневнику* Алчевске нашао је Абрамов један врло карактеристичан, у том погледу, случај. Школу је похађала неко време десетогодишња девојчица; на један пут нестала је. Отац јој, занатлија, није могао даље пуштати је на учење, извињавајући се, да недељом треба да му разноси рад по трговинама. Прошло девет година — и некадашња ученица, а сад већ девојка од 19 година, опет дође у школу: отац јој умр'о и она, ослободив се недељног рада, похита у школу, да настави тамо, где је пре 9 година стала.

Редак пример и у интелигентним сферама.

* * *

Сад, кад знамо ученице, уђимо у школу.

Изглед ученика, први утисак, што га производе на вас, кад ступите у школу, биће највернија оцена наставничког рада у њој. »Кад уђе у неку школу — пише Миропольски — као да си ушао у јаму или у »смирительный домъ«: деца седе плашљиво, оборене главе избегавајући поглед учитељев, јер се боје да их што год не запита; млтавост у одговарању, плашљивост и нека задављеност ученика, на послетку нешто задушљиво, мртво и бездушност — хладно утиче на душу и уједа за срце. Ту су ученици — мученици, а учитељ — патник (ако није »изверг«). О успеху не треба ни питати.

*) *Миропольский*, *op. cit.*, p. 31—34.

У такој школи не тражи ништа више, од учења на памет.

Улазећи у харковску женску нед. школу — одмах осећате свеж утицај духа јој; опште расположење јој као да вас електрише. Шест великих разреда пуни су ученица; свуда живахна лица, час радосна после добра одговора, час замишљена, да одговоре на питање што јасније; тамо се чује шкрипање пера, овде писаљке; једни уче гласове, други сричу; ту долеће до вас нека фраза из историје; тамо ученица живо распитује учитељицу, или уситељица напреже сву снагу да јој протумачи, како да реши неки задатак из аритметике — једном речју, обухвата вас гомила разноврсних звукова и утисака, на први поглед без сваке везе, а у самој ствари строго сједињених у општем раду школском. Идете из собе у собу; једва ако обрате на вас пажњу: *нема се времена!* У школи свако има посла; време је скупо, сви су заузети. А како живо и весело иде рад — мили се човеку да погледа! Одјекнуло звонце — промена занимања, одмор! Зароморила разноврсна гомила ученица: једне иду на широко двориште да одахну на слободном зраку, друге остале на својим местима да доврше рад, треће громко заговориле и воде спор о оном, што су прочитале на часу; некоје учитељице састале се у галерији на другом спрату, друге у музеју, и разговарају се о потребама у школи; из дворишта пробија кроз прозоре весело, срдачан смех дечји, а јарко пролетње сунце топлом светлошћу облива групе ученица, које трче, шетају се, играју се, смеју се и веселе се, као што се зна веселити само безбрижна младост... А кад треба опет наставити рад, мала Хаља (малоруски деминутив од Ана), општа љубимица, као весела птица трчи са звонцетом. С првим ударцима разреда се напунили; све је опет у реду и рад се почиње с новим одушевљењем...«*)

Школа поклања највећу пажњу оним предметима, који су најнужнији ученицама: веронаука, руски језик (читање, писање и основни појмови граматике) и рачунање. Као што видимо, махом оно што даје и основна настава. Ну у школи има група, које иду и даље, пролазећи течај руске историје, географије и природних наука. Ту се некоје ученице уједно спремају да полажу испит за учитељицу сеоске школе, т. ј. љубав према књизи и просвети прелази код њих у екзалтацију, тако да напуштају сигуран комад хлеба у вароши и иду у сеоску школу, да гладују са осам (и мање) руб. месечно.

Занимање у школи траје четири часа, од 10—2; између часова ученице имају одмор од 15 минута.

*) *Миропольский* *op. cit.*, p. 79—80.

Школа се не дели на разреде у нашем смислу т. ј. способнија ученица не мора седети у једном разреду годину дана и чекати, док мање способна научи оно, што она већ давно зна, па да пређу заједно у старији разред. Тако је данас у свима школама, и велико је питање, да ли је то добро што је тако. Харковска нед. школа поделила је своје ученице на групе; у свакој групи има 5—15 ученица, а свега група 25—30. Свака таква гомила има две до три наставнице т. ј. у школи ради 60—80 (а кад кад и више) наставника и наставница (сви бесплатно). Таква подела у школи, где ђаци немају код куће времена да се спреме за часове, и где треба у што краћем року што више научити — била је по школу Алчевске од преке потребе. Имајући под собом неколико девојака, наставница, може са сваком појединце да се занима на часу, т. ј. да је учи; за тим способна ученица може у току године проћи неколико група т. ј. престано прелазити из ниже у вишу; и напослетку, школа читаве школске године (чак у мају на свршетку рада) може примати нове ученице, јер располаже с довољно наставничких снага, па, не сметајући занимању оних које су већ одмакле и прешле у старије групе, отворити течај макар и за једну и почети с њом од азбуке.

Испита у школи нема никаквих, јер свака наставница зна своје ђаке у прсте, па их и сама преводи у току године из ниже групе у вишу.

У школи нема ни награда ни казни. Улите ученику поштовање према себи, и он, љубећи и поштујући вас, стараће се да не уради ништа, што вас, као наставника, вређа. Један ваш поглед биће му доста. Ко год учи, себи учи, испуњава своју дужност — па зашто да га награђујемо?

Школу похађа сваке недеље лекар. После часова, ученице, које имају времена, иду у стан г-ђи Алчевској, где их вредна старатељка учи уз гласовир црквеном појању.*

*) Школа нема управитељке; г-ђа Алчевска је само старатељка (почетитељница). Заводом управља одбор од четири лица, који бирају наставнице на годину дана. Међу учитељицама нема старијих и млађих, виших и нижих — све су равне. Све што се ради у школи није израз нечије јединичне воље, већ воље свију наставница. Свако питање расправља се на педагошким седницама, које се држе 3—4 пута месечно и које похађају све наставнице, па што се ту реши, то важи као закон за школу. Ту се читају извештаји о напретку школе, претресају се сва важнија педагошка питања, воде се расправе о свима новим књигама, које се појављују у педагошкој и народној књижевности и т. д. Наставнице воде *Педагошки Дневник*, у који записују све утиске из школског живота. Тај Дневник послужити будућем историографу школе као најдрагоценије градиво. Педагози, који имадоше прилике да га виде (као Миропољски и Абрамов), говоре о њему с највећом хвалом. Наставничка књижица спада у једну од најлепших учитељских библиотека у Русији.

Важну улогу у законском раду играју *педагошки музеј и библиотека јој*. Они представљају, вели Абрамов, мало те не једину потпуну збирку народне и дечје књижевности и школских учила у целој Русији. Сви важнији модели из природних наука, све што треба за очигледну наставу математике, физике и географије, све се налази у школском музеју. Из путовања по великим градовима културних западних земаља, из борављења у Паризу и Лондону, из честих посета у престоници — г-ђа Алчевска никад се не би вратила у Харков, а да не донесе на дар педагошком музеју своје школе све што је видела да је најбоље у кабинетима школа тих великих градова.

Музеј је без сумње важна ствар, ну библиотека је по интелектуални развој ученица још важнија. Ту се оне састају на читање, ту се шири оно, што се у школи научило, ту се воде читаве дебате о прочитаном, ту пишу ученице реферате о оном што су чуле**, једном речју, ту се ради оно, о чему нико не би могао ни сањати да се може радити са шваљама и праљама.*

Начин наставе у харковској нед. школи, напредак ученица и рад учитељица у њој, изазва дивљење педагошког света на последњој светској изложби у Паризу. Стручњаци нађоше у њој нешто са свим ново. Алчевска доби две златне и две сребрне медаље, да награди четири своје најбоље наставнице.

* * *

Ако харковска школа нема ни испита, ни раздавања награда, она има нешто, чега ми немамо — има божитњу јелу (*елка*). Тај лепи германски обичај паљења свећица на зеленој јели раширио се данас по читавој Русији. Почетком овог столећа, ретка кућа у Петрограду имала је јелу на бадње вече, данас је ретка и најсиромашнија, која је нема. Шта нам може лепше представљати обнављање живота у природи, шта нас може боље подсетити на победу сунца над мраком, топлоте над зимом, од лепог дрвета, зеленог у мразу од 25—30 степена? Наши божитњи обичаји лепши су од руских; Руси не уносе зламе, не пале бадњака, не секу божитњет колача, не ломе честнице, не поздрављају огњем из нушака светли празник бога светлости; свега тог

**) Један пример даћемо у идућем писму.

*) Год. 1884—5, од 325 ученица служило се библиотеком 221, које узеше на читање 1.598 белетристичних и 265 научних дела т. ј. на сваку ученицу долазило је више од 7 забавних и више од једне научне књиге. У средњу руку издавало се сваке недеље 53 књиге прве и 9 друге врсте. Кроз пет година (1889—90 г.) број изданих на читање књига скочио је на 2752, од којих 2138 забавног садржаја. У средњу руку, сваке недеље издавано је по 102 књиге. (*Абрамовъ, op. cit., p. 14*).

није у њих; ну да ми имамо још јелу — наша божитња слава била би лепша и потпунија.

Јела је божитња поезија. Па кому је она нужнија од тих „увређених и понижених“, које имају тако мало поетских тренутака у животу. Г-ђа Алчевска морала је, као идеалисткиња, као женскиње срца, запазити велики значај поезије и по ученице своје школе. Родио се Бог мира и љубави, па нек буде бар за часак весело на души тим представницима борбе у животу. „Не одузимајте од бедних, пише Христина Давиловна у свом *Дневнику*, права макар на мрвицу поезије, допустите им, ма изретка, да постану људи, да се узвесе душом над оним блатом, које их окружава; та ће их поезија спасти од многог; дајте им да одахну и да забораве на тешки рад у светлој школској атмосфери. Поезија је учитељица моралног живота“.

У име те поезије наставнице харковске школе приређују јелу: „Огромно, зелено дрво, пише Алчевска, осветљено стотином разнобојних свећа и фењера, украшено венцима вештачког цвећа, обухваћено златним витема од артије, начичкано позлаћеним орасима и јабукама, разноврсним стварчицама и кутијама с посланицама. Дрво стоји у позлаћеној кади, пуној разних ђаконија, као да је израсло из тог примамљивог земљишта тако лепо и сјајно. На врх вршка му стоји старац — стара година, а с једне гране лети анђео — нова“.

Радост је неописана. „Треба видети, наставља Алчевска, у онај тренут, кад се отворе врата и весела гомила кад упадне са шумом у школу, оне блиставе очи, пуне дивљења и одушевљења; као да вам говоре: како је лепа та јела — никад је нећемо заборавити! И како сам у тај мах вољна да верујем том изразу. Мени се чини, кроз 10—15 година кад девојчица одрасте и постане мати, да ће се сетити свог горког сиромаштва у детињству, које проведе у горком раду код експлоататорке модисткиње, или на рукама тужне матере и пијана оца, да ће јој доћи на памет: бативе грања, сузе; и усред тих тешких успомена, као зрака светлости у мраку, синуће успомена на један светли тренут: соба, осветљена стотинама свећа, пуна познатих, љубазних лица; сетиће се дивљења, одушевљења и радости, што их је преживела у школској породици, и сиротица благословиће онај тренут и оне људе, који јој га спремише... Она ће се опоменути да је ту, у овој соби, сретала увек љубав и доброту и да је ту научила да враћа добро добрим. У души јој пробудиће се стара симпатија према школи, и свесном руком, која ће дрхтати од унутрашњег узбуђења, благословиће своје дете, кад оно први пут пође у школу. Дао би Бог, да и та школа буде тако

исто братска и искрена породица, као и наша, да и у њу трче деца тако исто радосних погледа, тако исто веселих и срећних лица.

„На јелу се скупило до 250 душа: 200 ученица, око 20 оцева и матера, око 20 деце и рођака наставница, и око 20 учитељица. Прво отпеваше неколико песама, па онда сташе делити дарове. Сви се разишли весела лица, држећи у рукама завежљај, ко с орасима, ко с посланицама; старије добише кутијице с маказама, свилом и концем. Беше ми особито мило гледати на лица 17-тогодишњих девојчица, пуна детињског љубопитства и радости: радовала сам се том изразу као знаку, да су остале чисте душом и помислима у развратној средини модних радионица; у осталом, запазила сам да у школу смеју да ступе само такве. Друкчије не може ни бити: која се загњурила у брљу протачлука и интрига, та не осећа потребе да тежи за моралним и умним усавршавањем.

„Јела ја стала око 50 руб.; ну ја не сматрам да су ти новци узалуд потрошени.“*)

* * *

Жао нам је, што нам величина овог писма не допушта, да се подуже зауставимо на одношају учитељица према школи, да наведемо неколике примере њихове топле љубави према драгом им заводу, који их сједињава. Ко је у њему делао, тај се до смрти рачуна у чланове му. Из многих примера љубави ученица према наставницама, навешћемо један:

„Већ много година, пише једна учитељица у свом *Дневнику*, носим на врату малу иконицу од меди, са свим већ потамнелу, с натписом, који се сад једва даје прочитати: „Великомученица Варвара“; сваки пут, кад год се запислим над њом и загледам у прошлост, осећам, да је сав мој живот и рад свезан нераскидном везом с том иконицом. У памети ми се диже облик бледе девојчице. Стала је похађати школу још као дете, учећи код мене азбуку. Године пролазиле, Даша расла и израсла висока и стасита, ну недељна школа, као и пре, остаде за њу омљен празнични одмор; морална веза с учитељицом и одапост према њој беше сваке године све већа. Сећам се, била сам један пут тешко, на смрт, болесна, одлежав у постели 6—7 недеља. По граду се већ говорило да сам умрла, ну снага се поче враћати, и кад једном отворих очи и погледах на сто крај постеље, спазих на њему ту малу иконицу од меди, на узаној црвеној ленти. На моје питање: „Откуда то?“ одговорише ми: „Даша ишла пешке у Кијев, да се моли Богу за

*) *Миропољский оп. cit.*, p. 95—96.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

ваше здравље“. Окренух се зиду и заплаках се. То беху прве сузе радости после дуге патње. Не могу исказати, како сам захтела да живим и радим, да будем достојна те мале иконе...“

Наведимо још неколико редака из *Дневника* Алчевске:

„Данас ме посетила моја пређашња, 45то-годишња ученица. Оставила је школу пре две три године, научивши читати и писати. Одмах из почетка поведосмо реч о школи. „Читате ли и даље?“ запитих је. — „Да богме!“ одговориће ми она, а пуно јој лице, све се сија од радости; „не само што сама читам, већ сам прошле зиме научила читати сироче, коју нам доведоше из села, и једног малишу. Видим га, где трчи по улици, а ништа не ради. „Хоћеш да се учиш?“ запитах га. — „Хоћу!“ — „Долази код нас у 10 часова, кад се враћам с пијаце!“ Стаде долазити и научи.“

Још један, последњи пример.

„У музеј ушла женска (превалила јој тридесета), у огромној зецјој бунди, са шареном марамом на глави. Богињаво јој лице осветљаваше добар осмејак, а очи као да су тражиле неког у гомили. Пођох јој брзо на сусрет. „Сећате ли се, госпођо“, рећи ће она радосним гласом, „ја сам ваша ученица?“ И ако је назвала своје име, не могах је се сетити. „Заборавили сте, није ни чудо, колико се нас променило пред вашим очима. У осталом, и година је много прошло; ево већ 11-та, како сам удата. Доведох вам своје девојчице, да се уче.“ „Кћери?“ запитах је. — „Не, кћери су још мале да вас узнемирујем, а и сама их за сад могу мало поучити; то су раднице, које ми помажу кад шијем; место да се мазе, боље нека иду у школу; што се тиче тачности у похађању — не бојте се, пре ћу сама недељом штогод дорадити, него да их задржим од школе. И сама знам, шта значи пропуштати школу. Газдарица често не пушта; два пут, три не доћеш ли, друге твоје одмакле напред, а ти седиш, као у шуми. И воде те другој учитељици, а од тога нема ништа горе. Колико сам пута због тога плакала... Дакле, могу ли их оставити?“ Можете, одговорих јој. — „До виђења“, рећи ће ми она на растанку, „милујте наше девојчице, овде у граду оне су то исто, што и сирочад без оца и матере.“ — „Будемъ жалѣть“, рекох јој и искрено и врело пољубих ружно јој, богињаво лице“.

* * *

Таква је харковска женска недељна школа. „Да је она у иностранству“, писао је још 1871. г. Мирополски, „у Паризу, Берлину или негде у Швај-

*) *Абрамовъ* op. cit. p. 20, 22—25.

царији, њу би марљиво изучавали, она би била предмет симпатије и старања читавог друштва; педагози би нарочито путовали, да се упознају с њом и да науче, како треба водити дело основног женског образовања на разумним педагошким принципима“. Мирополски се онда жалио на немар руског друштва према школи; данас је друкчије: школа је умела да задобије симпатију друштвену; да разбије сумњу у корист од рада у недељним школама у опште, сумњу, која се била после 60-тих година угнездила у умове многих образованих радника; да скине неповерење владино са сваке приватне иницијативе на пољу народног образовања: једном речју, да рехабилитује недељну школу у очима читаве Русије — и то је њена прва друштвена заслуга. За време од кад постоји, пустила је школа у свет дванаест хиљада писмених женскиња из најнижег сталежа, улива им у груди такву љубав према просвети, да је шире на сваком кораку, упознала их с књигом, као с најбољим пријатељем, с најискренијим чуваром на клизавој стази живота. То је њена друга велика друштвена заслуга. Школа је дала руском селу много ваљаних учитељица, задахнув их одушевљењем, готовим на све жртве за рад на том трновитом пољу; она је пробудила наставничку снагу тамо, где и данас највише спава, у интелегентним женским сферама; она је показала пут, којим с успехом могу поћи сви они умно образовани, који би хтели да помогну народу, бо рећи се против мрака, а не знају пута и начина — и то је њена трећа друштвена заслуга. На послетку, школа је знала да покаже нов правац за рад у недељним школама, да створи узор, који је привео у живот све недељне школе у Русији и на који се све угледају, да отвори нов пут настави у опште — то је њена велика педагошка заслуга, са које њу зна данас образован педагошки свет далеко ван граница опширне јој делатности.

Заслуге су огромне, рад је достојан сваке хвале и признања, а највише угледања. Дао би Бог Русији много таквих радница, као Алчевска и круг јој, и много таквих школа, као недељна харковска!

*

Зашто ми ништа не радимо у том правцу? Колико је код нас женскиња, које добише образовање по гимнасијама и учитељским школама, и после удаје прекидоше сваки рад на педагошком пољу! Ти интелегентни умови српски чаме у узаној сфери домаћег живота. Истина, васпитајте своју децу и бити узорита домаћица, велика је ствар; ну ко много има, од тога се с правом сме више тражити. Која од образованих наших госпођа и госпођица не би могла један, два часа сваке недеље, посветити обуци

наших „понижених и увређених?“ Ваздух сваке велике вароши рађа их, и наш пролетаријат ума приближно је већ сад онаки, као браћа му у свима великим градовима. На неписмене кћери бога Мрака нико није у стању тако утицати као образовано женскиње, јер ту треба говорити више срцу, него уму. Ето једног од многих начина, да наше просвећено женскиње изиђе из оне затворености, у којој се данас налази, на опширно поље друштвеног рада. У данашњим приликама, дизати недељне школе, отварати библиотеке и читаонице за народ, држати народна предавања, спада у дужност нашем просвећеном женскињу, прво, што је доконо и ако оно не уради, тешко да ће ико скоро урадити; а друго, што оно може створити неутралан елемент, потребан бар из почетка, за тај посао.

Српске госпође, реч је на вама!

Новембар, 1892. г.

Радован Кошутић*)

VII.

„Что читать народу“?

(Поводом јубилеја Алчевске)

Реферат о књизи. — Ученице харк. жен. нед. школе и Пушкинов „Оњегин“. — Критика једне раднице. — Читање Гогољева „Шинџела“ у сеоској аудиторiji. — Како народ разуме карактер Катарине у „Бури“ Островског. — Читање „Хамлета“ ученицама нед. школе. — Оцена Хамлетова карактера. — Разна мишљења поводом књиге Алчевске и др. — Оптимисти и пессимисти. — Мишљење Ј. Абрамова. — Разлика између оног, што народ чита и олог, што народу читају, као критеријум за оцену. — Закључци педагога Водовозова. — Једно упоређење. —

На недељним састанцима наставница харковске жен. нед. школе читали су се обично и реферати о разним издањима за школу и народ. У току времена накупи се из њих огроман материјал, који уђе у основу славном делу Алчевске и вредне јој

*) Нека пошт. читаоци изводе исправити у четвртом писму из Петрограда (св. за октобар — новембар 1892 г.) ове штампарске погрешке:

СТР.	СТУВАЦ	РЕД ОД ГОРЕ	РЕД ОД ДОЛЕ	ЧИТАЈ:
810	2	5	—	све три као руске а и наду за ново место; замногогодишњи рад одлучило је требају деца дума Стасуљевича тамо време, које би могао употребити на спремање
814	1	7	—	
814	2	—	3	
815	1	—	17	
815	1	—	7	
816	2	29	—	
817	1	30	—	
819	1	—	21	

дружице: „Шта да се чита народу“? Две свеске, што до сад изидоше (трећа се спрема за штампу), сведоче о колосалности рада, кога се латише те одличне раднице на пољу народне просвете. У њима је, на скоро две хиљаде страна највеће 16°, (на сваку страну иду по два ступца ситна, сабијена слога), оцењено и попраћено две хиљаде чет стотина издања за школу и народ. Уза сваку књигу налазимо: 1) наслов, број страна, име пишчево и издаваочево, место издања, годину и цену; 2) кратак садржај; 3) критичку оцену; 4) питања, по којима онај, ко даје народу књигу на читање, може видети, колико је народ разумео; 5) списак оцена, које су се појавиле о некој књизи у сувременој штампи. На крају свака свеска има два садржаја: један по азбучном реду књига, а други по азбучном реду писаца. Све су то лепе стране тог великог труда, које би му саме могле извојевати угледно место, као „критическому указателю“ народних издања. Да су наставнице обратиле пажњу само на њих, дело, „Что читать народу“? било би нова врста библиографије, драгоцене за сваког, ко хоће да шири просвету у народ; али не би имало оног великог значаја у историји руске етнографије, не би пружало оног богатог градива за познавање интелектуалне висине руског сељаштва.

Шта разуме народ из великих руских писаца и како разуме? — то беше питање, које задаваху себи многи, и на који није умео нико позитивно одговорити. На њега обратише пажњу и аутори, књиге, „Что читать народу“? и то је њихова велика заслуга. Читајући производе руских писаца, зими ученицима недељне школе, а лети сељацима у селу, наставнице записаше, шта народ разуме из њих, а шта му је нејасно. Ту се први пут сусрећемо с читавим дебатама у сеоским аудиторijaма после читања какве Гогољеве приповетке или драме Островског. Руска штампа обрати пажњу на те факте и изведе из њих најразноврсније закључке; учени људи на западу видеше у делу нешто са свим ново — књига се прослави.

Да упознамо читаоца с тим одличним делом, зауставићемо се на оним странама, које причају о читању у школи или у селу некојих ствари Пушкина, Гогоља, Островског и Шекспира.

Узор-дело Пушкиново „Јевђењија Оњегина“, о које наша три четири преводиоца сломише пера а не могоше довести превода до краја, Алчевска није ни покушала да чита народу. Народ, вели она, разуме само борце за правду и за идеју, мученике јер клице таквих типова живе у њему самом; али ни с Алемом, ни с Кавкаским заточеником, ни с Оњегином народ се не сусреће у животу, па није

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

у стању да се узвиси до поимања и анализа типа разочарана човека. Шта би на пр. разумео прост човек из оваких места:

„Любовникъ Юли Вольмаръ,
Малек-Аделъ и де-Линаръ,
И Вертеръ, мученикъ мятежнѣй,
И безподобнѣй Грандисонъ,
Которѣй намъ наводитъ сонъ“?

а тако би му звонила добра половина Пушкинова романа.

Група одраслијих ученица харковске недељне школе, разноврсна по спреми и интелектуалном развићу, тако је исто мало изнела из слушања „Јевђенија Оњегина.“ „Ја сам почела разумевати тек од оног места, кад се Татјана стала разговарати о љубави с дадињом“, рећи ће једна ученица (т. ј. до 59. стране она није ништа разумела). Па и ту разумевање није дуго трајало. Истом аудиторија помисли да је ухватила нешто из заплета, истом је почне занимати садржај, истом се почну будити питања, на која прост ум тражи одмах одговора, кад али песника осећаји и лирске успомене понесу у страну и, место одговора, лију се оне дивне строфе, које тако много говоре интеллигентну читаоцу, а на које прост човек само слеже раменима, питајући: шта ће му то? Читање не може код њега да произведе никаква сила, једноставна утиска, карактер главног лица остаје неразумљив, т. ј. читаво дело је тамно, непојмљиво.

Кад су роман Пушкинов прочитале некоје потпуно развијене ученице, којима већ беху познати многи књижевни производи, ево шта је једна писала о њему:

„Кад сам ишла у школу, случајно прочитах неколико страна из „Јевђенија Оњегина“; учинило ми се, да је то нека француска књига, тако ми је била неразумљива. Кад ми рекоше, да је она написана руским језиком и да је писао руски песник Пушкин, не хтедох да верујем, тврдећи, да нема у целом свету Руса, који би разумео све што је тамо написано... И тек сад, кад поново читам то дело, сазнајем своје незнање... Роман сам по себи, т. ј. језгра му, јасна ми је, само су ми нејасне фразе којима је све то изражено. Не разумем, зашто у руским делима има тако много француских фраза, је ли могуће да се све то не даје руски превести? Онда би дело дисало руским, рођеним језиком. Па има и много руских речи, које су ми тако исто непојмљиве, као и француске, н. пр. Ромуло, јамб, хореј, Омир, Теокрит, Фаблос.¹⁾... Мени се допада

¹⁾ Занимљиво би било, кад би неко прочитао нашем средњем читаоцу песме на античне мотиве наших парнасиста и забележио, како их он разуме. Код Пушкина бар је сижет руски, сувремен, а тамо све перуско, несуремено. Бар да се под туђим рухом крије каква идеја, ну баш ње нема.

поступак Татјанин, кад одбацује љубав Оњегина. Њу можемо назвати јунакињом, у потпуном смислу те речи. Како ми је жао Татјане, што се залубила у тако ветрењаста кицоша, као што је Оњегин. И кад прочитах, да је он доцније њу заволео и да га је одбила, мало не узвикнух: тако и треба том помодном лутку, он се није ни освртао на њу, кад му је то исто писала! Помислих даље, да ће се он утешити тако брзо, што је изгубио Татјану, као да је пропустио неки бал. Осуђујем Оњегина, а уједно и не верујем Пушкину: је ли могуће, да има таквих људи, као његов измишљени Оњегин, који ништа друго не раде, само једу, пију, и возе се на балове, на маскарале, у позоришта? Боже мој, живећи тако, човек може полудети од дуга времена! Колико је новаца потрошено на његово васпитање, а кому је оно донело користи? Баш ником.“¹⁾

Ето, с ког је гледишта погледала вредна радница, која се грби од јутра до дубоке ноћи за 8 до 10 рубаља месечно, на разочараног „франта“ — Оњегина.

* * *

Пређимо на Гогоља. „Мртвих Душа“, „Тараса Буљбе“ и „Ревизора“ Алчевска није читала народу, ну зато нам даје красан реферат о том, како је текло у селу читање Гогољеве приповетке „Шинџела.“ Садржај је овај: Акакије Акакијевич, тај прототип „бедних људи“, од којих Достојевски даде читаву галерију у својим романима, откида од уста последњу копеечку од своје јадне чиновничке плате, само да скуцка мало новаца, да купи нов шинџел. На послетку му се жеља испунила. Један старији чиновник зове га истог дана на вече. Враћајући се од њега, Акакије губи свој идеал, свој шинџел: на пустом тржишту неки људи „св усами“ нападају на сиротог чиновника и скидају му с леђа шинџел. Сутра дан Акакије Акакијевич јавља у разним звањима, да су га опленили, али ну нигде помоћи. Другови по служби саветују му, да се обрати једном вишем чиновнику, који може пожурирати читаву ствар. Сиромаш Акакије иде к њему; али у вишег чиновника све иде по реду. Главна основа системе му беше строгост. „Строгост, строгост и строгост“, говорио је он, предусрећући сваког свог подчињеног фразама: „Како смете? знате ли, с ким говорите? разумете ли, ко стоји пред вама?“ У души је то био добар човек, ну генералски чин, „сбилъ его съ толку.“ Акакије збуњено моли генерала, да поради за њега код „обер-полицмајстера“ (начелника полиције), да му нађу шинџел. „Шта, зар ви не знате ред? виче му виши чиновник... Требало је

¹⁾ „Что читать народу?“, св. II, стр. 471—2.

да дате молбу у канцеларији, њу би примио „столначалник“, па начелник одељења, па секретар а секретар би је предао мени...“ На примедбу Акакијеву, да су секретари „ненадежний народ“, диже се читава бура. „Знате ли, кому ви то говорите? Разумете ли, ко стоји пред вама,“ и т. д., више виши чиновник, лупајући ногом о под. Акакије од страха мало не паде у несвест. Прозебао долази јадник кући, пада у врућицу, често бунца: „виноватъ, ваше превосходительство!“ и после неколико дана умире. „Петроград, пише Гогољ, остаде без Акакија Акакијевича, као да га никад није ни било. Сакри се биће, које нико не заштити, које ником не беше драго, ни за кога занимљиво, које не обрати на себе пажње чак ни „естествонаблюдателя“, који не пропушта да посади на чијоду обичну муху и да је разгледа под микроскопом — биће, које је покорно подносило канцеларске подсмехе и отишло у гроб без икаквог ванредног дела, ну које ипак походи, ма на крају живота, светао гост, — шињел...“ Вишег чиновника стаде мучити савест, што је онако поступио с Акакијем; а кад и с њега поћу скидоше крадљивци шињел, он постале блажи. Од тог доба говорио је ређе потчињенима: „како смете? знате ли пред ким стојите?“, па и онда никад пре, него што би саслушао, у чем је ствар.

Прве стране приповетке весело утицаху на сеоску публику. Особито беше смешно место, кад бираху име детету. „Рођиљи оставише на избор једно од три имена, пише Гогољ: Мокије, Сосије или име мученика Хоздазата. — Нећу их, помисли покојница, све су то некаква имена... Да јој угоде, отворише календар на другом месту; опет изодоше три имена: Трефилије, Дула и Варахасије. — То је несрећа! — рећи ће старица — каква су то имена! никад нисам таквих ни чула. Бар да је Варадат или Варух, него Трефилије и Варахасије. Преврнуше још једну страну — изидоше: Паусикахије и Вахтисије. — Ну, види се — рећи ће старица — да му је таква судбина.“

— Како је сиротицу муче! рећи ће неко од слушалаца. Таква имена још нисам чуо; мора бити да се свештеник нешто расрдио. Име Акакије тако им се исто учинило смешно, ну с њим се помирише брже, него с пређашњима. — Акакије тако исто није лепо, ну бар се навикава на њега, бар није тако тешко изговорити, рећи ће сељаци у шали.

Чим се поче опис шињела Акакија Акакијевича и издевања имена од разних чиновника, другога му по служби, смех на један пут умукну. — Сирмах, он је од рођења тако смирен, у своју одбрану неће

ни речи рећи, па зар није грех, да му се издевају имена, рекоше сељаци из сажаљења.

Положај старог, изношеног шињела, изазва опште саучешће у невољи сиротог чиновника. — Стар је, нема топлоте, проваљује се под иглом. Можда ће му Бог дати, па ће зарадити нов, чуло се, како говоре слушаоци. Кад кројач Григорије Петровић неће да се прими, да оправи стари шињел, аудиториа стаде заједно с Акакијем измишљати начин, како да се злу помогне. — Кад би му дао на ракију! — рећи ће кметова жена смејући се. И кад Акакије доиста даде кројачу *гривењик* (10 коп.) на ракију, кметовица ликујући рече: — Јесам ли рекла, да му да! — као да је дала користан савет неком старом познанику. Али кад кројач опет рече, да не може, на слушаоце паде велика сета. — Шта да се ради? — питаху тужно околу.

Кад се Акакије саветује с кројачем, да му сашије нов шињел, сељаци показују у разговору живо саучешће. „Ну, а кад би требало нов сашити колико би он онај...“ говори Акакије. — *Скільки грошей треба стратити!*¹⁾ (колико би требало новаца потрошити), довршује реч му један од сељака.

Огромна цена, коју тек онако затражи кројач, огорчи слушаоце. — Он ће га тако уплашити, да ће јадник го зимовати, — рекоше плашљиво. Жељу Акакијеву, да доведе своје расходе до *minimum*-а и неопходност да распореди своју оскудну плату, разумеју сељаци, да не може боље бити. — Мало овамо, мало онамо, а на крају не остаје ништа, зар код нас у дому није то исто — рећи ће Дамљан.

Зато, како се обрадоваше, кад чуше да је Акакије ипак скуцкао своту за нов шињел. — Је ли већ сашио? — пита нестрпљиво једна свекрва, љубопитна, да што пре сазна.

— Још није, то је само у мислима његовим, одговарао јој сељак Григорије.

— *Слава тобі, Господи!* — тихо говоре баба Марија. — Бар да га у здрављу понесе — жели му сељанка Александра. — Не дао Бог, да му га украду или из шале да му сакрију! — боји се већ у напред жена кметова, кад Акакије Акакијевич први пут облачи шињел, да иде на службу.

— Па није му скупо ни наплатио — помехуће свекар.

— *З однім оком, та бідовий!* — говори сељак Онуфрије о кројачу, који, заишав у сокачић, прати једним здравим оком Акакија, поносећи се својим радом.

Слушаоцима је неправдо, кад чиновници у департаменту траже од Акакија да плати „магарич“

¹⁾ Слушаоци су сви Малоруси.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

(алдумаш) и да приреди вече. — Какав алдумаш! они и не мисле, да га је он добио гладујући и трпећи зиму! („голодом [га] холодом“).

— Радује се шињелу, као мало дете! као да му је дошао Ускрс! нема шта да једе, а дотерао се, сиромах! — говораху сељаци, кад Акакије, срећан и весео, оде на вече код помоћника „столначелника“, који место њега приређује вечеру у част шињелу. Сви су се бринули, где ће он обесити шињел, бојећи се, да му га не украду. Видело се, да су слушаоци потпуно разумели, по какву је скупу цену купљен, и да је права драгоценост за сиротог Акакија Акакјевича.

— Гле, обесио га тамо, где и сви! А што га ником није предао у руке? — Неће да досађује! — Ах, ако му промене! Само да не заборави! А ако га из шале напију! — бринули се слушаоци.

Неумешност Акакијева, кад уђе у велико друштво, и стидљивост му, изазваше код сељака сачушће. — „Нико му и не прилази! Нико и не гледа на њега! Што ти је сиромах човек!“ — говораху о њему. — „Од кад се родио, није био у друштву!“ рећи ће баштованка, да га оправда.

Две чаше шампањца, што попи Акакије, узнемирише слушаоце, — Није никад пио, а ту на један пут две чаше! — шапутаху уплашено.

Кад се Акакије украде из друштва, у ком му беше дуго време, слушаоци се узнемирише. — Утекао! Сачувај Боже, још ће рећи да је туђ шињел украо! Пазите, да ли је добро разгледао, да ли је свој узео! — колебао се народ.

Кад крадљивци нападоше на сиротог Акакија и опленише га, већина слушалаца паде у очајање. Некоји су мислили, да је то тек онако, да су чиновници, другови му, потплатили људе, да га из шале мало уплаше. Ну други сеђаху ниско оборене главе, бришући сузе рукама. — *Усе пропало!* (све је пропало!) — рећи ће на послетку Дамљан, махнув очајно руком.

— А како се јадник мучно, док је дошао до њега! — проговори јецајући баба Марија.

— Горка му судбина! придодаће у тузи Григорије.

— Опет мора да обуче стари капут! — жали га свекрва.

— Боже мој, а сам му се већ подсмевао! — додаће баба Параска.

— *От-тоби њ шињеля!* — рече уздахнув деда Бруско.

— Бар да му она помогне, говораху о газдарици, кад се Акакије вратио кући.

— Како да му помогне, ни у селу не би га нашао! — одговара им свекрва.

— *Де тонко, там и разірветця!* [Где је танко, тамо се и кида!] [пословица] — додаће тужно Александра.

У високог чиновника, ком упућују Акакија, нико се од слушалаца не узда. — Како да се провучеш до тако гордог господина! — говораху жалосно. — Он тражи форме, као и наш „старшина“! (виши сеоски чиновник), уздахну један сељак и стаде приповедати неколико анекдота о последњем. — Срео га ја јуче — прича сељак — а он мени: Куда ћеш? — На читање! — Не иди, вели, тамо ћете описати! А ја њему: па шта, нек опишу, шта ће ми бити! — Сви се на тренутак насмејаше.

Њев и вика високог чиновника на Акакија Акакијевича узмути слушаоце. — Он и без тога, сиромах, не види света божјег, требало би се сажалити на њега, а он где шта ради! — говораху сељаци с прекором.

Кад се Акакије, болестан и убијен, враћа кући, сви слушаоци беху готови, да му притеку у помоћ. Баба-Марији н. пр., видела се на лицу дубока туга, па, не знајући како да му помогне, рече: „Бар да га газдарица истрља, да му метне цреп или тако што итд.“

Смрт Акакијева изазва општу жалост. — И прозебао је и уплашио се, и огорчен је и киван је! — наведоше сељаци узроке смрти му. — Ето ти, па живи по савести! — рече кметовица. — Нашао је правду! — с горком пронијом изговориће деда Бруско. — Читавог века није ништа видео, осим подсмевања! — додаде баба Марија, уздахнувши.

— Нек читају шта хоће, а онај, ко га уби, наћи ће се! прозбори замишљено Дамљан.

— *Ганарал погубив,* — *хай він сам на світі не најживётця!* (Генерал га је погубио, да бог да на свету не поживео!) — узвикну расрђена кметовица.

Кад се генерал ноћу весео враћа из гостију, напада на њега лупеж, да му скине скупочену бунду. Напад даје до некле слушаоцима моралну сатифакцију; у крадљивцу мало ко види повампирена Акакији, као генерал, кога савест мучи, већ просто разбојника.

— То се њему само привиђа од гриже савести, рећи ће Дамљан.

— Богме му се не привиђа, већ је то у истини тако! — одговориће баштованка.

— Уплашио се! — додаје Григорије.

— Бар да злоћа умре од страха! — рече злобно кметовица.

— Бар да му шињел скину! — рече свекрва.

— Шта ће бити, и ако му скину: такви лако долазе до поваца, одговори јој иронично деда Бруско.

— Можда ће се генерал и покајати? рече Григорије, кад се читање свршило, и додаде: *яко о мірою зміряли, такою й тобі зміряють*, (Каквом мером мериш, таквом ће ти мерити.)

— Можда! подржава га баба Марија. — Можда је и све то ради тога испричано.

Треба напоменути, додаје Алчевска на крају реферата, да су се питање о покајању и сумња, не крије ли се у дубини приповетке каква алегорија или тенденција, угнездили у слушаоце од прошле године, очигледно као последица читања поучних издања; често после приповетке најреалнијег садржаја, коју разумеју да не може боље бити, на њих наједанпут налази размишљање такве врсте.¹⁾

* * *

Преко Тургењева и Достојевског пређимо Островском. Прва двојица заступљена су врло слабо у издањима за народ. Од Тургењева налазимо свега десетак слика из *„Ловчевих записника“*, које народ све разуме, као и мале приче Толстоја, а из Достојевског неколико приповедака у изводу, неколико епизода из великих му романа, па и ту Алчевска обраћа пажњу на многа лица, која непријатно дирају проста човека својом неприродношћу, и на многа места, која би требало или са свим изоставити или прерадити, јер су народу са свим неразумљива. Зато узор-дела Островског, највећег руског драматурга, народ потпуно разуме. Његова *„Бура“* (*„Гроза“*), „одно изъ высочайшихъ созданий Островскаго“, као што вели проф. Незеленов²⁾, изазвала је бурну препирку у сеоској аудиторiji. Катарина, та енергична и силна личност, која тежи за животом, истином и срећом, која хоће мира и љубави са свима, пала у грубу, незналачку, дивљу трговачку околину, где је нико не разуме, где се сваки полет јој разбија о глупог „мајчина сина“ — мужа јој и о дивљу нарав свекрве јој, тог типа руских *„самодура“*, као што их назва Доброљубов. Катарина не налази у мужу срца, које би љубављу одговорило на љубав; а она хоће да љуби, хоће да је срећна и у том силном заносу одаје се туђем човеку, љубавнику. Ну с друге стране, Катарина не може да не призна, да је на криву путу, јер у њој живи морални закон, ком она хоће да остане верна. Стање, у ком се налази, она назива грехом: „То није лепо, то је страхан грех, што другог волим,“ говори она. Настаје страшна унутрашња

борба између моралног закона и незаконите љубави; први побеђује — и несрећна жена налази смрт у валима широке Волге.

Читање драме пратио је народ приближно онаким усклицима, као и *„Шињел“* Гогоља. Баба Параска, која из почетка осуђиваше Катарину, што је неверна мужу, на крају заћута, најези се, а кад изнесоше труп несрећне утопљенице, ухвати се за главу и гласно заплака. — Како је матери, којој се кћи удави! — јецаше старица, сећајући се, можда, своје јединице, покојне Паше.

Већина је слушалаца тихо јецала. Нико ни да се помакне с места. Тешко је рећи, колико би трајала та тиха жалост, да је кметовица не прекиде својим оштрим гласом: *„Доста је туге! Гледајте — музика свира!“* рече она и показа, смејући се, на слику, која врло живо представљаше веселу сеоску свадбу. Видело се, да јој је тешко било од тужних осећаја, и да је хтела, да их што пре стресе с душе. Али то као да пробуди слушаоце; они сви на један цут заговореше некако первно и необично гласно журећи се, да један другом искажу свој поглед на оно, што је прочитано. Никад не видесмо, прича Алчевска, таког узбуђења у нашој скромној аудиторiji. Изгледаше, да се сваком с душе подигло нешто, што је давило, што се отимало на поље, о чему се није дало говорити мирно, недолазећи у ватру, не машући рукама.

— Дакле, које крив, и чим се може оправдати Катарина? — то беху прва питања, која изазваше буру.

— Мати је крива! (т. ј. свекрва) Мати, мати, мати! — викаше кметовица, ударајући песницом о сто. — Зар се може тако радити: напасти и гристи гристи, гристи! — додаде неко. — А зар то њу, као матер, није увредило, што јој снаха сина не воли? — виче нека свекрва сузних очију. — Па ипак је мати крива, нико други, до мати! Да није ње, не би било те буре! (он би јој опростио.) Сав је грех с ње! Гризла је, док је није удавила. Па сад слушај старе људе! Ма какав да је човек, кад умре, грешно га је осуђивати, као што је она осуђивала своју снају! — виче неколико гласова. — Да је она добра била, она би се покорила, а не би се удавила, да јој матер укоравају, — доминира опет над другима пиштави глас свекрвин, док га не надвисе гласови бранилаца Катарининих: — Није муке поднела! Сигурно је од добра отишла да се удави! Красна мати, нема се шта рећи!

И опет се чује оштар глас свекрвин: — Није него су ваљда у цаку требали носити вашу Катарину? и опет јој одговара поток гласова: — Она никако није крива, већ мати! Не убијај ни делом

¹⁾ „Что читать народу?“, св. II, стр. 489—92.

²⁾ „Островскій въ его произведеніяхъ“, Сиб. 1888, стр. 101. Зашто наша позор. управа не изнесе пред публику геоградског поворишта то узор-дело руског репертоара?

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

ни речју, стоји у св. Писму. Лепо друштво! Само да је она није гризла! То је права баба Јага! (вештица).

На послетку баба Параска, која се опоравила и узела на себе свој стари, пристojни изглед, рече публици: — Па шта се дерете, као да сте пијани!

Дамљан, ком се у очима још сијала суза, а лице му беше бледо, као никад, погледа је с мржњом и презирањем, и рече: — Ако смо ми пијани, онда сте и ви сувише благородни! Она оћута, ну усклик јој петрезни донекле слушаоце, и разговор се поче умеренијим тоном. Параска имађаше донекле право: лица у слушаоца беху тако црвена, а у ларми чуло се толико узбуђености, первне дреке и раздражења, да је сваки пролазник могао помислити, да су се ти сељаци напили, и ако су управо с јутрење дошли овамо заједно са учитељицом.

— Тужна је то историја, рећи ће старац Григорије; мени се само чини, да се могло проживети и без љубави, па да се човек не дави. — Лако је вама говорити, кад сте већ све проживели, — рече му кметовица. — А зар сте заборавили, како стоји у оној књижици: Љубав није пожар, загори ли, не можеш је угасити! — напоменуће Иван П., сећајући се пословице из приче „Христосъ-святель“,

— Требала је трпети, тврди непрестано свекрва, скидајући махраму с главе и бришући зној с поцрвенела лица.

— Трпи док се не удавиш, па онда пливај! рече иронично деда Бруско. — Мора бити да су све Катарине тако несрећне, напоменуће свекар, сећајући се приповетке Шевченкове: „Катарина.“

Слушаоци устају с клупа, крсте се пред иконом, клањају се учитељици и разилазе се, ну и на пољу се чује још разговор о истом предмету. — Мени је и Тихона жао. Остао сам, а у кући такав неред! жали баба Марија мужа Катаринина.

— Сад нек пије по више ракије, па ће бити добро! уметвује деда Бруско.

— А с кога је све то описано? запитаће Дамљан.

— Ко би га знао с кога; код свију људи догађа се то исто, одговара му кметовица.

— Како је све то лепо и разумљиво написано! — чује се иза капије још нечији глас.¹⁾

* * *

Пренесимо се из седа опет на недељна читања ученица харковске жен. нед. школе. Учитељица Л. Е. Јефимовићева чита оној истој аудиторiji, која није разумела „Е. Онегина“, највећи производ Шекспиров — „Хамлета.“ Девојке, које се пре тога

¹⁾ „Что читать народу“, св. II, стр. 516—18.

већ упознаше с „Отелом“ „Макбетом“, и „Краљем Лиром“, беху радосне, кад им казаше да ће сад опет чути нешто од Шекспира. Заплет трагедије одмах их је заинтересовао.

— Како се, јадник, мучи! рећи ће једна девојка о Хамлету.

— Па како укорава матер: још, вели, ципела пису износила, у којима си мужа сахрањивала, а већ се удаде за другог, рече једна старија женска.

— Сину није лако! додаде неко.

Сцена, у којој се јавља Хамлету дух оца му¹⁾ изазва код свију ужас; притајило се дисање, само се по каткад чују усклици: „убио“, „заповеда му да га освети“, „несрећан.“

Остале призоре — Полонија с Офелијом, Хамлета с Полонијем и т. д. — слушаху пажљиво; само о Полонију, кад говори с краљицом, поменуће једна девојка: „тај Полоније говори некако неразумљиво.“

— Стара се да се изрази што лепше, рече друга, запазивши тежњу Полонијеву, да говори речито.

— После Хамлетова монолога: „Какво сам ја ништаво створење“, (чин II.), наставница запита слушаоце, за што Хамлет сам себе кори?

— Отац му заповедио да га освети, а он никако не може — одговориће једна ученица — зато он сам себе кори и мучи се.

— Он хоће прво да се увери, да ли је то баш истина да му је очух убио оца, па зато се још и не свети, рече друга.

— Шта се ту треба уверавати, кад му се сам отац јавио и кад му је рекао — одговориће јој прва. — Он не може да се реши на освету, па зато и вели да хоће бајаги прво да се увери.

— Па шта је, ако му се отац јавио? — остаје на свом друга. — Он мисли, да му се можда то само учинило, да је то привиђење.... Зар је лако убити човека?

Слушајући то мишљење младе девојке, учитељица се сећа речи француског критичара Мезијера: „Зар није појмљиво, зашто се Хамлет колеба? Он би хтео да дела, ал се боји. Шта онда, ако је он жртва илузије осећања? Шта онда ако су кривци, које му дух показа, у самој ствари невини?“

Монолог „бити или не бити,“ замолише девојке наставницу, да им још једанпут прочита, јер га не разумеју. После другог читања рећи ће једна: — То је нешто о смрти.

— Ему би хотѣлось умереть, да страшно, додаће друга.

Наставница им прочита тај исти монолог и по трећи пут, само по другом преводу. — Ту је много јасније, рекоше ученице.

— У самој ствари, кад размислиш, рећи ће једна радница од 19 год., на што и да се живи; тешко је у животу, а и смрти човек није рад: ко зна, шта ће тамо бити.

— Самоубиство је грех — рећи ће поучљиво 30-тогодишња женска, — ма како да је живот горак, ипак треба живети.

Речи Хамлетове Офелији: „Бог вам даје једно лице, а ви правите себи друго“ — једна девојка овако је протумачила: „Он сумња у све људе, па зато и у њу.“

Сцена, кад глумци играју, а Хамлет прати утицај игре на краља, врло је занимала аудиторију. Ванредно оживљење међу ученицама изазва разговор Хамлета с краљицом. — Како јој лепо говори! Може ли бити, да је не дирне у срце! рекоше слушаоци. Кад Хамлет, после краљичиних речи: „Кажми ми, шта да радим?“ мења на један пут тон и одговара: „Шта?... Ништа не ради и не веруј оном што сам ти говорио.“ — напоменуће једна девојка: „Он мисли, да му се мати покајала, а она пита: шта да радим? Да се покајала, знала би шта јој треба чинити, оставила би мужа и не би живела с њим, с убицом.“

Призор с полуделом Офелијом све је дубоко дирнуо. Многим девојкама у очима заблесташе суза. Песму Офелијину замолише наставницу, да им прочита два пут.

Хамлетове речи на гробљу наведоше слушаоце на размишљања о смрти; старије говораху о ништавилу човечјег живота и о сујети свега што је на земљи.

Свршетак трагедије беше од најсилнијег утицаја на све ученице. Неколико тренутака нико није ништа говорио. На послетку запита их учитељица шта мисле о Хамлету. „Он је био колебљив човек. Знао је да се треба осветити за оца, али није могао да се реши. Јакe воље не беше у њега.“

— А зар би му лако било да се реши на освету, да убије човека. И ако му је отац наредио, било му је тешко, па зато се и мучио. Био је то добар човек! Како се он понашао према матери, како је жалио!

— Онџ све разсуждалџ, а сразу ничево не могџ сдџлатџ¹⁾.

Тако одговараху ученице. На тај начин те, једва писмене, раднице разумеше велики производ Шекспиров.

* * *

Тако марљиво и тако лепо написаних реферата о читањима у народу има много у том великом делу, које је производ дугогодишњег рада Алчевске

¹⁾ Ibidem p. 262—3.

и дружине јој. Из наведена четири примера читалац је добио јасан појам и о тој лепој замисли и још о лепшем остварењу јој. Данас, кад народне умотворине, као израз народних мисли и народне философије, пропадају, дело „*Что читать народу?*“ пружа отромно градиво за познавање народног начина посматрања (миросозерцање) и народних погледа на свет и живот, дајући нове одговоре сувременог руског сељака на стара већ за нас морална и философска питања. То је његова врло важна страна, која чека на свог достојног оцењивача.

Ну из стотине примера, што се налазе у том делу, ја не могах наћи потврде мишљењу оптимиста, који доказују, с њим у рукама, да народ све разуме. Сећам се ватрена спора о тој теми, који се водио код једног руског књижевника, а мог доброг пријатеља. Један млад приповедач, који је дуго живео на селу, доказивао је, да се сељаку допада само процес читања, да он не мисли о оном што чита, па је један резултат, ма шта му дали у руке. Други млад приповедач, сад већ уредник (у Русији се врло лако постаје уредник илустрованих листића), викао је: Народ све појми, подајте му све што хоћете, и он ће све разумети! Зачудих се кад доцније прочитах приближно такво исто мишљење Ј. Абрамова, хроничара „Руске Школе.“ Ево шта он пише, поводом јубилеја Алчевске, о истој књизи:

„Књига „*Шта да се чита народу?*“ доказује да лепа књижевност, и по садржају и по форми, треба да је за народ онаква иста, каква је за интелигенцију, да су највећи производи светске књижевности тако исто приступни народу, као и интелегентним људима, и да се не осећа потребе ни у стварању неке особите „народне“ књижевности, ни у „преради“ великих уметничких производа за народ. Књига „*Что читать народу?*“ уништила је читав правац у издавању књига за народ, изведавши издаваче с лажна пута, на ком су се налазили, на правилан. Утицај њен у том погледу био је тако велик, да су „прераде“ са свим престале излазити, а књижице, специјално за народ написане, појављују се као изузетак; сав рад издавача, данас је наперен на издавање за народ највећих уметника свију земаља и времена¹⁾.“

Наведох то мишљење г. Абрамова, да обратим пажњу читаочеву, како има људи, који већ признају делу харковских учитељица епохалан значај. Само што се ја, позивајући се баш на то исто дело, не могу сложити ни с једним од закључака, до којих је дошао пошт. хроничар „Руске Школе.“ Издавачи с Никољске улице у Москви држе и данас народна

¹⁾ „Русс. Школа“, за 1892. г., бр. 7—8, стр. 292.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

издања у својим рукама, пружајући руском сељаку и даље морално благо, као што је „Милордъ аглицкій.“ И народ таке ствари прима и чита, баш зато што су друга издања ретка, или што не могу да продру до њега, што су скупа, или што их не разумем¹). Човеку, који је целог века читао „Разбојника Чуркина“ и друга „лубочна“ издања, тешко је латити се читања великих руских писаца, или, као што хоће г. Абрамов, „уметника свију земаља и времена“, јер га вашарске књиге нису могле спремити за разумевање великих дела. Он се баш налази у оном стању, кад је пријатан сам процес читања и чека да му когод помогне, да прескочи преко те огромне провалије, која дели „Мртве душе“ и „Разбојника Чуркина“. Нека се нико не позива на дело Алчевске и др., јер оно показује само, шта би све народ могао разумети, кад би му интеллигентан човек читао, а не говори, да то сам народ чита и да разуме, а то је, по мом мишљењу, огромна разлика. Образован човек може много што шта читати народу, јер ће му знати, као што су и харковске учитељице радиле, нејасна места протумачити, неразумљива изоставити, а што је дугачко, скратити; али нека прост човек куши ту исту књигу, и нек је сам почне читати, он ће је бацити у записак после треће стране, јер није дорастао до ње. Туђ је ум штула, на којој се далеко не иде; да се народ узвиси, требало би му пружити књиге, које би га образовале, које би пробудиле умну му снагу, развиле и подигле душевне му подобности, а таквих књига или нема, или не продиру до њега.

Дело „Шта да се чита народу?“ очекује свој *pendant*: „Шта чита народ?“ Ми таког немамо, ну из оног, што је писао Пругавин, види се, да су сви велики руски писци за њега *terra incognita*. Од прилике то исто излази и из књиге Алчевске и др., из које пок. педагог Водовозов изведе овакав закључак:

„Народ може разумети и велике класичне производе“ (т. ј. ако му их буду читали и тумачили), „ну њему се пре свега допадају књиге, које бију на синтимиенталност и на груб ефекат, у којима је нешто резонерски поучно и мистично, нешто „сказочно невозможное“ и у опште фантастично. Све мистично изгледа да је најподесније за народ²).“

Не заборавите, да се лепа руска књижевност одликује потпуном противношћу свега тога, да јој је главна карактеристика: реалност.

*

„Кад се сунце рађа у брдовиту пределу, прво осветљава врхове гора, а за њима полако излази

¹) Види моје реферате из Пругавина у „Пр. Гласнику“ за 1892. год., св. 1—2.

²) „В. Европа“, 1886. год., св. 7., стр. 425.

из таме све остало. И светлост, која избија из књижевности, шири се већином одозго на ниже. „Тако је писао „В. Европа“ у некрологу Островском.¹)

Да! Несрећа је само, кад светлост застане на врховима и кад се не спусти у долине. Народ би хтео да се уздигне до тих светлих врхова, да уђе у ту обећану земљу, ну пространство је огромно, висина је вртоглава.

Дело Алчевске и др. говори, да ће долина још дуго чекати, док светлост сиђе с врхова.

Радован Кошутић.

РАЗНИ ЗАПИСИ

Један велики и славни Француз одличан пријатељ Српства. — Мој омиљени професор, господин *Charles Hermite*, члан Института, професор Више Алгебре на париском универзитету, врло често ме је призивао својој кући, приликом школских фебрија 1891 године, проведених у Паризу, као што ми је и за све време мога школовања у Паризу увек давао врло корисних упута. При вечери, а и после ње, готово увек, водио се говор о нашој земљи, о нашем народу и о тежњама нашим; јер се је господин *Хермит* веома интересовао о свему томе. Из његовог разговора увидео сам, што са радошћу напомињем, да он врло добро познаје нашу историју, а нарочито новију, као и историју и значај појединих места и градова у српским земљама. Готово увек, при поласку, поклањао ми је по који од својих радова. Његови многобројни радови, као и њихова вредност, познати су свакоме ономе који се поле озбиљније бавио проучавањем ма кога дела из математичких наука. Господин *Хермит* је знао и умео својим предавањима да омили математичке науке многим од својих слушаца и да им даде у руке кључ од математичких наука.

Није ни чудо, што је један тако одличан наставник, као што је господин *Хермит*, спремио себи од својих ученика тако одличну замену, као што су: зет његов, господин *E. Picard*, члан Института; господин *H. Poincaré*, члан Института; господин *G. Darboux*, члан Института; господин *P. Appell*, члан Института, и толики други, све млађе снаге, који су већ својим досадашњим радовима стекли и заузели најодличнија места у математичкој литератури. Тиме је господин *Хермит* потпуно испунио ону највећу жељу на и дужност једног наставника. Таког наставника, као што је господин *Хермит*, сви Французи могу с поносом звати великим и слав-

¹) *Ibidem*, p. 440.

мим Французом, као што га, у једним новинама, и назваше приликом прославе његовог јубилеја.

Један интернационални комитет математичара приредио је овом великом и славном Французу, 12 децембра ове године (24 децембра, по новом) као на дан седамдесетогодишњице његовог рођења, у Паризу, у новој Сорбони, праву светковину. Пошто су радови господина Хермита од врло велике вредности, како за француски тако и за све цивилизоване народе, то се је поменути комитет из раније обратио позивницама на све ученике и поштоваоце господина Хермита и позвао их је да дођу и учествују при тој прослави. И сâм сам био позват. Из позивнице вадим, о господину Хермиту, ове редове: »*Цео живот његов био је посвећен само науци; не само његова реч, његова дела и његови савети руководили су наше прве кораке, него и његов живот дао нам је један велики пример: он нас је научио да волимо науку неинтересованом љубављу. Да ли ће наш конкурс моћи доказати му, да овај његов наук није изгубљен, и задовољити једну од његових најмилијих жеља, дајући му наде да ће, једног дана, други пожњети богату жетву коју је он тако подашно сејао?*«

На дан прославе господин *Charles Dupuy*, министар просвете, лепих вештина и црквених послова, председавао је на том јубилеју. На тој прослави присуствовали су: господин *Due*, министар Шведске и Норвешке у Паризу; господин *Gréard*, вицектор Париске Академије; господин *Liard*, директор више наставе; ђенерал *Gebhart*, командант Политехничке Школе; господин *Perrot*, директор Више Нормалне Школе; господин *d'Abbadie*, председник Академије наука; више чланова других класа Института; велики број професора разних факултета и врло велики број страних изасланика.

Господин *Darboux*, декан факултета наука, први је узео реч и предао је господину Хермиту једну медаљу од бронзе, на којој је израђен портрет великог научењака. За тим је господин *Poincaré*, члан Института и професор факултета, изнео резиме о математичким радовима господина Хермита. За овим су држани многи говори, у част слављеника, од којих да поменемо: говор изасланика господина *Шварца*, у име Берлинске Академије; господин *C. Jordan* побројао је страна научна друштва, која су послала честитке; да поменемо говор господина *Vicaire-a*, у име Математичког друштва; говор господина *Bichat-a*, декана факултета наука из Нансија, у име лотриншких земљака господина Хермита; и говор господина *d'Abbadie*, председника Академије наука, у име Института.

За тим се господин Хермит захвалио министру просвете и свима онима који су, било при-

суством својим било поздравом, увећали ову светковину, као и министру Шведске и Норвешке, који му је, тога јутра, у име свога краља Оскара, предао велики кордон Поларне Звезде.

За овим је узео реч министар просвете и свој доста дуги говор завршио је овим речима: »Све су цивилизоване нације овде, и ја их поздрављам у лицу њихових славних представника. Њиховој високој пошти ја придружујем пошту Владе и Републике, која вас је, да достојно прослави ваш јубилеј, на мој предлог, уздигла на достојанство награде орденом Почасне Легије».

Тога дана је слављеник поздрављен из Београда овом депешом:

Господину Хермиту, члану Института, Париз. Ми смо сретни што можемо, приликом прославе Ваше седамдесетогодишњице, изјавити Вам своје одлично поштовање и поздравити у Вама једног од највећих анализата и геометара нашега столећа.

Професори природно-математичког одсека: Димитрије Нешић, Љубомир Клерик, Милан Недељковић, Богдан Гавриловић, Мијалко Ђурић.

Он је, сутра дан, послао ову депешу:

Професору Мијалку Ђурићу, Београд.

Дубоко тронут, шаљем своје искрене захвалности, изразе високе поште и симпатије господи: Димитрију Нешићу, Љубомиру Клерику, Милану Недељковићу, Богдану Гавриловићу, Мијалку Ђурићу,

Хермит.

* * *

Тај велики и славни Француз, као што у почетку рекох, увек се интересовао за наш народ, као и за све оне наше ђаке, који су посећавали или посећују предавања на париском факултету математичких наука. Он је, пре кратког времена, послао на поклон, преко мене, начем природно-математичком одсеку већину својих штампаних радова. Ја ћу их само исписати, уредив их по годинама. Ево их:

- 1). Sur la théorie des transcendentes à différentielles algébriques; 1844.
- 2). Sur les fonctions algébriques; 1851.
- 3). Extrait d'une lettre adressée à M. Ch. Hermite par M. Eisenstein; 1852. У овоме писму има важних примедаба господина Хермита.
- 4). Sur la théorie des formes quadratiques ternaires indéfinies; 1853.
- 5). Sur la théorie des formes quadratiques; 1853.
- 6). Extrait d'une lettre de M. Ch. Hermite à M. Borchardt, sur l'invariabilité du nombre des

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

carrés positifs et des carrés négatifs dans la transformation des polynômes homogènes du second degré; 1856.

7). Sur la théorie des formes quadratiques; 1862.

8). Sur la théorie des fonctions elliptiques et ses applications à l'Arithmétique; 1862.

9). Extrait d'une lettre de M. Hermite à M. Brioschi; 1863.

10). Sur la théorie des fonctions elliptiques; 1863.

11). Sur quelques formules relatives au module, dans la théorie des fonctions elliptiques; 1864.

12). Sur deux intégrales doubles; 1865.

13). Extrait d'une lettre de M. Hermite à M. Borchardt; 1865.

14). Extrait d'une lettre de M. Hermite à M. Fuchs de Gottingue; 1874.

15). Sur la formule de Maclaurin; 1877.

16). I) Extrait d'une lettre, concernant l'application des intégrales abéliennes à la Géométrie des courbes planes adressée à M. Hermite par M. Lindemann; II) Extrait d'une lettre de M. Hermite à M. Lindemann; III) Extrait d'une seconde lettre de M. Lindemann à M. Hermite; 1877.

17). Sur l'équation de Lamé; 1877.

18). Sur l'intégration de l'équation différentielle de Lamé; 1879.

19). Sur une représentation analytiques des fonctions au moyen des transcendentes elliptiques; 1880.

20). Sur une application du théorème de Mittag-Leffler, dans la théorie des fonctions; 1881.

21). Sur l'intégrale Eulérienne de seconde espèce; 1881.

22). Sur quelques points de la théorie des fonctions; 1881.

23). Sur la fonction $\text{Sn}^n x$; 1881.

24). Sur une relation donnée par M. Cayley, dans la théorie des fonctions elliptiques; 1882.

25). Sur quelques points dans la théorie des nombres par M. Ch. Hermite et M. R. Lipschitz; 1883.

26). I. Sur l'usage des produits infinis dans la théorie des fonctions elliptiques par Ch. Hermite et R. Lipschitz; II. Extrait d'une lettre de M. Lipschitz à M. Hermite; 1883.

27). I Sur un développement en fonction continue par Ch. Hermite et L. Fuchs; II. Extrait d'une lettre adressée à M. Fuchs par M. Hermite; 1884.

28). Sur quelques conséquences arithmétiques des formules de la théorie des fonctions elliptiques; 1884.

29). Sur quelques applications des fonctions elliptiques, p. 1—146; 1886.

30). Sur la transformation de l'intégrale elliptique de seconde espèce; 1888.

31). Démonstration nouvelle d'une formule relative aux intégrales Eulériennes de seconde espèce; 1888.

32). Sur un mémoire de Laguerre concernant les équations algébriques; 1888.

33). Discours, држан приликом прокламовања Лорета награђених Академијом; 1889.

34). Discours, држан приликом инаугурације нове Сорбоне; 1889.

35). Sur les racines de la fonction sphérique de seconde espèce; 1890.

36). Sur les racines de la fonction sphérique de seconde espèce, par M. T. — J. Stieltjes; 1890. Мемоар израђен на напоменама из претходног мемоара.

37). Sur les racines de la fonction sphérique de seconde espèce; 1890.

38). Discours, држан приликом прокламовања Лорета награђених Академијом за израђене темате; 1890.

39). Sur les polynomes de Legendre; 1890.

40). Sur la transformation des fonctions elliptiques; 1891.

41). Cours de M. Hermite professé à la Faculté des Sciences de Paris; lith., p. 1—293; 1891. Четврто издање.

42). Sur la transformation des fonctions elliptiques; 1992.

Неколико послатих мемоара без означања године.

43). I. Sur l'expression du module des transcendentes elliptiques en fonction du quotient de deux périodes; II. Sur l'intégrale $\int_{-1}^{+1} \frac{dx}{\sqrt{1-x^2} (a-x)}$; III Sur la transcendente En.

44). Sur le développement en série des intégrales elliptiques de première et de seconde espèce.

45). Sur l'intégrale $\int \frac{x^m dx}{\sqrt{1-x^2}}$.

46). Extrait de deux lettres adressées à M. Craig, par M. Hermite; I Sur la formule de Fourier; II. Additions; III. Sur une formule de Gauss; IV. Sur l'expression du sinus par un produit de facteurs primaires.

47). Sur une formule relative à la théorie des fonctions d'une variable.

* * *

Мени је веома мило, што је моје познанство са господином Хермитом толико допринело те је се библиотека нашег природно-математичког одсека обогатила тако драгоценим радовима, као што су ови од господина Хермита. Осећам се још и срећан, што је наш народ, који и иначе има мало пријатеља на страни, стекао у господину Хермиту тако одлична пријатеља.

Да чили и крпки седамдесетогодишњи старина, господин Хермит, доживи и учествује у про-

слави своје стогодишњице, то је једна од најискренијих жеља свију његових пређашњих и садашњих слушаца и свију његових поштоваца. То је и једна међу највећим жељама, коју увек гаји његов благодарни ученик,

31. децембра 1892 г.

у Београду.

Мијалко В. Ђирић,
професор Велике Школе.

ПРОФЕСОРСКО ДРУШТВО.

(Свршетак)

Четврти редовни годишњи збор Професорског Друштва.

Први састанак овога збора држан је 10. августа ове године у сали Велике Школе у Београду. Походило га је само 89 чланова, дакле мање него и на једном пређашњем збору. Овај је збор отворио председник управе г. Борислав Б. Тодоровић, професор београдске учитељске школе. У свом лепом говору он је нарочито истакао рад и заслуге пређашњег председника управе, г. Стеве Ловчевића, и још неких часника управних за напредак овога друштва. За тим се збор конституисао, изабравши себи за председника г. Луку Лазаревића, професора ваљевске ниже гимназије; за потпредседника г. Косту Ивковића, професора из Зајечара, а за секретаре г. г.: Андру Гавриловића и Стевана Веселиновића, професоре из Београда.

Одмах после тога прочитани су ови извештаји: а.) извештај управе о њеноме раду у минулој друштвеној години; — б.) извештај о друштвеној благајници; — в.) извештај контролног одбора о стању и исправности благајнице; и на послетку г.) извештај уредника „Наставника“ о друштвеном листу. Све ове извештаје збор је усвојио. Из њих се види, да чланови друштва и друштвени пододбори веома неуредно врше своје дужности и да не предају на време своје улоге. Ова појава није ни мало похвална за чланове „Професорског Друштва“. С тога је на збору пало доста оштрих али и оправданих прекора. Даље се из поменутих извештаја види: да је у прошлој друштвеној години било свега 254 члана, дакле само 4 члана више него у претпрошлој години; да је било прихода свега 4583 дин. а расхода 6532·95 динара, дакле приход је мањи од прошле год. за 751·50 дин., а расход је већи од прошле године за 2080·65. Надати се, да до године буду бољи резултати у овом погледу, а то је и у интересу самог друштва. На томе ће, без сумње, порадиће како чланови друштва, тако и сви његови пријатељи. Даље се из извештаја види, да је „Наставник“, орган „Професорског Друштва“, имао

у прошлој години 237 претплатника, сем друштвених чланова, дакле и број се претплатника врло мало увећао. На овоме састанку требало је извршити избор неких чланова управе, који се бирају на место оних чланова, што су по правилима иступили из управе, али је то одложено за други састанак.

*

Други зборов састанак држан је истог дана после подне, када је збор требало да се подели у секције; али пошто г. Јован Максимовић, предавач зајечарске гимназије, није ни дошао на збор те да у историјско-филолошкој секцији прочита своју расправу: „Историја страних књижевности у нашим гимназијама“, то се збор није ни делио на секције, пошто није имало потребе за то. Како пак ни г. Јован Миодраговић, професор београдске учитељске школе, није дошао да на збору прочита своју пријављену расправу: „Које је васпитање за нас данас најважније?“, то је председник управе, г. Борислав Тодоровић, прочитао расправу: „Како би се могло унапредити цртање слободном руком у нашим средњим и стручним школама?“, коју је расправу израдио г. Владислав Тителбах, професор београдске учитељске школе, који није могао доћи на збор да сам чита своју расправу с тога, што је, као изасланик министра народне привреде, отишао на занатлијску изложбу у Врање. (Г. г. Максимовић и Миодраговић заслужују свакако прекор, што своје расправе бар нису послали, кад већ нису дошли, као што је то урадио г. Тителбах и други на пређашњим зборовима. Овако они не могу ничим оправдати свој поступак.)

У расправи г. Тителбаха изнета је корист и важност цртања у опште; тражи се да овај предмет буде обавезан за ученике и да се уврсти у главне предмете средњих школа. Даље се захтева, да се не црта с прегледаоница, у којима су заступљени туђи мотиви, већ да се црта с природе и да се у цртању употребе наши народни мотиви, а особито у орнаментици, која је до сада и била искључиво и кроз туђинска. Поводом ове расправе отворила се дуга и интересна дебата, у којој су многи говорници изнели своје погледе на ово питање. Многи су говорили у прилог разлога наведених у расправи, тражећи обавезно цртање, а неки су порицали важност и потребу обавезности. На завршетку је збор донео своју одлуку о овоме питању, у којој је изјављено ово: да цртање буде обавезан предмет у средњим школама и да се обрати већа пажња цртању с природе и у избору српских народних мотива и орнамената, избацујући прегледаонице и туђе мотиве.

*

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Трећи састанак овога збора држан је 11. августа пре подне. На овоме састанку требало је извршити измену чл. 10. и 30. друштвених правила. Измена чл. 30. састоји се у томе, да се редовни годишњи збор држи сваке друге, а не сваке године, као што је то до сада било. Ово је питање било покренуто још на пређашњем збору али није могло бити свршено, него је одложено за овај трећи збор. После кратке дебате, у којој су једни доказивали потребу ове измене, а већина је била против ње, одлучено је да остане по досадашњим правилима, то јест, да се редовни годишњи зборови држе сваке године. Измена у чл. 10. друштвених правила тиче се избора управе, и о томе се водила дебата. Једни су предлагали, да се сваке године о годишњем збору бира целокупна нова управа, а други су били томе противни и тражили су, да сваке године иступају из управе само по три члана, и то по реду избора. На послетку је ово друго миљење и усвојено, то јест: да у друштвеној управи буде девет лица, коју бира редовни збор, и да из управе сваке године иступају по три члана по реду избора, чија места попуњује редовни збор.

За тим је изабрано пет чланова управе, јер су тројица према правилима иступила, а двојица су у току године била ушла у управу на место г. г. Стеве Ловчевића и Живана Живановића, који су иступили због промене положаја. Изабрана су ова лица: *Борислав Б. Тодоровић*, професор беогр. учитељске школе, *Љуба Јовановић* и *Пера С. Павловић*, професори друге београдске гимназије; *Јосиф Ковачевић*, професор београдске реалке, и *Момчило Иванић*, професор прве београдске гимназије.

На предлог управе, збор је у надзорном одбору оставио пређашње чланове г. г. Јов. Докића и С. Антоновића, професоре из Београда; само је на место Јосифа Ковачевића, који је изабран за члана управе, изабрао *Владимира Малину*, учитеља језика у првој београдској гимназији.

На послетку је на овоме састанку г. Милош Динић, професор друге београдске гимназије, прочитао расправу: „О непрекидности наставе у нашим средњим школама“, коју је израдио г. Никола Јакшевац, предавач пиротске гимназије, али који није могао доћи на овај збор. За тим је о овој ствари поведена дебата, у којој је доказивано, да је за непрекидност у настави потребно: да се наставници не премештају; да се обрати већа пажња на стручну спрему наставника при њиховоме распоређивању по средњим школама; да наставници прате ученике из разреда у разред и т. д. Одлука о овој

ствари није донесена, него је то остављено за потоњи састанак.

*

Четврти састанак држан је 11. августа после подне, на коме је најпре донесена одлука поводом расправе о непрекидности у настави. Та одлука гласи: „Професорско Друштво, уверено да премештање наставника средњих школа и неизодесан распоред стручних наставника по заводима, и предмета на наставнике, веома штетно утиче на успех у средњим школама, — жели да се у средњошколској настави у тим правцима помогне“.

За тим је требало да се збор подели у секције, али због малог броја чланова то се није могло учинити, него је продужен рад и прочитане су и оне расправе, које је требало читати у секцијама. Тако је г. Андра Гавриловић, професор, по пристанку збора прочитао само завршетак расправе: „Учитељи страних језика у нашим гимназијама“, коју је расправу израдио г. Сава Максић, предавач зајечарске гимназије, али није дошао на збор. После краће дебате одлучено је, да се о овој ствари донесе одлука на V. редовном годишњем збору овога друштва, који ће се држати 1893. год. После тога је г. Коста Ковачевић, професор крагујевачке гимназије, прочитао своју расправу: „Какав нам треба географски атлас у средњим школама“. После кратке дебате, у којој су напоменуте многе тешкоће у предавању земљописа, и пошто је истакнута потреба, да се што пре изради српски атлас, усвојена је одлука, коју је сам писац расправе предложио. Та одлука од прилике гласи: Четврти збор Професорског Друштва налази, да је за лакше и потпуније изучавање земљописа у средњим школама преко потребан географски школски атлас, израђен према најновијим захтевима школе.

За тим су, на предлог председника, изабрани г. г. Јован Бадемлић, Милош Динић и Светислав Ст. Симић, професори из Београда, да овере записнике рада овога збора. Овај састанак походио је и пок. Јован Бошковић, министар просвете и црквених послова, који је поздравно четврти збор Професорског Друштва овим говором:

Господо!

Дошао сам на ваш збор у намери, да чујем ваше жеље и да их, ако могу, остварим. До сада се код нас много чекало, споро радило, а међу тим време је да се рад на настави убрза. Ја прихваћам ваше жеље које сте на збору изнели, а молим вас да ме ви од своје стране потпомогнете у радovima, које сам намеран као министар да извршим. Моја је девиза: да ми треба јевропски да се удесимо. Ми треба да живимо животом својим, али и да се прилаго-

давамо животу образованих европских држава. Многа уређења у најновије време, што смо их започели, потврђују то. Ви видите да ми у вароши подижемо електрично осветљење, градимо водове, трамвај, (жлебник, уличну железницу), канализацију, и др.; а у просвети хоћемо да се крећемо «према нашим приликама». Доста је било непрестаног започињања изнова и свакојаким експериментовања; време је да се изједначимо, колико можемо, с осталим народима европским. Што се тиче национализма, ту ћемо се и ми држати оног мишљења у средњој Јевропи, по коме основне школе и свеучилишта треба да су национални, а средње су школе више карактера међународног.

Као што рекох, ја ћу водити рачуна о одлукама вашег збора, а вас молим да ме у раду потпомажете. Побринућу се за школске књиге, побринућу се за једнаку терминологију, а то ви треба заједнички са мном да урадите, да проучите целу терминологију, јер једном треба подвући црту и завршити рачун са досадашњим терминима, па рећи: ови ће се термини од сада употребљавати, а на даљем развоју радићемо после сви. Та то и јесте задатак књижевности, да утврди оно што је у појединим предлозима добро смишљено; оно што је рђаво да се одбаци, а добро, ново смишљено, да напредује.

Ја помишљам и даље нешто да урадим. Ви знате, заведени су и професорски испити. Завођењем испита стављени су на наставнике велики терети, а нисмо се побринули да им дамо прилике да се могу и спремити за то. Истина садашње финансијске прилике нису повољне за то, али у начелу треба признати и јавно изрећи, да ми и у том хоћемо по европски да се удесимо. Кад упоредимо платне спискове наставника основних, средњих и великих школа у Јевропи, онда видимо, да наши учитељи долазе у I класу, са многим другим, а наши професори, с погледом на плату, стоје у последњој класи, сами за се. Значи, да су их у том претекли професори целог света, а по спреми својој, они се данас могу мерити са многима и многима. То је аномалија. Код нас су дакле учитељи боље плаћени него у многим другим државама европским. Ни немачки учитељи, за које кажу, да су ујединили Немачку и обновили немачко царство, нису боље плаћени од наших. Нашег учитеља друго нешто, тишти: *тишти га премештање, које треба да престане* тиште га нестални надзорници, премештаји због случајно добивене ниже белешке и друго, што ћемо гледати да отклонимо; али што се тиче плате, они су добро плаћени, не само према нашим приликама, него и апсолутно. Међу тим професори средњих

школа и Велике Школе горе су плаћени него игде у Јевропи. Кад тражимо од наставника средњих школа да морају бити јевропски образовани, да морају полагати државни испит, као и по другим државама јевропским, онда треба да им пружимо и материјалних средстава за живот и за усавршавање у својој струци. Ја вам не обећавам да ћу то поправити и неправду загладити одмах на првој скупштини; али ћу се трудити свим силама, да нађем пута и начина како да се то стање поправи. За сада истичем јавно да то стање треба да се поправи. Боље је и да имамо и мање школа, али добро уређених, и добро плаћених професора; јер «без тога не може ништа бити од онога, што треба да буде,» а и наша пословица лепо вели: весело срце кудељу преде. Имао сам прилике да видим, како наши предавачи кубуре с платом, како не могу да изађу на крај, а камо ли да могу набавити књига за усавршавање у својој струци. Усавршивати се не може без књига, књига не може куповати без веће плате, а веће плате опет не може добити док не положи професорски испит. Питање је: како да се помогне, или правије: како да му се помогне?

Ваља ствар узети с вишега гледишта а не само територијалног: јевропске гимназије и јевропске реалке; јевропску спрему, али и јевропске плате. Полутанске средње школе, као: реалне гимназије, рачвасте гимназије шведске и једноврсне средње школе осудише лане у средњој Јевропи; а ни једностране, *једино класичне* гимназије, без природних наука, не могу се више повратити, јер би то значило назад. Већ *савремена гимназија и савремена реалка*; а поред тога практичне *економске, занатлијске и трговачке* школе. И за све те струке, а не само за науку и државну службу, иште се интелигенција, ако ћемо да се одржимо у слободној утакмици с напреднијим народима. Наш је пак свет бистар и лако прима науку. О свима тим питањима ја ћу се договарати и саветовати и ни у чем нећу пренаглити. Ето зашто ми треба и ваша помоћ. Тај заједнички рад биће од користи просвети наше земље и целог српског народа. Ја сам рад да се стање средње школске наставе доведе једном у ред, да буде добро, светло и напредно, те да можемо у том и предњачити.

Ми смо пре у неколико боље стајали, што се тога тиче, него сад; сад смо нешто застали, а други нас претичу. Ми све нешто чекамо, и кад нас ко запита зашто, одговарамо: знате, неповољне финансијске прилике не допуштају, а међутим други свет иде напред, не питајући какве су наше финансије. Ми ако хоћемо да играмо улогу на Балканском полуострву, да заузмемо неки положај, да

будемо кула светионица, онда морамо бити готови и на издатке у корист просвете. Ту не вреди тврдовати, где су други издашни.

Ја мислим, да на просвети не смемо никако штедети: јер просвета, ако неће припомоћи да се створи не знам каква велика држава, она ће за цело допринети, да се уједини Српство.

Даље имам ово да вам напоменем. Расписима које вам будем слао, скрепућу вам пажњу и на моралну страну васпитања. Ми само децу кљукамо знањем, а занемарили смо телесни и морални развитак њихов, оплемењивање срца и душе, упућивање да буду добри људи, прави хришћани (или ипаче побожни људи) и добри Срби. Треба се побринути и да њихова млађана снага има здрав стан, јаку и здраву храну, и да је у кући какве ваљане породице, а не да се мешају с последњим олошем друштва; јер, с ким си, онаки си. Ја не мислим да је добро, да на пр. 8 професора иду из разреда у разред, па сваки своје „отканта“, а ђаци да буду остављени сами себи. Ето и зато треба заједнички да радимо, и ако сложно радили будемо и по једном плану, онда може бити успеха.

Главно је државно обележје стабилност; она је потребна и настави и целој просвети. Њу у нас много запљускују вали „плиме и осеке“. Мењају се људи на управи, мењају се системе; не може ништа да се утврди. Против тога таласања основан је Просветни Савет, да он представља сталност, перманенцију, да би се могло радити годинама по једном плану. Али, на жалост, видели смо, да ни Просветни Савет није могао да послужи као ограда, насип; и преко њега се прешло, продрло, па је и опет наступила нестабилност.

За то је потребно, да и наставници узму ту ствар у своје руке, заједнички сви да заступају један план, те да гледају да се одржи тај ваљани план и онда, кад настане промена на врху. Ја за сада не знам бољег начина, до те „живе ограде“. Треба сваке године да дођете, те да се договорите, и донесете своју одлуку, шта има да се усаврши и поправи; јер главна је репарација скупа ствар. Радите као добар домаћин, који узме зидаревога радника за домара, па чим види да му се кућа обија и квари, а он нареди, да је мајстор олепи и окречи. Тако и ви сваке године поправите по нешто. Сваке године по каменчић, па ће бити зграда лепа, чиста и употребљива.

Ја вас дакле поздрављам и молим, да ме потпомогнете у моме раду. Мислим да ћете бити задовољни, сви ћемо имати пуне руке посла. То је велики план, много има за рад; ко има вољу, он ће моћи радити. Стечајем од стране министарства обја-

виће се, које књиге за школу треба да се израде. Данас је у томе велика незгода. Издају се многе књиге приватно за један исти предмет; родитељи не могу све те књиге да набаве, а на послетку нису ни дужни.

Треба да идемо за тим, да за сваки предмет буде само по једна школска књига, која је прегледана и оцењена као добра, да би могла послужити 10—15 година и онда би новчано питање олакшано било. Французи своје школске књиге и стереотипишу, само да би јефтиније биле. Државној штампарији треба дати повластицу, да само она може штампати школске књиге, неке садашње откупити па продавати, а писцима дати већи хонорар. На тај начин могао би се штампати и *сриски земљописни атлас* (па и историски, општи и сриски), о коме је данас на збору била реч.

Надам се, да ћемо заједнички радити, и у тој нади праштам се с вама“.

После министровог говора збор је овластио друштвену управу, да зборске одлуке достави г. министру па увиђај с молбом, да их по могућству оствари.

На послетку је председник збора, закључујући састанке овога збора, пошто је дневни ред исцрпен, заблагодарио свима онима, који су чим било припомогли да се рад збора што боље изврши као: г. министру грађевина, ректору Вел. Школе, г. министру просвете и црквених послова и другим гостима, који су походили збор.

* * *

Као што се из напред изложеног види, рад овогодишњег професорског збора не одликује се много ни једрином свога рада, ни особитим питањима по каквоћи и количини. Напротив, у многом погледу заостао је иза радова на пређашњим зборовима. Истина, његов *објављени дневни ред* био је доста обилат, али се није извршио. Томе је узрок, што многи расправљачи не само нису дошли на збор, него нису ни своје расправе послали, а то није требало да буде. Такав њихов поступак свакако је за осуду. Треба се постарати да то од сада не буде, јер је Професорско Друштво и за ово кратко време показало, да је оно веома корисна установа и за школу и за наставнике, а и за просвету у опште, зато га и треба свачим помагати, како би се оно не само одржало, него и у сваком погледу унапредило. Таквим жељама и ми завршимо опис рада о овогодишњем збору Професорског Друштва.

Изложба школских књига. Још ми је остало неколико речи да проговорим о изложби свију школских уџбеника за средње школе, коју је приредила управа Професорског Друштва, према пропису тачке ж., чл. 31. друштвених правила. Изложено је било свега 550 разних примерака књига и 9 рукописа. Све су ове књиге биле узете на послугу од управе државне штампарије, неких средњих школа и приватних лица. Нека су од ових последњих поклонили књижници Професорског Друштва оне књиге, које су дали да се изложе.

Књиге су, по групама, биле овако заступљене на изложби:

1. Српски језик. — 2. Јестаственица (Антропологија, Ботаника, Геологија, Зоологија и Минералологија); — 3. Математика (Алгебра, Геометрија и Рачуница); — 4. Немачки језик; — 5. Латински језик; — 6. Земљопис и Космографија. — 7. Физика; — 8. Француски језик; — 9. Историја општа; 10. Педагогија; — 11. Историја српска; — 12. Хемија и Технологија; — 13. Наука хришћанска и Богословље; — 14. Цртање; — 15. Грчки језик; 16. Руски језик; — 17. Краснопис и 18. Гимнастика.

Корист од оваких изложба неоспорна је. На овако незнатној изложби колико је само било посетилаца, што су се изненадили многим уџбеницима за средње школе, јер нису знали ни да постоје. Овакве изложбе требало би да буду што чешће и што разноврсније, а не да се заустави само на овоме, као што је Учитељско Удружење само једне године приредило изложбу учила за основну школу, па више никако!...

*

На послетку, дужан сам напоменути, да сам се у овоме послу служио највише „Наставником“, нарочито за изношење рада и одлука првог, другог и трећег професорског збора. Осим тога за многе ствари добио сам личног објашњења од неких чланова управе Професорског Друштва и од уредника „Наставника“, на чему сам им веома захвалан.

20. септембра 1892. год.

Београд.

Ј. Д. Ј.

Университети. У последње време у велико се тврдило, да Италија има сувише университета и да се у интересу уштеде мора више њих укинути. Чланак д-р Рихарда Кукула «Светска статистика университета», штампан у часопису «Akademische Tagesfragen», даје нам могућности да дубље прозremo у сам основ овога захтева. Ова статистика односи се на зимњи семестар 1890|91. год. и то

једино на уписане слушаоце. Из ове статистике видимо ово извешће о Италији, а уједно истичемо за упоређење и остале земље, нарочито Немачку.

Италија има највише университета од свих држава, и то 21, док међу тим Немачка, многољуднија за читавих 20 мил. становника, има само 20 универс. (Ван немачке царевине има још 7 универс., на којима се предаје на немачком језику. Ти су университети: у Бечу, Прагу, Грацу, Инсбурку, Чрновици, Базелу и Цириху). У Италији беше реченог семестра 17.558 ђака, а у Немачкој 29.565. У Италији предаваше на универзитетима 1.522 професора, а у Немачкој 2.406. Размер између наставника и слушалаца у Италији јест 1:11,5, у Немачкој пак 1:12,3. Размер између ђака и целокупног становништва у Италији јест 1:1705, у Немачкој 1:1584. Ово не би биле тако велике различности. Ну много више пада у очи, што у Немачкој просечно посећује један универзитет 1478 ђака, а у Италији само 836. Ово је најмањи број у свима земљама, изузев Холандију и Швајцарску, где већина университета и нема свих факултета. У по неким ова је разлика још драстичнија. Најмањи немачки универс., у Ростоку, има 371 ђака, за њим долази Кил са 489 ђака, Гисен са 549, Јена са 675, Кенигсберг са 682 итд. Немачка има само девет университета који имају мање од 1000 слушалаца; Италија пак има таквих 12 универс. А од ових 10. имају мање и од 400 редов. слушалаца: Модена 319, Месина 310, Ферара 191, Сијена 183, Перуђија 178, Каљари 157, Ласари 132, Мацерата 115, Камерино 96, и Урбино 93, Осам универс., — дакле више него трећина — имају у опште мање од 200 ред. слушалаца. Природно је, да овде није ни размер између слушалаца и наставника онакав, какав би требало да буде. Међу немачким универзитетима највише наставника има килски универзитет, на име, 89 настав., тако да на пет ђака долази по један наставник. У Кенигсбергу и Јени на 7 ред. слушалаца по један наставник; у Гетингену на 8, у Штрабургу и Ростоку по 9, у Хајделбергу, Марбургу, Гисену и Бреслави по 10 итд. Највећи је размер на минхенском и вирцбуршком универс., и то 22:1, за тим долази Ерланген (19:1), Лајпциг (18:1), Тибинген (17:1), Берлин (16:1) итд. Тако великих цифара Италија у опште нема. Највећи има Турин (16), за тим Ђенова и Павија (13), Палермо и Напуљ (11), Падова и Рим (10), Ферара (9), Пиза (7), Перуђија (6), Урбино (5); најпосле у Месини, Каљарима, Модени, Ласарима и Сијени долазе само 4 ред. слушаоца на једног настав., а у Камерину чак три слушаоца имају по једног настав. По томе је очевидно да ће реформа италијанских универси-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

тета морати свој посао код ове незгодне тачке отпочети¹⁾. Из речене статистике видимо још и ове податке: Аустро-Угарска има 11 универс., са 19659 ред. слушаца и 994 настав., Енглеска има 10 универс., са 16264 слуш. и 596 настав., Русија 9 универс., са 13809 ред. слушаца и 739 настав., Шпанија има 11 универс., Швајцарска 6, Белгија и Холандија по 4 университета.

Највише слушаца посећује париски универс., и то 9215. Ово је у ствари и једини потпуни универс. у Француској. После париског најбоље је посећен бечки универс., и то 6220, берлински 5527, напуљски 4328, минхенски 3551, буда-пештански 3533, атински 3500, единбуршки 3488, московски 3473, лајпцишки 3458, мадридски 3182 итд.

Особито место заузима Праг, који има два университета: чешки и немачки. Први посећује 2361, а други 1580. Укупни број износи дакле 3941.

Из „Paedagogium“-а.
Јов. Канрга.

О северно-америчким школама. У једном немачком педагошком журналу штампан је пре кратког времена реферат на извештај о северно-америчким школама од нашег познаника из Немачке, доктора медицине, Американца Ј. М. Рајса (Rice).

Др. Рајс је провео више од пет месеца у путовању ради проучавања северно-америчких школа а у томе га је предузећу потпомогао један веома угледан амерички политички и друштвени часопис, у коме је и изашао извештај.

Ми ћемо према овом његовом извештају, како је реферовано у немачком журналу, изнети овде неколико цртица о северно-америчким школама, које ће без сумње интересовати наше читаоце, у толико пре што су изнесене према извештају једног Американца, те им се може у већој мери поклонити вера у истинитост, него ли да их је изнео какав странац.

Др. Рајс је испитивао узроке, који чине махне у васпитању по школама и у тој цели он је чинио две различите врсте посматрања: а), проучавао је фактичко стање школа извесне области, и б), проучавао је опште школско уређење, да би на тај начин могао открити узајмичне односе обога. При

¹⁾ Министар просвете Мартини поднео је ових дана нар. скупштини пројект те реформе, којим се предлаже, да се укине 12 најслабије посећаних университета. Ну грађани из места дотичних университета устали су најодсудније против те мере, те држе скупове, на којима удају протесте. У неким местима ове демонстрације узимају вид побуне. Отуд се види да ће влада имати много муке, док ту реформу изведе.

овоме он се потпуно ослањао на своје лично искуство, одбацивши све могуће туђе извештаје. С незнатним изузецима он је од 7-ог Јануара до 25-ог Јуна 1892. године за време школских часова без прекидања присуствовао настави. Посматрао је рад код преко 1200 учитеља и учитељица и посетио школе у 36 вароши и 20 учитељских школа. Проучавање школског уређења било је на основу разматрања закона и правила и личних обавештења директора, учитеља, итд. Он тврди, да у опште није брзо ни у чему изводио закључке, већ све, што је рекао, да је на основу личног посматрања са свим оправдано.

На првом месту он карактерише систем школа северно-америчких као један хаос. Разне општине уређују своје школе у великој мери према свом личном ћефу. Државни закони, који треба да регулишу, већином су од мање вредности. Отуда велика неједнакост школа. Учители опет с незнатним изузетком неће ни да чују за научну Педагогику. Мањина од њих признаје могућност метода а још мање их је, који га имају. У кратко, види се велика оскудица у научном педагошком образовању.

Јавно мњење је према школама са свим негативно. Грађанин не прати школске прилике с већим интересовањем, за то и западају школе у руке политичара. Школске управе бирају се са свим произвољно. Положај општина према школама час је великодушан, час сувише малодушан и тврдоглав.

Положај управитеља школа а и трајање његове службе веома је несигурно. Управитељ је често у дисхармонији са општином, а обоје ово спречава и слаби његову подобност и његов утицај; при том у његовом избору често се заборављају педагошки захтеви.

Учители су у свом послу слаби; они су често озбиљни, савесни и енергични, али то нису довољни предуслови доброг учитеља. Број учитељских школа ни из далека не достиже да попуне школе учитељима, који ће бити педагошки образовани.

Благодарећи политичкој наклоности, многи учители и учитељице остају на својим добрим местима и поред своје неподобности и немарљивости.

Према горњем је јасно, да добра школа може бити само тамо, где је управитељ подобнији, који има више идеала и који не стоји у непријатељству са општином, те се и може слободније кретати. Таквих школа има такође доста. Др. Рајс вели, он неће да напада оно, што је добро, већ само што је слабо, лудо и бирократско.

Интересно је саопштити погдеоје разговоре његове са учитељима и учитељицама, што ће моћи још боље илустровати стање северно-америчких школа.

У вароши Балтимору, која се много хвали добротом својих школа, рекла му је једна учитељица са одушевљењем: „Ја сам врло тачна односно сабирања у рачуну; ја посвећујем $1\frac{1}{2}$ односно $1\frac{3}{4}$ часа дневно овоме и ја вас уверавам, моји ученици умеју да сабирају“. После овога деца су сабирала дугачке редове цифара усмено и писмено, али са свим механички. Такође су читала механички, без наглашавања, итд. Осим читања и рачунања деца су се много вежбала у срицању и писању (у енглеском је срицање предмет за себе). Осим овога сваке недеље посвећено је по 30 минута цртању, 30 минута очигледној настави (object lesson) и $1\frac{1}{4}$ часа музици. Ово је карактеристика наставе у првом разреду.

Писац прича даље, како је питао једну учитељицу нижих разреда: да ли верује у стручно образовање учитеља? — „Не“, одговорила је она, „ја говорим из искуства; код мене је радила једна, која је свршила учитељску школу, ал' не беше тако добра учитељица као друга, која је учила само гимназију“.

Опет једна учитељица рекла му је: „Ја сам пређе радила у вишим разредима, ну од пре неког времена постала сам нервозна и лекар ми је препоручио што више одмора. За то сад радим у нижим разредима, јер се човек не напреже, радећи с малом децом“.

У вишим разредима географија се предаје из књига без икакве очигледности. Једна учитељица је причала, да се физика у Балтимору предаје са свим опширно, ну кад је запитана: „праве ли сама деца експерименте или учитељи?“ — „О, ми немамо никаквих експеримената“, одговорила је она, „ми физику учимо из књига. Варош нам не даје никакве апарате. Допуштено нам је да експериментиремо, кад хоћемо. Једна моја пријатељица причала ми је, да је хтела један пут да проба са експериментима, али јој није ништа испало за руком и зато је се заклела да никада више и не сања о експериментима“.

У једној школи где се нешто учило и из Физиологије, питало се: „Какав је утицај алкохола на човечје тело?“ — Десетогодишњи дечко викао је колико га грло доноси и то брзином од сто миља у минуту: „Упронашћује тело, дух и душу, слаби срце и одузима моћ памћења“. — Какав је утицај дувана? питаше учитељица. Као одговор бројао је дечко веома брзо читав низ болести од којих многе већина лекара не познају. — Шта проузрокује те болести, претерано или умерено пушење? — Умерено пушење! гласио је тачно одговор.

Писац се пита: „Шта значе ови примери? Просто да ми није испало за руком наћи ма какав знак, да је васпитна наука до данас продрла у јавне школе у Балтимору“. Као узроке овог жалосног стања он наводи ово: 1) грађани се хвале својим добрим школама, па кад је све лепо, онда на што то рушити; 2) школска управа у Балтимору је чисто политичка организација; 3) надзор је врло мршав, јер над 1200 учитеља врше надзор два виша управитеља (Oberdirektoren), а сви остали управитељи морају радити у школи; 4) школе су у рукама учитеља, који немају никаквог стручног образовања. Према овоме, пошто су узроци познати, онда су и средства за поправку са свим уочљива и јасна.

Слично је са школама у Буфало и Цинцинати, где је такође механичко-бирокуратски систем. У Буфало сваки мисли, да су школе у његовој вароши ненадмашне. Учиње на памет апстрактних реченица (на пр. из географије), бесмислено понављање, рђава дисциплина и ред, итд. одлуке су и ових школа.

Школе су са свим зависне од политике, те и избор учитеља од тога зависи, зато и јесу веома неспремни а и надзор им је врло оскудан. Исто ово је и у Цинцинати.

Друкчије је са школама у Сент-Луису и Индијанопољу. У Сент-Луису школски управитељ једино тежи, да постигне извесне квантитативне цели, а учитељи су му зато само машине. Овде непрекидно раде и учитељи и ученици под притиском, дисциплина је строга и ограничена, а метод наставе је мање апсурдан него у осталим поменутиим варошима. Зато и јесу резултати квантитативно добри, ну квалитативно рђави.

У Индијанопољу је противно овоме. Овде је школски управитељ вођа, помагач, па чак и васпитач својих учитеља, који изгледају као ђаци у својој струци. Свесни оскудица свог ранијег образовања, учитељи и учитељице образују међу собом педагошке кругове ради читања педагошких дела проучавања и претресања. Овде се налази извесна концентрација наставног плана и природан метод, ма да још оскудева техника наставе.

Љ. М. Протић.

Учитељева историја. Јевропска књижевност може се заиста подичити многим изврним радовима по историји педагогије. Васпитање и настава, њихови смерови и циљеви, њихови поступци, примена разних начела, напредовање и застој у разних нарада и у разна доба — све се то вредно истраживало и износило, било као углед и путовођа за садашњицу, било као тумачење за схваћање садаш-

WWW.UNILIB.RS
УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

њег васпитног стања. И значајна је црта баш сувремене педагогије, што се нарочито обазире на прошлост. Ну крај свег тога, и ако су васпитање и настава били са сваке стране испитивани и истраживани — а историја педагогије се старала да обухвати све те стране и пружи нам целокупну слику свега развоја — ипак је једно било са свим промашено или само површно дотицано, а то је — *сталеза учитељски*. Истина, рекло се, положај тога сталеза у разна доба и истраживање његово задатак је културне историје. То је истина исто тако, као што је истина и да је и васпитање задатак културне историје, јер њиме се постигла образованост човечанства, коју испитује културна историја. То нам, дакле, није никакав разлог да историју учитељеву оделимо од историје његова рада. Ни у једној струци нису узајамни односи између радника и његова рада у тако тесној вези као у овој. Истраживањем о сталезу учитељевом, о његовом положају у друштву и у држави заиста ће се боље осветлити и историја васпитања, — кад будемо тачно сазнали, ко је тај био, који је изводио задатке, које су себи стављала поједина друштва и поједина времена, какав је био његов положај у то доба у друштву и у држави.

Подцењујући можда у неколико задатак свог рада, подухватио се *K. Fischer*, учитељ у учитељској школи, да напише историју немачког учитеља, схваћајући је више као питање културно-историско. Његово дело носи наслов: *Geschichte des deutschen Volksschullehrers. Von K. Fischer, Seminarlehrer. Hannover 1892. Carl Meyer.* (Историја немачког народног учитеља од К. Фишера. Хановер. Цело дело у 15—16 свезака по 50 фенига). Смер му је, да изнесе живот немачког учитеља у разним столетјима. Дело се ово не бави науком о васпитању и о настави, но једино учитељем, као чланом друштвеног сталеза, који се развија. Приказује нам га у његовом односу ка властима и ка свештеницима, који су од вајкада задржавали за се неосновано право на школу и на управљање учитељима, ну не у корист школе а још мање у корист учитељског сталеза.

Књига ће нас ова упознати са сталешким животом учитељевим, с његовом претходном спремом и с његовим образовањем у различитим временима, с његовим дужностима у школи, у цркви, у општини које је вршио као црквењак, звонар, појац, помоћник свештеников, писар и гласник општинеки; бацће по који поглед и на домаћи живот учитељев и размотриће и њихове награде у негдашњости и у садашњости, са свим, што је с тим у вези.

Као градиво за ово дело писцу су послужиле кронике, културно-историска дела, школске уредбе и расписи, школски закони, путописи, сувремене искази о животу учитеља, испитна правила и испитни протоколи, сатире и романи, белешке и новести учитеља, учитељски радови, и новине и часописи а нарочито старији. — У првим свескама које су досад угледале света налазимо ове одељке: 1) Постанак немачке народне школе и први сталешки другови, заједно са историјом школја, пошто су оба питања у тесној међусобној вези; 2) Живот учитеља у латинским градеким школама око 1500 год.; 3) Учители латинских градских школа под утицајем реформације.

Веома је значајно што писац у првом одељку вели за „Мајку народне школе“: „Народна школа није првобитно била ни црквена ни државна установа. Ако хоћемо да јој изнађемо првога основача, то морамо указати прстом на општину, јер одатле је поникла прва установа за образовање и то из већег или мањег круга породица. Поједине породице, задахнуте истим мислима о животу, прве су осетиле потребу, да своју децу образују према захтевима времена. Оне установише школу и држаху учитеља, кога су саме плаћале. Овај се догађај обнавља и данас при установљавању забавишта и где се који народ нађе на туђем земљишту. Тиме се дабогме не тврди, да су све школе подигле општине. Већина је школа постала старањем државе, која шта више мора да употреби и принудна средства, да би само одржала ове установе, којих се благотворни утицај и не схваћа свугде. Ну први подстрек за оснивање школа није потекао ни од државе ни од цркве, него од општине“.

М. III.

25 година живота и рада „Југословенске Академије“ у Загребу. — У прошастој 1892. години завршила је прву четврт једнога столећа, пуних 25 година¹⁾, свога обилатог научног рада ова прва Академија на словенском југу (речи „прва“ овде је место само због речи „академија“: наше Српско Учено Друштво старије је од ње, самим почетком рада, за 20 година). И ако основана с врло широким задатком, да буде средиште научнога рада свима Јужним Словенима (поред Срба и Хрвата још и Словенцима и Бугарима), Академија се ова, како

¹⁾ Мисао се о Академији или боље рећи о „ученом друштву“ родила много раније (још у четрдесетим годинама), а основна јој правила примљена су у хрватском сабору још 17/29 јула 1861.; Штросмајер је пак свој први прилог од 50.000 фор. дао г. 1862. Службено је устав Академији потврђен у марту 1866., а попуњен пословником од 5/17. јан. 1867. Први пут се Академија народу свечано представила 16/28. јула 1867. године.

је и морало бити, у овом првом одсеку свога живота кретала поглавито у границама најужег значења речи „југославенски“. Показавши врло мали број научних истраживања која се тичу Словенаца, а још мањи (свега два три) — четвртога јужнословенског народа, Бугара, она је понајвише обрађивала науку на земљишту *хрватскога и српскога народа*, па и овога другог мање него првога. Али, остављајући на страну питања: зашто се не моглоше остварити некадашњи лепо снови и велики идеали, зашто и са самом заједницом српском и хрватском данас стоји горе но што је било у почетку Академијина живота, када први јој тајник, наш незаборављени Даничић, најглавнијем послу њеном даде име „Рјечник српскога или хрватског језика“, — биће за нас ипак довољно поуке у прегледу Академијинога досадашњег живота и рада. А у времену, кад и ми имамо своју, и владалачким и народним окриљем потпуно обезбеђену, Краљевску Академију, преглед је овај још поучнији с тога, што је загребачка Академија и данас само *приватна установа*, која за свој материјални живот највише захвалности дугује само *једном* човеку: великом свом оснивачу и заштитнику, особитом родсљубу хрватском и на далеко чувеном бискупу *Ј. Штросмајеру*. —

За минулих 25 година радило је у Југосл. Академији *свега 118 књижевника*¹⁾, од кога је броја било: Хрвата и Срба 85, Словенаца 8, Бугарина 3, Чеха 13, Руса 6, Пољак 1, Француза 2. Овај се целокупни број радника готово подудара с бројем Академијиних чланова, којих је било *свега 117*, и који се по народностима овако распоређују: 61 Србин и Хрват, 7 Словенаца, 3 Бугарина, 20 Чеха, 15 Руса и 4 Пољака; 4 Немца, 2 Француза и 1 Талијан.

Да одговори свом задатку који гласи: „самостална истраживања на пољу знаности и умјетности, свестрано њихово унапређење, а особито његовање хрватскога или српскога језика и књижевности“, загребачка је Академија за ових 25 година свога живота издала на свет *220 књига* разноликога научног садржаја, уз који број треба додати и 8 књига, издатих њеном потпором, и 13 других, прешлих у њену својину. Прелазећи четврту десетицу треће стотине, број овај заиста може достојно стати наредо уз бројеве издања и других, и старијих и већих, јевропских академија.

¹⁾ Сви су готово подаци узети из беседе садашњег Академијина тајника, а дугогодишњег јој председника, *Фране Рачкога*, која је штампана у бр. 50. Загребачкога „*Vienca*“ за 1892. годину.

Целокупан се научни рад Академијин дели на *двоје*: научну грађу и обрађивање појединих наука. Да видимо и једно и друго.

1.) Сабирање и издавање *научне грађе*, посао неминовно потребан пре свакога правог научног рада, вршено је и што је могућно више и што се могло боље. А највећу част чини Академији грађа која се тиче народнога *језика и повеснице* (политичке и књижевне). Најраније је започето прикупљање пребогате грађе за већ поменути велики (историски) *речник* нашега језика: прелузето још у половини 1867., на предлог неумрлога Даничића, чијем је и надзору било поверено, оно се и даље наставља. Али је после кратког времена било приступљено и научној обради нагомиланог градива, те се већ у год. 1880. започело и само штампање речника, од кога је до сад изишло на свет 195 табака *велике осмине* (у два ступца ситно печатаних слова) или 13 *свезака*, у којима су речи на *слова*: *A, B, C,*

Č, Ć, D, Đ, E, F, G, H, I. Није место овде говорити што више о самом речнику, о свем оном шта је у њему и како је урађено; само ћемо додати да је после смрти за овај посао најдостојнијег и најзаслужнијег Даничића неко кратко време на речнику радио М. Ваљавец, а после њега Перо Будмани, под чијим се уредништвом и сада ради. — Уз овај, „академијски“, речник изишла су Академијиним потпором и 2 стручна речника: Демљанов медицински и Шуљков ботанички.

Старих споменика језика и књижевности српске и хрватске издала је Академија, осим других посебних еписа: а.) самога великог зборника „*Starine*“ 25 књига, у којима је превелики број споменика, почевши од XIII века, писаних како глагољicom и латиницом, тако и ћирилицом, споменика, без којих данас не може перо узети у руке ниједан наш књижевни, правни, и просветни повесничар; б.) Такође велике збирке „*Stari Pisci*“ (дубровачко-далматински) 19 књига, у којима су дела 26-орице писаца XV, XVI и XVII века, многа од њих по рукописима овде први пут објављена. — Исто је тако обилата сама *повесничка грађа* (за политичку повесницу свих делова нашега народа): две велике збирке: а.) „*Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*“ и б.) „*Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*“ обухватају 27 до сад издатих књига, пуних разноврсних листина, повеља, писама и правних статута, а из времена од IX па до краја XV века, а нешто и из векова XVI—XVIII. Уз то је издата и једна књига правних обичаја народних.

2.) Како је Академија подељена у 3 разреда (филолошко-историјски, философско-јуридички и ма-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

граматичко-природњачки), и њена би научна истраживања згодно било прегледати по појединим разредима. Али је за дуго у главном органу Академијину, „Radu“ била објављивана научна радња свих трију разреда, те у 112 књига „Rada“ (на 1700 штамп. табака) и 14 других научних списа налазимо првих 59., 80., 87., 88. и 90. књигу „Rada“ заједничке, осталих пак 36 књига садржаја филолошко-историјског и философско-правничког, а 15 књига садржаја математичко-природњачког. Ових 126 књига обухватају на 600 расправа и научних прилога из физиологије, повеснице, правништва, философије, математике и природних наука. Ево како су ту заступљене поједине науке:

Филологија има 62 рада из граматике (упоредне и свих делова српско-хрватске), графике и палеографије, етимологије, лексикографије, дијалектологије итд. — *Повесница* (у ширем значењу) и помоћне јој науке показују 161 радњу о политичкој, црквеној, књижевној и просветној прошлости народној. Самој географији припада 29, историографији и палеографији 10, књижевној повесн. 29, археологији 29 прилога. Традиционална књижевност је обрађивана у 11, а митологија у 13 чланака и расправа. — *Права* и његове историје тичу се 22 радње, а саме статистике 5 расправа. — *Философија* пак има само 4 расправе. — Од 177 радова *математичко-природњачких* 24 су чисто математичка, 22 заједничке природе, 55 јестаственичких (14 зоол., 19 ботан. и 22 минер. и геол.). 23 расправе и 1 засебна књига обрађују домаћу палеонтологију, 13 физику, 15 метеорологију, 12 хемију и 2 астрономију. О самом загребачком потресу има 1 засебан спис и 11 расправа. — *Библиографија* и *критика* (из свих научних разреда) имају 42 чланка, а сама *биографија* 31.

И ако још није приведен у живот четврти разред Академијин, за *уметност*, племенити јој оснивач постарао се да и за њ припреми што боље погодбе, те Академији поклони своју велику збирку уметничких послова. И Академија се данас може поносити како великом *галеријом* од 309 одабраних слика и кипова и 30 картона, тако још и врло богатом, за свакога умног радника врло значајном — *књижницом* (у коју су ушле многе чувене приватне књижнице), чија само збирка рукописа броји 1100 кодекса и преко 30.000 изворних листина.

Најпосле, загребачка се Академија може похвалити и повољним материјалним приликама: њена се главница од г. 1866. (када је износила 200.720 фор.) па до год. 1892. управо удвостручила, јер је прешла цифру од 400.000 форината (још мало па цео милијун динара). Сем тога је Академија власник једне куће у Загребу и има право на поло-

вину друге, па је и сјајну палату себи сазидала. На саму ову академијску зграду (с намештајем) потрошено је близу 250.000 форината. — Целокупан годишњи доходак износио је 1891. год. 20.848 форината (у години 1867. био је је само 7856). Треба имати на уму, да се Академији сада не даје никаква државна помоћ (свега је била помагана од 1878. до 1884. г. с 1000 и 2000 фор. год.). — За минутих 25 година потрошила је Академија, поглавито само на научне потребе, свега 395.310 форината, од чега је издато само за скупљање речничке грађе и издавање „Рјечника“ близу 56.000 форината.

— р —

Прослава 400-годишњице ободске штампарије у Црној Гори. — На Цетињу је састављен одбор за ту прославу, који је под 1. марта ове год. издао свој проглас, позивајући на многобројно учествовање у тој знаменитој српској културној свечаности. Прослава ће бити мес. јула ове год.

Споменик Гундулићу у Дубровнику. — Дана 14. (26.) јуна ове год. откриће се свечано споменик, који је подигнут неумрлом песнику српском, Ђиву Франу Гундулићу, у Дубровнику. Прилози за тај споменик купљени су а и сада се купе по свима српским крајевима. У Београду су давале неколике забаве, од којих је чист приход намењен овом племенитом циљу. — Гостима ће се учинити многе олакшице, од којих су неке већ објављене у српским листовима.

Подизање споменика Сими Милутиновићу Сарајлији, у Сарајеву. — Главни одбор за подизање тога споменика издао је под 10. нов. пр. год. свој други проглас, у ком се вели, да одзив српског народа у давању прилога за ту племениту сврху није да сада био онакав какав би требало да буде. Према томе, главни одбор не може још ништа решавати о споменику, докле год не буде знао какав ће бити одзив из оних српских места, која се још нису одазвала; али, одбор ће приступити остварењу дела, чим се макар већа половина места одазове.

Прослава 100-годишњице гимназије, богословије и патријаршког благодјејанија у Срем. Карловцима. — Дана 3. авг. 1891. год. навршила је карловачка српска гимназија, а 1. фебр. 1894. год. навршиће и там. српска правосл. богословија, а за њом и патријаршко благодјејаније, пуну прву стотину година, како постоје. За приређење прославе

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

тих 100-годишњица састављен је, под заштитом карловачког патријарха, г. Георгија Бранковића, одбор од грађана карловачких, који је под 14. фебр. ове год. издао проглас српском народу, позивајући га, да „прославом увелича стогодишњи спомен“ тих трију културних завода. — У исто време примио је одбор на себе задатак, да купи прилоге за подизање „скромних, али достојних“ споменика митро-

политу српском *Стевану Стра тимировићу*, као оснивачу богословије и благодјејанија, и грађанину карловачком *Дим. Анастасијевићу Сабову*, који је ударио темељ карловачкој гимназији. Прилоге треба слати благаянику одбору, г. Јовану Симеоновичу Чокићу. Имена приложника штампаће се у српским јавним листовима. — Када ће бити ова стогодишња прослава, јавиће одбор у своје време.

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А